

T Ü R K ETNOGRAFYA DERGİSİ

SAYI : X

1967

Millî Eğitim Bakanlığı
Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü
tarafından yayımlanır.

İ Ç İ N D E K İ L E R

<i>Önder Mehmet</i>	: Kubâd-Âbâd Sarayı Harpî ve Simurg'ları . . .	5-17
<i>Koşay Z. Hâmit</i>	: Bektaşilik ve Hacıbektaş Türbesi	19-26
<i>Akok Mahmut</i>	: Hacıbektaş Veli Mimarî Manzumesi	27-58
<i>Gönül Macide</i>	: Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan Padişah kaftanları	59-66
<i>Türkoğlu Sabahattin</i>	: Edirne Müzesindeki Edirnekârî ağaç işleme- leri	67-74
<i>Uğurlu Ergül</i>	: Ankara Kızılbaş Camii Minberi	75-88
<i>Yücel Ünsal</i>	: Sultan Mahmut II. Devrinde okçuluk	89-102

KUBÂD - ÂBÂD SARAYI HARPİ VE SİMURG'LARI

MEHMET ÖNDER

Konya ili Beyşehir gölü batı sahillerinde, Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı Alâeddin Keykubad I. in yaptırdığı Kubâd-Âbâd Saraylarının yerinde, 1950 yılından bu yana yapılagelen arkeolojik kazıların en ilgi çekici yönü, şüphesiz ki, saray odalarını süsleyen çiniler üzerindeki insan ve hayvan figürleri oldu¹. Kare veya sekiz köşeli yıldız şeklinde olan ve bir kısmı insitü durumunda bulunan bu çiniler üzerine, sır altı boyama ve lüster tekniğinde resimler yapılmış, yıldız aralarındaki boşluklar haç şeklinde üzeri motifli çinilerle doldurulmuştu. Özellikle 1965-1967 kazı devreleri sırasında çok sayıda bulunan bu resimli çiniler arasında, bağdaş kurmuş veya ayakta insan figürleri, tek ve çift başlı doğan, balıkçıl, güvercin, bülbül gibi kuşlar, at, eşek, deve, domuz, köpek, kurt, tavşan, yabankeçisi, balık v. s. hayvanlar, harpi simurg, sifenks, dragon gibi efsanevi varlıklar şaşırtıcı bir zenginlik ve biçimlerde yer alıyorlardı.

Bu figürlerin, Asya'da, özellikle Türk sanatında çok eski devirlerden beri geniş yer aldığını biliyoruz. M. Ö. III. Yüzyıl - M. S. III. Yüzyıllar arası Asya'da Büyük Hun Devleti'nin hakim olduğu bölgelerde, bu arada Ordos'ta, Pazırık'ta yapılan kazılarda deve, at, kaplan, keçi, domuz ve kuş resimleri bulunan çeşitli kültür eserleri meydana çıkarılmıştır². Bu kültür, Gök-türk, Kırgız, Kıpçak, Kuman gibi diğer

Türk devletlerinde bir kültür mirası olarak devam etmiş, Türklerin islâmiyeti kabul etmelerinden sonra da, islâmî inançlara bürünerek varlığını korumuştur. Bunun en belirli örneği Gazneliler sanatında görülmektedir. Son yıllarda Gazne şehrinde bir İtalyan kazı heyeti tarafından Gazneli Sultan Mes'ud III. Sarayında yapılan kazılarda, balık, arslan, simurg, sfenks, grifon, fil figürlü taşlar bulunmuş ve bunlar Gazne Müzesine taşınmıştır. Büyük Selçuklular yolu ile Anadolu Selçuklu sanatına giren bu figürler, Sultan Alâeddin Keykubad I. in yaptırdığı Konya suru bedenlerinde geniş yer almıştır. Bugün, bu figürlerden önemli bir koleksiyon Konya Müzesi Selçuklu devri Taş ve Ahşap Eserleri Müzesi (İnceminare) de teşhir edilmektedir.

İslâm sanatında ayrı bir bahse konu olan figür sanatı, taşta, madende, ahşapta, alçıda, çinide, çeşitli örnekleriyle zamanımıza kadar ulaşmış, pekçoğu Türkiye ve dünya müzelerinde yer almıştır. Son yıllarda, Kubâd-âbâd Sarayı kazılarında meydana çıkarılan resimli çiniler bu dağınık malzemeyi, seçkin örnekleriyle bir araya getirmiş, bize figür sanatında önemli bir koleksiyon kazandırmıştır.

Biz, Kubâd-abâd figürleri, bunların ifade ettiği anlamlar üzerinde ayrı ayrı durmakta ve bu konuda geniş bir araştırmaya başlamış bulunmaktayız. Bununla birlikte, burada Selçuklu devri ve Kubâdâbâd Sarayı çinilerinde Harpi ve (Simurg) üzerinde kısaca durmağı faydalı görmekteyiz.

(Simurg) (Harpi) (Siren) denilen, başı insan, gövdesi kuş biçimindeki bu efsanevi yaratığı, daha önceki devirlerde Ortaasya

¹ Fazla bilgi için bak. : Mehmet Önder - Katharina Otto-Dorn, Kubâd-Abâd kazıları 1965 yılı ön raporu, Türk Arkeoloji Dergisi, sayı XIV - 1-2, Ankara 1967.

² Bahaeddin Ögel, İslâmiyetten önce Türk Kültür Tarihi, Ankara 1962.

Türk Sanatında, Çinde, Tabgac ve Buddhistlerde, Uygur ve Karahanlılarda İslâm sanatının çok çeşitli minyatürleri arasında görmekteyiz. Arap müellifi Harirî (Vefatı: 1122) tarafından yazılan ve (Makamat-ı Harirî) adıyla tanınan bir eserin minyatürleri arasında, diğer birçok masal hayvanları ile birlikte, kadın başlı, kuş gövdeli Harpi de mevcuttur. Bu eserin 1237 yılında Bağdad'da yazılmış bir nüshası bugün Paris - Bibliothèques Nationale de (Ms. Arabe No: 5847) bulunmaktadır³. Eserin 39. cu sahnesi Harpinin de yaşadığı adaya tahsis edilmiştir. (Resim: 1). Yine bu arada, XIII. yüzyılda Kazvinî tarafından yazılmış (Aca'ib - ül - Mahlûkat) adlı eserin minyatürleri arasında da Harpi tasvirlerini görmekteyiz. Bu eserin de bir nüshası İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi yazmaları arasında (Env. No: 2013) mevcuttur. 81 minyatürü içine alan eserde Harpi çift insan başlı olarak resmedilmiştir. (Resim: 2-2A) Firdevsi'nin Şehname adlı eserinin minyatürlü yazmalarında ve diğer bazı eserlerde de simurg resimlerine rastlamaktayız⁴.

Anadolu'da Selçuklu sanatında harpi tasvirleri önemli bir yer alır. Bu devirde, taş, alçı, ahşap ve madenî eserler üzerine harpi figürleri resmedilmiştir. Meselâ, Konya'daki Kılıç Arslan Sarayı (Selçuklu Köşkü) alçı (stucco) kabartmaları arasında (Resim: 3), İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesindeki bir Selçuklu devri çekmecesinin madalyonları etrafında (Resim: 4) harpi tasvirleri vardır. Bu devrin en dikkat çekici harpi figürü de Konya Kal'asına ait süslemeler arasında bulunan ve bugün büyük bir kısmı Konya Selçuklu devri Taş ve Ahşap Eserleri Müzesi (İnceminare) de teşhir edilen taş kabartmalar arasındaki harpidir. (Resim: 5). Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad I. tarafından yaptırılan Konya dış suruna ait bu kabartmadaki harpi, diğer

Selçuklu harpileri ile aynı anlamda resmedilmiştir.

Bu arada İslâm sanatının XII. ve XIII. Yüzyıla ait sırıtabakları üzerinde de harpi resimleri vardır. Misal olarak, halen Batı Berlin (Staatliche Museum) İslâm eserleri bölümündeki bir siyah, beyaz, mavi glazürlü ve kitabeli çini tabağın göbeğinde (Resim: 6), ayrıca Londra (British Museum) un İslâm eserleri bölümündeki aynı renklerle süslü yayvan bir çini tabağın kenarı hariç bütün yüzeyinde (Resim: 7) harpi resimleri bulunmaktadır. Bu örnekleri, şüphesiz çoğaltmamız mümkündür.

Kubâd-âbâd Sarayı çinilerindeki harpi diğerlerinden pek farklı değildir. Baş daha ziyade bir kadın başına benzemektedir. Başta daima bir taç vardır. Tacın altından omuzlara kadar saçlar dökülmektedir. Açık bir gerdandan sonra, gerdana bitişik gövde başlamaktadır. Gövde, dolgun bir güvercin gövdesi şeklindedir. Kısa olan kanatlar bazan, gövdeye yapışık olduğu gibi (Resim: 8) bazan da açılmış, hatta yarım ay şeklinde gövde üzerinde yükselmiştir. (Resim: 9-13). Çeşitli biçimlerde Kubâd-âbâd çinilerinde yer alan harpilerin taşıdığı anlamlar üzerinde ayrıca durmak lâzımdır.

* * *

Türk mitolojisinde yarı insan yarı hayvan şeklinde üç esatirî yaratık mevcuttur. Bunlar, kara, deniz ve hava'da yaşarlar. Karada, toprağın derinliklerinde yaşayan esatirî yaratığın gövdesi yılan, başı ve belden yukarı kısmı genç bir kızı temsil eder. Türk ve İran efsanelerini, masallarını süslüyen bu yarısı yılan, yarısı insan yaratığa yılanların şahı anlamına gelen (şah-ı maran) adı verilmiştir. Anadolu halk resimleri arasında önemli bir yer alan bu yaratık aslında zararsız olup, yer altındaki dünyasında yılanlara hükmederek yaşar. Hazinesi çok zengindir. Balla ve sütle beslenir. Türk masallarında, bir kuyuda tesadüfen açılan bir delikten meçhul bir yer altı âlemine giren Keloğlan, orada, kendisini karşılayan zararsız yılanları gör-

³ Richard Ettinghausen, La peinture Arabe Geneve, 1962, p : 122.

⁴ Daha fazla bilgi için bak : E. Baer, Sphinxes and harpies in medieval Islamic Art, Jerusalem, 1965

müş ve onların kılavuzluğu ile Şahmaran'la tanışmış, günlerce bu ülkede kalmış, daha sonra, simurg (Zümrüd-ü Ankaa) nın yardımıyla yeryüzüne çıkmıştır. Keza, halk kitaplarımız arasında (Şahmaran) adlı bir efsane kitabı vardır ve halk tarafından zevkle okunur. Şahmaran'ın bir eve resmini asan, kimse, o eve yılan girmiyeceğine inanır.

İkinci masal hayvanı denizkızıdır. Gövdesi balık, belden yukarısı genç kız şeklinde resmedilen bu efsanevî yaratık, doğu ve batı milletlerinin mitolojisinde geniş yer alır. Batı mitolojisine göre, bunlar, güzel sesleriyle şarkılar söyleyerek denizde seyreden gemilerin önüne çıkar ve gemicileri mestederek yollarını şaşırtırlar. Doğu mitolojisinde ise, gemicilerin yardımcıları ve iyi niyetli kılavuzlarıdır. Deniz dibinde mevcut bir dağda yaşarlar. Fevkalâde güzeldirler. Anadolu halk resimleri arasında, Denizkızı tablolarına sık sık rastlanır. Bu tablolar uğur getirmesi için evlere asılır.

Üçüncü, gökyüzü esatirî yaratık ise Zümrüd-ü Ankaa denilen Simurg, veya Siren'dir.

Simurg, Farsça bir kelime olup, (otuz kuş) anlamındadır. Siren kelimesinin de farsça (otuz renk) anlamına gelen (sireng) ten geldiği söylenir.

Simurg, gövdesi, güvercin, doğan, çaylak, akbaba gibi iri bir kuş gövdesi olarak resmedilmiştir. Boyundan itibaren baş, yuvarlak, dolgun yüzlü, başında tac bulunan güzelce bir kadın olarak tasvir edilmektedir. Yakınoğu Simurgları çoğuzaman taşsızdır.

Türk masalları ve efsanelerinde Simurg, (Zümrüd-ü Ankaa) adıyla geçer. Ankaa, uzun boyunlu, boynunda daima bir gerdanlık taşıyan ve çok yükseklerden uçan bir kuş olarak düşünülmüş ve gövdesi yeşil olduğu için (Zümrüd-ü Ankaa) adıyla tanınmıştır. Balıkçıla benzeyen, çok yükseklerden uçan ve daima kemikle beslenen (Hûma) yani (Devlet Kuşu) ile Zümrüd-ü Anka'nın çoğu zaman aynı kuş olduğu sanılmıştır. Efsanelere göre, Hûma,

daima karlar arasında yaşayan bir kuştur. Yalnız kemik yer, yırtıcıdır ve çocukları kapıp götürmektedir. Bir ara nesli o kadar artmıştır ki, peygamberlerden biri dua ederek neslini kurutmuştur. Çok yükseklerden uçan bu kuşun, gölgesi kimin üzerine düşerse, o kişi devlet bulmakta, padişah olmaktadır. Bundan dolayı (Devlet Kuşu) adını almıştır. Padişah'a veya ona mensup olanlara (Hûmayun) denmesi de bu yüzdendir. Şeyh Sadî Şirazî, bu kuşun diğer kuşlardan üstünlüğünü ifade eder (Gülistan, I. 15).

Çoğu minyatürlerde gövdesi yeşile boyanan Hûma ile Simurg'un ayrı anlamlar taşıdığı düşünülmelidir.

Zümrüd-ü Ankaa, Türk masallarında Keloğlan'ın en büyük yardımcısıdır. Onun sıkışık anlarında en yakın dostudur. Keloğlanı, kanatları arasına aldığı gibi, istediği yere götürmektedir. Bu haliyle bir iyilik meleğidir. Dede Korkut oğuznamelerinde ise kadın başlı, kuş gövdeli bir "peri" olarak anlatılır. ve Tepezöz'ün annesi olduğu söylenir.

Simurg, çeşitli milletlerin mitolojisinde çeşitli ifadelerle bürünmüş, hatta islâm tasavvufuna girmiştir. Şimdi bunları kısaca görelim :

Avesta'ya göre Simurg.

Simurg, Zerdüşî dininin kutsal kitabı olan Avesta'da (Saena) olarak geçer. Simurg adının Saenamurg'tan geldiği de düşünülebilir. Sanskritçe (siena) kelimesi doğan anlamındadır. Avesta'da (Saena) ağacı, (bütün şifa verici kuvvetlere sahip) bir ağaç olarak kabul edilmekte, kuşun meskeninin bu ağaç üzerinde olduğu sanılmaktadır.

Avesta'ya göre, Saena, çok uzaklarda Vurükaşa denizindeki ağaç üzerinde yaşar, kuşların padişahı, yani (Şah-ı murgan) dır. Şifa verici yuvasından otlar taşıyarak, hastaların, çaresizlerin yardımına koşan bir melektir.

Yunan Mitolojisinde Siren.

Siren (Siréne) Yunan mitolojisinde kadın başlı ve kuş gövdeli olarak geçer,

ölenleri tanrılara götüren melekler olduğuna inanılır. Odise'de, Ülis adlı kahraman Akdenizdeki meşhur macerası sırasında, Kapri boğazında Sirenler'in tecavüzüne uğramış ve onlardan canını zor kurtarmıştır. Siren'ler aynı zamanda gemicilerin herhangi bir tehlike sırasında haber verici en büyük yardımcıları olmuştur. Bunlar, acı acı öterek bu tehlikeyi haber vermişlerdir. Bu bakımdan vapurların tehlike haber veren düdüklarına (Siren düdüğü) denir.

British Museum'da Anadolu'da Xantos'ta bulunan ve Harpy abidesi olarak tanınan bir mezar anıtında, ayrıca Ulyse'in macerasını temsil eden bir vazodaki siren resimleri bu mitolojinin sanatta yerini alan örnekleri arasında sayılabilir.

İran Mitholojisinde Simurg.

Simurg, İran mitolojisinde, Firdevsi'nin büyük eseri (Şehnâme) de gerçek hüviyetini bulmuştur. Şöyle ki :

Pehlivan Sam'ın bir oğlu dünyaya gelir. Fakat çocuğun saçları bembeyazdır. Sam bu durumdan utanır ve çocuğun Alburz dağlarına bırakılmasını emreder.

İnsanların sakın oldukları yerlerden çok uzak olan Alburz dağlarında Simurg'un, direkleri abanoz ve sandal ağacından, diğer malzemesi öd ağacından yuvası vardır. Yavrularına yiyecek aramaya çıkan simurg, kayalar arasında, Sam'ın oğlu Zal'i görür, şefkat damarları kabarır ve Zali alarak yuvasına götürür. Simurg ve yavruları çocuğu besler, ona dillerini öğretirler. Böylece yıllar geçer, çocuk büyür, serpilir, güçlü bir delikanlı olur.

Bir gece Sam, bir rüya görür ve oğlunun Alburz dağlarında yaşadığını öğrenir, adamları ile birlikte aramaya başlar. Bu sırada Simurg, Sam ve adamlarının Zal'i aradığını görür, yuvasına gelerek, durumu Zal'a açar, babasının yanına dönmesini, kendisine bir tüy vereceğini, herhangi bir sıkıntı ve tehlike ânında, bu tüyü yakacak olursa, yardımına koşacağını söyler. Zal'ı kanatları arasına alarak babasına teslim eder. Sam :

— Ey kuşların padişahı! Adaletli Tanrı, sana bu gücü ve hüneri, biçarelere yardım etmen için vermiştir. Sen iyilik etmekte herkesten üstünsün. Senin kötülüğünü isteyenler kahrolsun, sen ebediyen yaşa!

diye teşekkür eder. Zal, zamanının bileği bükülmiyen en güçlü pehlivanı olur; şöhreti bütün dünyaya yayılır.

Şehnâme'de ikinci bir simurg daha vardır ki, bu, birincisinin tam aksine yırtıcı bir yaratıktır. Bir dağ üzerinde yaşar, uçan bir dağa, veya siyah bir buluta benzer. Pençesi ile timsahları, parsları, hatta fili kaldırabilir. Herbiri, kendisi kadar güçlü - kuvvetli iki yavrusu vardır. Uçtukları vakit, hava kararır, bir siyah bulut gibi gökyüzünde ağırlar. İsfendiyar, bu korkunç yaratığı hile ile öldürür.

İslâm Tasavvufunda Simurg.

Tasavvufta, yaratıcı kudretin, yani Tanrı'nın zat-ı iktizası, yani ondan, onun dileğiyle değil, zaruri olarak meydana gelen aktif kuvvete (aklı kül) denir. Akl-ı kül, Tanrı zâtındadır.

Simurg, tasavvufta akl-ı kül'ü temsil eder. Tanrı tecellisidir.

Büyük mutasavvıf Feridettin Attar, (Mantık-ut-Tayr) adlı eserini bu anlamda simurg üzerine yazmıştır. Eserin özeti şöyledir :

Kuşlar bir araya gelip, kendilerine bir padişah seçmek isterler. Bu toplantıda bulunan Hüdhüd kuşu :

— Ben Tanrı'nın habercisiyim, yaradılışın sırrını biliyorum. Süleyman Peygamber'e yoldaş oldum. Onunla birlikte bu âlemi dolaştım. Padişahımı biliyorum. Benimle birlikte gelirsiniz Onu bulursunuz. O, Kaf dağının ardındadır ve adı da Simurg (yani Sirenk) dir. Fakat yol uzun, denizler derin, karalar sarptır. Kendimizden geçip yola düşelim. Eğer ondan bir nişan bulabilirsek bize ne mutlu, der.

Kuşlar sevinerek, Hüdhüd'ün etrafında toplanırlar. Fakat yol zahmetli olduğu için özür dilerler. Sırasıyla, bülbül, papa-

ğan, tavus, kaz, hûma, doğan, balıkçı yola çıkarlar. Yolda bitkin bir hale gelen kuşlar, tekrar Hüdhdüd'ün etrafında toplanıp, yola devam için şüphelerinin giderilmesini isterler. Hüdhdüd önlerinde (istek, aşk, marifet, istiğna, tevhid, hayret ve fakr-u fena) denilen yedi vadi daha bulunduğunu, bunları geçince Simurga ulaşacaklarını söyler. Kuşlar yine yola düşerler. Kimi yolda kalır, kimi açlıktan ölür. Sonunda otuz kuş kalır ve yüce bir (Dergâh) ın önüne varırlar. Bir çavuş gelip kapıyı açar, bunları içeri alıp birer tahta oturtur. Hepsinin önüne birer kâğıt koyup (bunları okuyun) der. Kuşlar bütün yaptıklarının o kâğıtta yazılı olduğunu görünce şaşırırlar. Bu sırada (Simurg) tecelli eder.

Fakat gördükleri Simurg kendilerinden başka bir varlık değil. Simurg'da kendilerini, kendilerini Simurg'da görürler. Bu sırada bir ses duyulur. Siz buraya otuz kuş geldiniz. Bu aynada otuz suret belirdi. Nihayet hepsi Simurg'da yok olur, gölge güneşte kaybolur.

Böylece halk'ı temsil eden kuşlar, akli temsil eden Hüdhdüd'ün aracılığı ile, Hak'kı (Tanrı) yı temsil eden Simurg'a

ulaşmışlardır. Büyük Türk şairi ve mutasavvıfı Gülşehrî, Mantık-ut Tayr adlı eserinde bu hikâyeyi aşağı yukarı aynı anlayışla türkçeleştirmiş ve manzum olarak yazmıştır. Bu konuda Ali Şir Nevaî'nin (Lisan-üt Tayr) adlı eseri ile, Şemseddin Sivasî'nin (Ölümü: 1597) (Deh Murg) adlı eserini ve İbrahim Gülşehrî'nin (Simurg-nâme) adlı meşhur eserini tasavvufî anlamda simurgu dile getiren eserler arasında sayabiliriz.

Büyük mutasavvıf Mevlâna Celâleddin Rûmî'de şiirlerinde, özellikle Divân-ı Kebîr adlı eserinde Simurg'u (Tanrı tecellisine tam bir mazhariyet) olarak ifade etmiş ve sık sık Simurgdan bahsetmiştir.

Yüzü kadına benzeyen, kendisinde otuz kuşun tecelli ettiği, otuz renkli ve daima gizli olan Simurg, tasavvufun en büyük sembol bir varlığıdır.

Türklerin Tuğrul adını verdiği Kafdağında yaşayan bu efsanevi yaratık, islâm inancında, insanların, çaresizlerin, bahtsızların imdadına koşan bir (hızır meleği) olarak düşünülmüş ve bu sıfat Sultanın şahsını temsil eden anlamda da kullanılmıştır. Kubad âbâd sarayları çinilerinde de bu maksatla kullanıldığı düşünülebilir.

Res. 1 — Makamat-ı Hariri minyatürleri arasında Harpi ve Simurg'lu sahne (Paris - Bibliothèque Nationale, Ms. Ar. 5847)

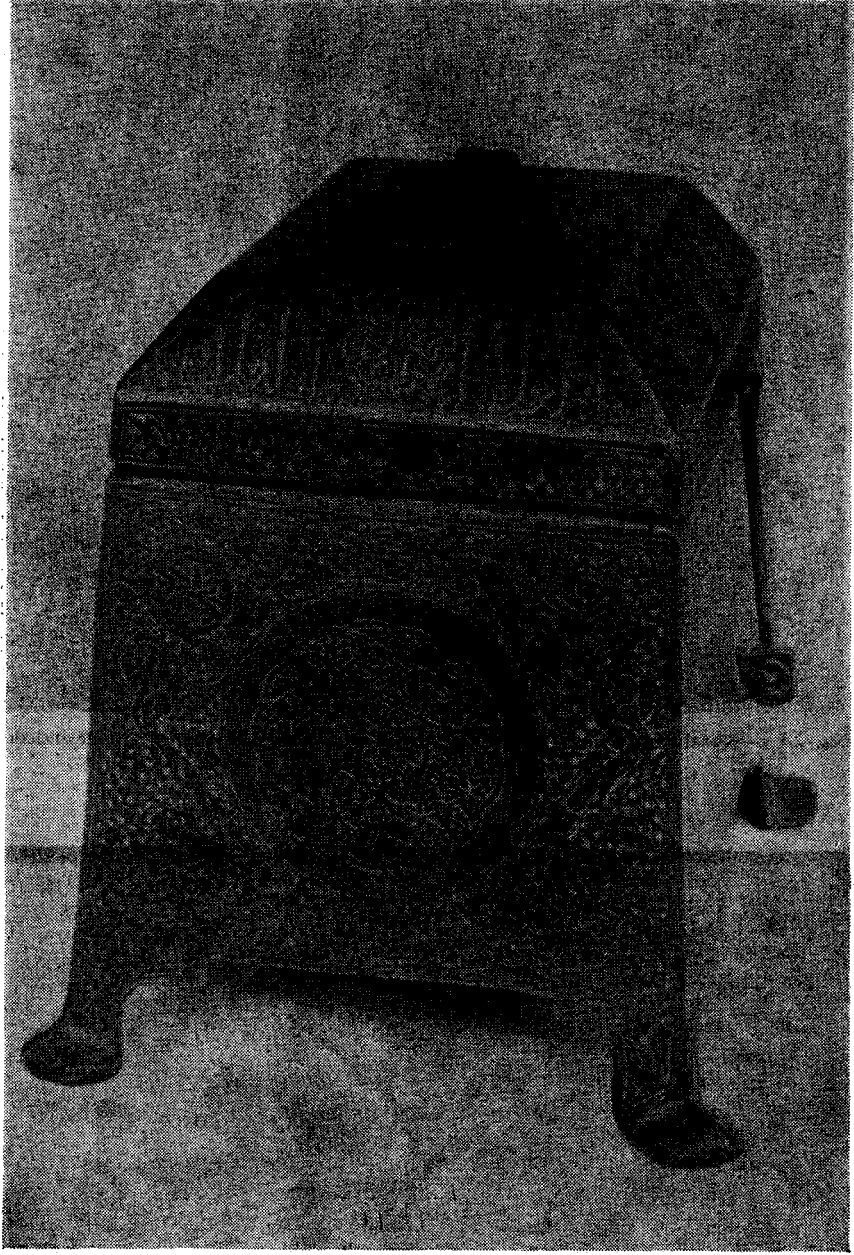
Res. 2 — Aca'ib-ül-Mahlukat minyatürleri arasında çift başlı harpi ve Simurglar (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi yazmaları, 2013)

Res. 2A — Keramik üzerinde harpi figürleri. XII. Yüzyıl (Semerkand Müzesindedir)

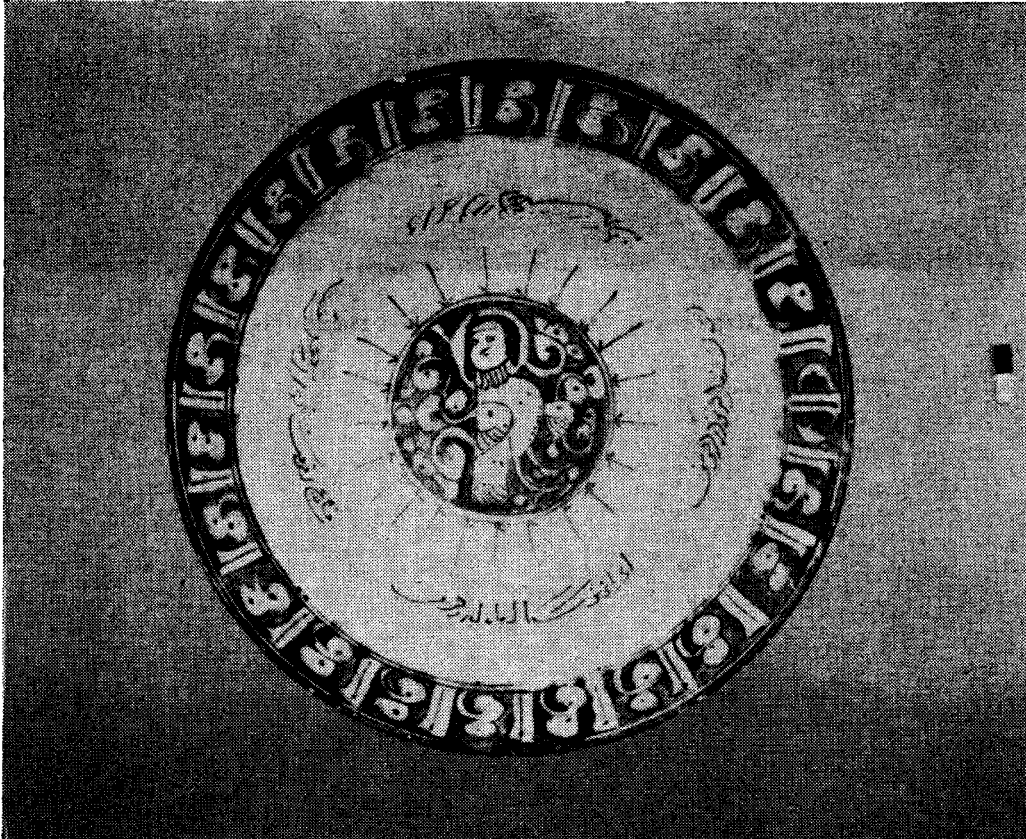
Res. 3 — Konya Kılıç Arslan II, Sarayı (Selçuklu Köşkü) alçı süslemeleri arasında harpi figürü. (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, 2340).

Res. 4 — Üzeinde harpi resimleri bulunan Selçuklu devri çekmececi
(Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, 1130)

Res. 5 — Konya Surlarına ait harpi'li taş kabartma
(Konya Selçuklu Devri Taş ve Ahşap Eserleri Müzesi, 886)

Res. 6 — Harpi resimli tabak (Berlin, Staatliche Museum, İs. Ab. 1504)

Res. 7 — Harpi resimli Tabak (Londra - British Museum, İs. Ab. 38)

Res. 8 — Kubâd - Âbâd. Sarayı Çinilerinde Balıklı harpi Figürü (Konya Çini Eserleri Müzesi)

Res. 9

Res. 10 — Kubâd-Âbâd Sarayı Çinilerinde Harpi Figürleri
(Konya Çini Eserleri Müzesi)

Res. 11

Res. 12

Res. 11-12-13 — Kubâd -
Âbâd Sarayı Çinilerinde
harpi figürleri (Konya
Çini Eserler Müzesi)

BEKTAŞILIK VE HACI BEKTAŞ TEKKESİ

Dr. Phil. HÂMÎT Z. KOŞAY

1925 de 677 sayılı kanunla Tekke ve Türbeler kapatıldığı zaman “Âsarı atika ve Hars Müdürü,” olarak maarif hizmetine yeni sülûk etmişim. Tekke ve Türbelerdeki kültür tarihimize ilgili eserlerin ilim hesabına kurtarılması gerekiyordu. Resmi gazetenin 248 inci sayısında yayınlanan Bakanlar Kurulu kararı ile bunların müzelere alınması kısmen sağlandı. İstanbul Arkeoloji Müzeleri müdürü rahmetli Hail Edhem ile birlikte aynı maksad için Konya’ya gittik. Onun verdiği rapor üzerine Mevlânanın, umumi heyeti ile müze olarak muhafazası temin edildi. Hars müdürlüğü Güzel Sanatlar, Müzeler ve Kütüphaneler müdürlüklerine ayrıldıktan sonra, Bakanlık genel müfettişi sıfatıyla Mevlânanın ilk müdürü Yusuf Akyurd’a tesliminde hazır bulundum. Hacıbektaşdaki eserleri de dağılmaktan kurtarmak için bir hamle yapmak gerekiyordu. Profesör Hilmi Ziya Ülken, Ressam Şerafeddin ve Vakıflar Genel müdürlüğü baş müfettişi ile Hacı Bektaş’a gittiğimiz zaman burasını Nümune Ziraat Okuluna çevrilmiş bulduk. Tekkelerin kapatılmasını müteakip kurulan mahalli heyet eşyaları bazı odalara taşıtmıştı. Bir kısmı daha önce Vakıflar genel müdürlüğüne teslim edilmişti. Verdiğimiz rapor üzerine, müzeli saydığımız 979 eser müze muhafızı rahmetli Ömer Samih’in nezareti altında Ankara kalesindeki depoya taşındı. Etnografya Müzesi kurulduğu zaman müdür sıfatı ile bunları devr aldım. Şahıs eline geçenleri de satın alarak koleksiyonları tamamlamaya çalıştım. Derviş odalarından toplattığım tasavvufla ilgili kitapları kütüphaneler müdürü rahmetli Hasan Fehmi Turgal Ankara Kütüphanesine tasnif edip

yerleştirdi. Bunlar arasında *Otman Dede* menakibi de var idi. Hacıbektaş ziyaretlerindeki intibalarını, *Türkiyat Mecmuasının İkinci cildinde* 1928, sahife 382-365 yayınlamıştım. Bu mekalede meha ve kaynak olarak kısmen o zamanki norlatandan faydalanılmıştır. Hacıbektaşta mahalli müze kurulduktan sonra Etnografya müzesinde mahfuz eserler eski yerlerine alınmıştır. Sanat değerleri de yüksek olan Hacıbektaş eserlerinin iyi muhafaza, temizleme tamir ve teşhir işlerinde haleflerim rahmetli Osman Ferit Sağlam, rahmetli Remzi Oğuz Arık ve rahmetli Müstahzır Mustafa Tutuş’un hizmetleri sebkat etmiştir.

Türk Tarih Kurumu adına Anadolu’da yaptığım kazılar sırasında, Alaca Höyük, Pazarlı (Çikhasan) ve Büyük Güllücek köylerinde alevi topluluklarını tanıma fırsatı elde ettim. İnanışların doğru veya yanlışlığı üzerinde durmadan, eski Türk geleneklerinin Bektaşî ve Aleviler arasında korunduğuna ve türkçe söylenen nefeslerin, mersiyelerin, külbankların, menkibelerin ve fıkraların topluca Türk kültürünün önemli bir bölümünü teşkil ettiği hususundaki görüşe ben de katıldım. İslami kisveye bürünen, kökleri hiç şüphesiz pek eski zamanlara giden bu tarikatın, pek çok hurafe ve masallarla dokunmuş ve örülmüş olmasına rağmen, geniş manası ile bir eğitim müessesesi olduğu ve halk kitlelerini kendine bağlamayı başardığı aşikârdır.

Bektaşilik:

Bektaşî ve Aleviliğin Türkler arasında yayılış ve gelişiminin en iyi açıklanmasını, rahmetli Profesör Köprülü Fuad’ın, İslâm Ansiklopedisindeki “Hacı Bektaş Veli”

maddesinde buluruz : “Hacı Bektaş XIII. asırda Anadolu Türkmenleri ve bilhassa göçebe kabileler arasında büyük taraftarlar bulan *heterodoxe* tarikatlar ile birlikte meydana çıkmış XV ve XVI asırlarda bilhassa Yeniçeri ocağında, âdeta resmî bir kült mahiyeti aldıktan sonra, büyük bir nüfuz kazanarak devletin himayesine mazhar olmuş ve esas akideleri kendisinininkinden farklı olmayan muhtelif *Batınî* zümrelerini de içine almıştır. Bektaşilik Balkanların islâmlaşmasında, sonradan Bektaşiler ile karışmış sair bir takım derviş zümreleri ile birlikte mühim bir rol oynamıştır. *Sarı Sütlük*, *Seyid Ali Sultan*, *Otman Baba* gibi misyoner şeyhler Bektaşi panteonuna alınmıştır. *Baba İshak*'ın halifesi olan Hacı Bektaş, arabca ‘*Şia-i İsna Aşariyye*’ adlı eserine göre *Batınî* akideler talimi ile meşgul olmuştur.

Tarikatın ikinci kurucusu *Balım Sultan* (ölümü 922-1516) bu mühim şahsiyet, ayin ve erkân itibarıyla bazı yenilikler yapmış, tekkelerin iç teşkilâtını daha sıkı ve muntazam bir şekle sokmuş, bir tekke *Müratebesi* tesis etmiş ve bir mücerred dervişler teşkilâtı vücade getirmiş idi. Bu mücerred dervişler teşkilâtı, daha evvel bektaşilik ile sıkı alâkaları olan *Kalenderiye* tarikatında mevcut olduğu gibi, *Sofiyane* düşüncelerin menşeyini daha islâmın ilk asırlarındaki zahidlerde bulmak mümkündür.

Balım Sultanın yaptığı bu ıslahattan sonra, kendilerinin Hacı Bektaş neslinden (Bektaşi tabirine göre bel evladı) olduklarını iddia eden şeyhler (son zamanlarda bunlara Çelebiler de denirdi) ile, bunu kabul etmeyerek kendilerinin *yol evladı*, yani Bektaşiliğin hakiki mensupları oldukları iddiasında bulunan *Babalar* arasında şiddetli bir rekabet baş göstermiştir.

Şiiliğin ister *ortodoxe* ister *heterodoxe*, her şubesindeki telakkilere sadık kalan Anadolu ve Rumelideki *Kızılbaş* taifeleri, Çelebilere bağlılıklarını muhafaza ettikleri halde, büyük şehir ve kasabalarda muntazam bir tarikat (*ordre*) merkezi mahiyetinde olan tekkelerde Babaların nüfuzu ha-

kim olmuştur. Son asırlarda mücerredlik bozulmuş ve evlada vakf edilmek suretiyle kurulmuş bazı tekkelerde, oğulların Babalardan sonra şeyhlik postuna oturdukları görülmüştür.

Göçebe aşiretler, köylüler ve hududlerde yaşayan askeri taifeler arasında yayılan bektaşilik, bütün bu cins batınî zümreler gibi, çok kuvvetli bir propagandaya malik idi. Bunu yapabilmek için insicamlı, sıkı ve vazih bir (*credo*) ortaya koymuyor, bilakis çok elastiki, umumi ve mübhem bir akideler halitası şeklinde görünüyordu.

XIII - XIV asırlarda Anadolu'da bir çok karışık akideler hüküm sürüyordu. Bektaşiliğin bu karışık akidelere büsbütün yabancı gelmeyecek her türlü tevillere müsait elastiki prensiplere, geniş ve müsamehekâr bir ruha malik olması lâzımdı. Şii-Batınî akidelerinin muhtelif şekilleri, menşeyini Hurasan *melâmiyyeti*'nden alan *Kalenderiye* zümrelerine mahsus tasavvufi telakkiler, XIII asır Anadolu'sunda *Mühiddin ül-Arabi* tesiri sağlam bir surette yerleşen *pantheism*'in çok kaba ve basit bir anlayışı, eski Türk Şamanlığının göçebe Türk kabileleri arasında yaşayan bir takım bakiyeleri ve XV asırdan başlayarak da *Hurufi* akideleri, Bektaşilikde açıktan açığa göze çarpar.

Bütün *Batınî* teşkilâtlarda olduğu gibi, muhtelif derecelere ayrılan ve salıklarının seviyesine göre, derece derece telâkkilerde ve talimlerde bulunan Bektaşiliğin muvaffakiyet sırrı, (*credo*) sının hemen her salikinin idrak ve kabiliyetine ve hususî temayüllerine serbest bir yer bırakan bu karışıklığında, mübhemliğinde ve seyyalligindedir. Allah, Muhammed, Ali teslisinde Alinin Muhammedin çok üstünde bir yer verilerek tanrılaştırılması, bunları *Ali İlahî*'ler ile birleştirdiği gibi, bazı Bektaşi Hurufilerinin hurufiliğin kurucusu *Fazl-i Hurufi*'yi de ilâhlaştırdıklarını görüyoruz. Her halde Ali, Hacı Bektaş, Fazl-i Hurufî kültlerinin Bektaşilikde birinci mevki işgal ettiği söylenebilir.

Bektaşiliğin kuvvet ve aynı zamanda tenkidlere müsait zemin yaratan zafı, bir

çok zıt inanışları toplayan insicamsızlığından ileri gelmektedir. Bazı müdakkikler beктаşılığı bir tarikat olarak da kabul etmek istemezler. Bektaşiliğe intisab eden hıristiyanlar, Hacı Bektaş'a isnad olunan kerametleri *St. Charalambos* da buldukları için, onun ikinci defa geldiğini sanarlar. (John Kingsley Brige : The Bektashi Order of Dervishes 1937. sah. 39).

XII. asırda Türkistanda yetişen Türk mütesavvıfı *Ahmet Yesevi*'nin fikirlerini *Kalenderiye* tarikatı adı altında Türkmen babalarının İran ve Anadolu'ya getirdiklerine işaret edilmişti. Bu babalar aynı zamanda eski Türk dini olan şamanlığın tesirinden kurtulmamışlar ve eski Türk geleneklerini asırlar boyunca yaşatmışlardır. 1239 da Amasya'da bir mağarada yaşayan ve Türkmenler arasında veli olarak büyük nüfuza sahip olan *İshak Baba*'yı eski Türk (kam - şaman) larından ayırmak güçtür. Bektaşilik inanışlarını bir sisteme sokacak bir dini meclis kurulamamıştır. Bektaşî edebiyatında tenasüh, ahireti inkâr, materyalist atheisme, ve zevkü sefayı hoş gören *Epicurien* felsefe fikirlerine rastlanır. Mürşid ne söylemişse o doğrudur. Mürşidin telkini ile insan dünyaya ikinci defa gelir. Bektaşî telakkisine göre esas dört kapı vardır : *Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat*. Buna göre insanlar da dörde ayrılırlar : *Abidler* : (Şeriat adamları, ham sofiler); *Zâhidler!* (çilekeş tarikat adamları), *Ârifler!* (mistik bilgiye nüfuz edenler); *Mühibler* : (gerçeği idrak eden hakikat erbabı). Şeriat, dünya yokdan halk edilmiştir. Mutasavvıf buna şu itirazı serd eder : Tanrı bir de yaratılmış dünya var demek bir *dualizm*'dir. Tarikat erbabı birliğe (*ahadiyete*) inanır. Ancak Allah vardır. Diğer varlıklar zahiri bir görünüşdür. Her yerde Tanrı çehresini gösterir. Ancak onun şiddeti zuhuru görülmesine manidir. İnsan Tanrının bir kıvılcımı sayesinde var olduğuna göre ona dönmeyi arzular. Mistik aşk felsefesinin esası budur.

Bu yazıda Bektaşî inanışlarının labirentlerine girecek değilim. Kendisi de bir Bektaşî olan rahmetli öğretmen Tevfik

Oytan, Bektaşîliğin İçyüzü 1962 Kanaet Kitap Evi, Cild 2 de Bektaşîlik akidesini şöyle tarif eder :

“Bektaşîlik dört mezhepten hiç biri sine uymaz. Hanefi mezhebindeki İslâmın beş şartı : namaz, oruç, hac, zekât ve Kelime-i şehadet Caferi mezhebinde furugdan sayılır. Caferi mezhebinde beş esas : *tevhid, ahl* (kendi nefesine güç geleni başkasına yapmamak), *risalet, imamet* (nübüvetten sonra vilayete iman etmek), *miad* (âhirete inanmak) dır. Muhammed nübüvvetin, Ali vilayetin eridir. Muhammed rehber, Ali ise asıl mürşiddir. Nübüvvetin hitama ermesiyle vilayet devri başlamıştır.

Cihanı sarsan büyük fikir hareketleri çoğunlukla en buhranlı zamanlarda yüz üstüne çıkar ve zamanla olgunlaşır. Hürriyet, müsavat ve uhuvvet fikirlerini Fransız ihtilâli yaydı. Sosyalizm makinalaşma ve sanayi in işçi sınıfları arasında doğduğu huzursuzluktan doğdu. Türkiye Cumhuriyeti de milli mücadelenin tabii bir sonucu idi. İslâm dünyasında iktidar kavgalarının, haçlı seferlerinin ve mogul istilasının doğduğu sefaletler yüzünden bir kısım insanlar teselliye ahireti özlemede “*terki dünya terki ukba terki terk*” de hiç bir şeyi umursamama'da buldular. 1243 de Erzincan ile Sivas arasındaki Köseadağ savaşında Selçuk hükümdarı *Giyaseddin Kehhusrev II*. Hülagu'nun ordusuna yenildikten sonra düzensizliklerin doğduğu ruhi çöküntü sırasında *Yunus Emre*'nin şiirleri, Hacı Bektaşın *Fevaidname*'si, Mevlânanın *Mesnevi*'si ruh gıdası teşkil ediyordu. *Muhiddin al-Arabi*'nin *Futühatı Mekkiye* ve *Fusul el-Hakem* adlı eserlerinde sünnilikle bağdaşmayan Pantheism fikirleri ülema arasında da ayrılıklar yaratmıştı.

İslâmlar arasında ictihad kapısının kapalı olduğuna itikad edilmesine rağmen tarikat yolu ile ictihad devam etmiş ve tarikat pirleri kendi ictihadlarını tarik namı altında yaymışlardır. Tarikatın cazip ayinleri, hikmet ve felsefeleri, ham sofuluğun kızıl taassup ve dinî istibdadını hiçe sayan hürriyeti, şehirlerin aydın muhitlerinde uygun bir ortam yaratmıştı. Ancak cahil hal-

kın irfan seviyesi Mevlevî tarikatının zerafet ve hessasiyetini idrake müsait değildi. Buna başlıca sebep de lisan (farisi) idi. Yesevî tarikatının ayin ve erkânında olduğu gibi Anadolu'da da vücdanlara hitap eden öz dile (türkçeye) ihtiyaç vardı. İşte Bektaşilik bunu başardı.

Tasavvuf fikirleri ile yoğurulan gaziler için de Hazret-i Ali, Seyid Battal Gazi, ve Seyid Ali Sultanın menakibi örnek teşkil etmiş ve onlar İslamın kılıç ve kalkanı olmuşlardır. Osman ve Orhan zamanlarında *Geyikli Baba*, *Arslan Baba*, *Baba Resul*, *Baba İlyas* gibi dedeler manevî nüfuzları ile futuhatı desteklemişlerdir.

Hacı Bektaş Horasandan kardeşi *Men-teş* ile Rum diyarına gelince önce Sivasa uğrar ve orada *Baba İshak* ile buluşur. Hacca gider. Dönüşde Kırşehirde Baba hankâhında kırk gün hizmet ederek icazet ve hilafet alarak post neşin olur. Soluca Kara Hüyük'e namı diğer *Hacım* köyüne gelip yerleşir. O sırada Soluca Hüyük yedi haneden ibarettir. Vilayetnameye göre kendisini ilk karşılayan *İdris hoca* ile zevcesi *Kutlu Melek* (Kadıncık ana) olmuş ve hürmet göstermişlerdir. Mücerred bektaşilere göre İdris hocanın Mahmud, Habib ve *Hızır Bali* isimli üç çocuğu olmuş ve *Hızır Bali* sonradan dergâh kaymakamı seçilmiştir. Çelebilere göre ise, *Kutlu Melek* (Fatma Nuriye) İdris hocanın karısı değil kızıdır. Hacı Bektaş onunla evlenmiştir. Çelebiler de onun neslindedir. Diğer bir rivayete göre de İdris hocanın eşi, pirin himmeti ile, burnundan damlayan bir damla kanı haberi olmadan içince hamile kalarak *Hızır Bali*'yi doğurmuştur. Tefvik Oytan'ın işaret ettiği vechiyle bu muamma altı asırdanberi çözülmemiştir ve çözülemeyecektir.

O sırada Anadolu'da mürid olarak tanınan diğer muasır şeyhler de olduğu için başta Hacı Bektaşın üstünlüğünü isbat gerekiyordu. Bu hususda, Bektaşilerin aynı hakikat sandıkları, şamanlıktan kalma tenasuh ile karşık efsaneler vilayetnamede uzun sahifeler doldurur : Hacı Bektaşın Konyalı Ahmed Sultan ile karşıklık

gösterdiği kerametler, miraca çıkma, Güvercin şeklinde Suluca Karahüyük'e indiğinde *Bayezidi Bestami* atmaca olarak saldırınca Hacı Bektaşın insan kılığına geçerek onu yakalaması, kendisine önem vermeyen köylülerin buğday ve mercimeklerini taşa çevrişi, Akşehirli *Mühmudu Hayrani*'yi ziyarete gidişinde müşarünileyhin mullaları ile bir arslana binerek ve bir yılını kamçı gibi kollanarak karşıladığında Hacı Bektaşın bir kayaya binerek kayayı yürütmesi v. b. bu cümledendir. Hicri 732 de vefatından sonra müridleri dağılırlar. *Seyid Cemal Sultan* Akdeniz kıyılarına, oğlu *Asli Doğan Çanak* kale Boğazını geçerek Avrupaya, *Sarı İsmail Sultan* Men-teşe civarına, *Hacım Sultan* Kütahya'ya *Baba Resul* Altıntaş, *Pirab Sultan* Konya'ya yerleşirler.

Balım Sultanın babası *Mürsel Bali* Seyid Ali Sultanla Rumeliye geçmiş ve Seyid Ali Sultan vefatından sonra Mürsel Bali Demetokada bir dergâh kurmuştur. Ölümünden sonra da aynı yerde defn edilmiştir.

(Balım Sultanın Hersekli Ahmet paşanın oğlu olduğuna dair de rivayetler vardır).

HACI BEKTAŞ TEKKESİ :

Alevî ve Bektaşilerin kabesi mekanında olan Hacı Bektaş (eski ismiyle Hacım köyü yahut Suluca Kara Hüyük) Kırşehir-Kayseri şosesinin sağında Mucur kazasına tabi bir nahiye merkezidir. Ziyaretçi gerek Çelebiye ve gerekse Dergâha mensup olsun harice verilmez.

Derââh: Yeşillikler içinde sivrilen Selçuk biçimi ehrami kubbeleri, minaresi, daima çağlayıp akan çeşmeleri ile gönle ferahlık verir ve bir ahiret müessesesinden ziyade bir malikanede imişiz gibi his telkin eder. Dergâh hakikatte yalnız bir ibadethane olmayup aynı zamanda iktisadi bir müessesedir. 1925 de tesbit edildiğine göre, Dergâha ait Dede Bağı ile Han Bağında 105 ve ortakçılarla işletilen Kütükçe Çiftliği, Kaya Çiftliği, Kızıl Öz çiftliği, İlice çiftliğinde 527 hayvan vardı. Dergâ-

ha ait tarla bağ, bahçe, kavaklık, çayır, ağaçlık ve kıraç erazi 4487 dönümdü. Dergâha ait akarat: dörtyüzden ziyade dükkân, buharla müteharrikun değirmeni, dört su değirmeninden ibaretti.

Dergâhın dış kapısından girilince geniş bir avlu gelir. Eskiden kapının solunda tamamlanmamış bir müsfirhane vardı. Müsafir gelince adamına göre muamele görür. Köylü dışarda yatar. Büyük müsafirler şeyh odasında veya bahçedeki köşkte müsafir edilir. Gece onikiden sonra müsafir alınmaz. Avlunun sağını atevi ve ahırlar işgal eder. At evindekiler tekkenin ve müsafirlerin atlarına bakarlar. At evi, sofadan geçince az ışıklı geniş bir oda ile kiler gibi müstemilâtan ibarettir. Müstemilâtını ev eşyası ile eğer takımları, yaylı, kağı, çift takımı gibi şeyler teşkill eder. At evinin önünde bol sulu bir çeşme vardır. Hacı Bektaşlılar içmek için Arslanlı çeşmeden su almayı tercih ederler.

Büyük avludan havuzlu avlu tabir edilen Orta avluya geçmek için alçak bir kapıdan eğilip geçmek gerekir (Kutsal yere girişde tevazua icbar).

Orta avlû: Arslanlı çeşme, Ekmek evi, Aş evi, Nakşibendi camii, Kılar evi, Meydan evi, Mihman evi ile çevrili dik dörtgen sahadır. Evlerin önünde direklerle tutturulan bir koridor (revak), avlunun kapıya yakın kısmında ise büyük bir havuz vardır. Bu havuz doldukça açılıp suyu bahçeye bırakılır. Havuzun üstünde Bektaşî tacı altındaki kitabede :

Maşallah, Sene 1326, Sene 1324: Bahri umman-i vilayet Hacı Bektaş Veli Hanıkâh-i feyz-i Baridir hemen cennet misâl.

Vali-i Beyrut Devletlu Halil Paşa gibi Bir vezirin hemser-i ismetveri Zehra adıl Nazlı hanım bu havzı inşa etti tekkede Yaptı güya Cennetül me'vada aynı selsebil

Hacı Feyzullah baba gayretü himmetiyle Oldu icrada bu havz-i safabahşin delil

Arslanlı çeşme: Orta avlunun girilince sağ köşesinde Bektaşîlerin zemzemi mekâmında olan meşhur arslanlı çeşme vardırki büyük havza munsap olur. Arslanlı ha-

vuzda su bir arslan heykelinin ağzından boşanır. Arslan, Mısırlı muhibbelerden Kara Fatma tarafından gönderilmiş olup yukarısında şu kitabe yazılıdır :

Nuş eden bulur hayatı cavidân
Çeşme-i hayvan ki derler işte bu
İç şehid-i Kerbelânın aşkına
Ver selât ile selâm eyle vüzu
Cevher-i tarihi söyle Hilmiya
Arslanın ağzından akdı buzlu su

Sene 1270

Büyük avlunun sağında duvara örülü olarak bu çeşmenin eski kitabesi bulunur :

Malkuç Baba ibn Ali hazretleri
Gaziler serdarı ve erenler serveri
Hacı Bektaş Vlinin aşkına
Eyledi cari bu aynı kevseri
Tarihi dokuz yüz altmış ikide
Teşnelikte oldu abdalân tiri.

Asıl binanın üzerinde duvarda ve sütunun üzerinde zirdeki kitabeler mevcuttur :

- 1) Edip tamirini hayrat
Nebi Dede olup dilşad
Sene bin ikiyüz otuz
Sekizde eyledi bünyad.
- 2) Etdi tamirin Tûrabi hane-i takın cedid
Avn-i Hak bin iki yüz seksen iki tarih
bedid.
- 3) Bismillah el-Rahman el-rahim bizalick
Ammere hazihil imarete melikil meşayih il abdalân.

Ekmek evi: Havuzlu avlunun sağında başta ekmek evi, fırından gayri odaları havvi olup sıralayacağımız eşya buradaki havyat hakkında bir nebze fikir verebilir : Halı, kilim ve cicimler, 39 adet post, meşin sofrası, 12 şamdan, çay ve kahve takımları, 3 teber, 2 nefir, 5 keşkül, 2 asma sağat, 4 et satırı, bir sürü kap kaçak, bir sandık derunında çeşitli kitaplar, bal bıçağı, tütün havanı, 2 savurma makinesi, bulgur el değirmeni, iki adet altı gözlü un ambarı, 2 kepek sandığı, 2 hamur teknesi, iki gözlü büyük ambar, tahta kerevet, 18 hamur tahtası, 2 modern arı kovanı, 40 adet adi boş arı kovanı v. b.

Aş evi: Aş evine girmezden önce şu kitabe dikkati çeker :

Bena haz al mutbah el-mübareket el
Haci Bektaş el-Hurasanı

El-mamur sahib el-hayrat Ali Bey bin
Gazi Malkoç
Rahimetullah aleyhi 968

Diğer kitabe :

Tecdid kıldı bin ikiyüz seksen altıda
Aşhaneyi bu takı ve revakı Hasan Dede.
1286

Aşevi tavanları kalın kirişlerden yapılmıştır. Üstünde su geçirmeyen çorak toprak (serpantin) bulunur. Ortada Avrupa-kâri büyük gaz lâmbası asılıdır. Karşıda üç büyük kazan vardır. Ortadaki en büyüğü meşhur Bektaşî kazanının ateşsiz kerametle kaynadığı rivayet olunur. Filhakika altında ateş yakılmadan burası kaynaya bilir. Zira mücavirindeki kazanların altına yakılan ateşin alevleri kazanı yalayıp geçecek tarzda duvar içinden tertibatı vardır. Kazanın kenarında Sersem Ali adı hak edilmiştir. Muharrem'in onikisinde Aşevinde bu kazanda aşure pişer ve aş evi önünde ayak üzerinde mersiye okunur. Kazanın üstünde yukarıda Ali levhası, sağ ve solunda kazanla mütenasip muhteşem keşçeler asılıdır. Kapı tarafındaki duvarda geyik boynuzları ve keşköller dikkati çeker. Aş evine bitişik olarak dedenin oturmasına mahsus bir oda vardır. Küçük ve yüksek pencereleri yukardan esrarlı loş ziya neşr eder. Dolaplar alçak duvarlar içine gömülmüştür. Duvarda yedi teber, iki nefir, üç keşkül, iki geyik boynuzu asılıdır. Hesapsız yasdık, minder, kaşağı hayata sırtlarını çeviren dervişlerin oldukça dinlendiklerine; 26 gümüş fincan zarfı, 3 altın yaldızlı gümüş fincan zarfı 3 büyüklü küçüklü fincan çok sohbet edildiğine işaret olsa gerek. Altı büyük kazan, yirmi büyük küçük kazan, altı et satırı, 29 et bıçağı, beş meşin sofa, 63 bakır yemek sahanı ve hesapsız kap kaçak müsafirlerin mikdarı hakkında fikir verebilir. Aş evinin tertibatı miyanında bir sandık kitap, iki büyük kantar, bir çeki kantarını da zikr etmemiz icap eder.

Mihman evi: Kahve ocaklı ve bir çok dolaplı dar küçük odadan ibarettir. İçerisi ışığı, yüksek küçük pencerelerden ziyade açık kapıdan alır.

Meydan evi: Tekkenin kalıpgâhı mesabesinde. Ayini Cem'ler burada yapılır. Cuma günleri kahve burada içilir. Alçak kapıdan içeri girince kendimizi diğer evlere nisbetle daha aydınlık bir salonda buluruz. Kırlangıç kanadı tabir olunan ve yontulmuş kalın kirişlerin bir yalancı kubbe teşkil edecek surette geometrik nizam üzere üst üste konulmasından vücut bulan tavan, mevcut örneklerin en iyisidir. Medhalin tam karşısında bir kahve ocağı, ocağın sağında pencere yanında Baba mevkii bulunur. Ocağın bir tarafında kasa diğer tarafında kahve takımları durur. Duvarlar gömülü olan yedi dolap içinde hediyeler vardır. Medhalin derhal solunda Hurasan postu serili bir kürsü üzerinde Selmanı Pak ibriki ile şamdanlar durur. Sol duvardan açılan bir kapıdan şeyhin hususi odasına girilir. Kapının üstünde 1298 tarihli ve bir *Hu!* yazılıdır. Dört duvara tertip gözetilmeyerek ve gözetilerek doksan levha asılıdır. Arka duvarda Hurasan postu mevkii denilen sol köşede Bektaşî arması, hazreti Alinin Deve ile gitmesi v. b. bu levhalar üzerinde keşköller, nefirler, arka duvarda medhalin sağ kısmında yine keşköller asılıdır. Arka duvar medhalinin iç yüzünde kapı üzerinde "Ya hazreti Hünkâr Hacı Bektaş Velî" yazılıdır. Meydan evinde 38 halı yasdık, 13 çalı yasdık, bir sürü şilte minder, üç teftik kırmızı post, üç geyik postu, oniki adi post bir sürü şamdan, altı keşkül, iki nefir, 22 gümüş fincan zarfı, fincanlar, 17 pirinç tütün tabakası, 36 bakır çorba tası, 73 sahan, 31 tatlı tabağı, kanberiyeler, ceylan derisi üzerine kufi yazılı iki sure, sandık içinde hediyeler, bir mikdar afyon ve esrar v. b. bulunmuştur.

Kilerevi: Kilerevi ve anbarlarında tesbit heyetinin gösterdiği 480 kalem eşyayı burada sıralamaya imkân yoktur. Bir malikâne için lüzumlu herşey burada vardır. Aralarında göze ilişen tesbih, teslim taşı,

keçe, keşkül, sırt kaşağısı, buhurdan, kandil gibi eşya ancak bir tekke de olduğumuzu hatırlatır. Kiler evinde ve diğer evlerde Hacı Bektaş ile Balım sultanın yağlı boya resimleri de görülmüştür.

Nakşibendi camii: Kiler evinin tam karşısındadır. Yeniçeriliğin ilgası sırasında Nakşibendi terbiyesi verilmek şartıyla Hacı Bektaş tekkesi yıktırılmamış ve cami inşa edilmiştir. Dedeler tekrar kuvvet bulunca, nakşebendi şeyhlerine intifa payı ayırarak onları da beктаşi yapmışlardır. Yahya Efendi kendisi Bektaşî ikrarı almıştır.

Babalar arasında rütbe: Başta Kiler evi babası, ondan sonra sıra ile Aşevi babası, Et-mek (ekmek) evi babası, Mihman evi babası, At evi babası, Hanbağı babası, Dede bağı babası, Balım evi babası gelir. Vaktiyle Meydan evi babalığı lâğv edildiği için tekkenin riyaseti Kiler evi babasına geçmiştir.

“Ey Vallah, kapısına başvuran evvelâ De-debağında iki üç sene hizmet eder, kalenderlikle oturur, ondan sonra büyük baba kabul ederse tekkede derviş olup altı-oniki yıl hizmet eder. On iki yıl sonra kısmetse baba olur.

Türbeler: Havuzlu avlunun camie mücavir kapısından geçilince ağaçlıklı güzel bir Bektaşî mezarlığı gelir. Mezarlığın sağ köşesinde *Balım Sültan* türbesi, sol köşesinde müştemilâtı ile Hacı Bektaşın kendi türbesi vardır. Türbelerden sonra sebze bahçeleri ve kümesler gelir.

Hazreti Pir: Hacı Bektaş vefatında karye mescidi bitişiğinde defn edilip üzerine türbe inşa edilmiş ve Sultan Murad-i sani tarafından mevcut olan cami ve türbe ve dergâh inşa kılınmıştır. Bina üzerindeki kitabeler :

kad bena mescid el-Abdullah hamiden
şakiren ‘ala numanihi (?)
kale vakt el-temam tarihen inne haza
mescid lillahi
Bena haza el-mescid el-mübarek fi
cenneti türbe sultan el-arifin
Elhac Bektaş el-Hurasani nevvere Allah
merkadehu fi eyyam

el-Sultan el-Azam el-Sultan Süleyman
bin Selim Şah Han
Murad bin Abdullah emiri Liva Ayas
Abad sene sittin tisemié

Bina muhtelif zamanlarda tevsi ve tamir edilmiştir. Merdiven basamaklarından aşağı inince gayet musanna mermer işlemeli kapıdan içeri girilince dar bir koridor gelir. Koridorun sağ köşesinde “Kızların çilehanesi” tabir olunan penceresiz dar ve karanlık bir yer vardır. Açık kapısının üstünde birtaş oynar (Bu taş içeri girerken günahkârların başına düşermiş). Çilehanenin döşemesine geyik derileri ve postlar serilirdi.

“Kırklar meydanı” iki parmaklık arasında mahsurdur. Sağdaki parmaklık boyunca hesapsız şamdan sıralanır. Bu şamdanların ortasında “Kırk budak” vardır. Parmaklığın diğer tarafında, beктаşi kavukları ile 27 mezar sıralanır. Sol taraftaki yeşil parmaklığın o bir tarafında çebebi mezarları vardır. Bir kaç kadem yüksek olan mücavir terasadan kapıya doğru gidilirse “Güvenç Abdal veya Kızlar kümbedi” ne varılır. Güvenç abdal türbesi duvarlara asılı çeşitli 23 teber ile bir makberden ziyade bir şövalye odasını veya silâh müzesini andırır. Burada 27 levha, 4 nefir, bir geyik boynuzu, 3 keşkül, bir yedi budaklı şamdan vardır. Kırklar meydanı, ayin yapılırken hepsi birden yanan kırk dört adet muhtelif şamdan, kırk budak, tepedeki avize dokuz gümüş çırağ ve altı ayı postu, iki kaplan postu, hesapsız geyik postu işlemeli namazlıklar üstüne çöken muhiplerle muhteşem bir manzara göstermiş olmalıdır. Duvarlara asılı onaltı adet çeşitli levha, sanki o zamandan donup kalmış nefesler ve ahlardır :

Canım gibi hıfz eyler idim etmez idim faş
Faş etmese bu razi dili gözden akan yaş
Hicran eleminden nice ben olmuşam
ayyaş
Taket getirirmü bu game olsa da bir taş
Kemter kuluna aşkın edip hemrehi
yoldaş
Ta yüz süreyim eşiğine ya Hacı Bektaş
v. b.

Kırklar Meydanının güneyinde bulunan gümüş kaplamalı musanna kapıdan asıl pirin türbesine girilir. Kitabesine göre kapı 1019 muharreminde Kırşehir mirluvası tarafından yaptırılmıştır.

Pirin, sandukası gayet kıymetli atlas örtüler, lahuri şallar, sim ile süslü bohçerler, peşkirler, atlas entariler ile yüklüdür. Bir köşedeki mütevazi basma çocuk entarisi kim bilir hangi dileğin nişanesidir. Bu sandukayı kubbeden açılan dört küçük pencere aydınlatır. Kapı üstünde duran ve duvarlara asılı olan onsekiz levha nerede olduğumuzu bize hatırlatır :

Men zare kabri vecebet lehü şefaeti
El ilmü şeceret-ün asliha bi Mekke ve
semeriha bi Hurasan
Ketebehu el-müzennib derviş Mustafa
Ohrili 1314

Ena medinetül ilm ve Ali babiha v. b.

Gümüş kınlı ve kabzalı kılıç, yeniçeriler pirine layık bir hediyedir. Diğer sunaklar arasında, gümüş bilezikler, zencirli tepelikler, saç kozası, saç askısı gibi şeylerden herbiri ağır kalple yapılan dileklerin nişanesidir. Yerde serili kaplan postu ile siyah ayı postu üstünde, kimbilir pire ne yakarışlar yapılmış ve ne sırlar ifşa edilmiştir.

Balım Sultan: Tariketin ayin ve erkânını koyan Balım Sultan (Bali Sultan) türbesinin önünde kerametle Hurasandan atılan bir dut ağacı vardır. Gelen ziyaretçiler diş ağrısı için kabuğundan bir parça yontarlar veya öd ağacı gibi yakarlar. Parmaklıktan geçip kapıdan içeri girilince bir sofa gelir. İç kapının üstünde şöyle bir kitabe vardır :

Bena hazihi el-kubbet el-şerife el-Emir
el-'Ali
Ali Bek bin Şehsuvar Bek li Kutb
el-evliya
Ve hulaset el-budala Hızır Bali bin
Resul Bali
Bin Haci Bekdaş el-Hurasanî neverre
Allah merakadehüm.
Fi senet hams ve işrine ve tis' e miet

Kapı kadife zemin üzerine işlemeli perde ile kapalıdır. Dört pala namazlık,

bir kaplan postu, bir geyik postu, daneleri ceviz büyüklüğünde doksandokuzlu tesbih sofanın bir ibadetgâh olduğunda şüphe bırakmıyor. Duvarda bir de topuz ve kılıfla Balım Sultanın kendi bıçağı asılıdır. Piri Saniî tarikatın yeşil çohalar, acem şalları, sıram örtüler puşideler ile örtülü sandukası ihtişam itibariyle pitinkinden aşağı değildir. Türbe içinde beктаşi remizlerini havi onbeş levha, bir asma saat, üç avize, şamdanlar, buhurdanlar, gölabdanlar, arslanlı kırk budak şamdan deri zembil, çeşitli taşlar, mütenevvi hediyeler Balım Sultanın muhiblerce her yatırdan hatâtâ pirden bile fazla sevildiği kanaetini veriyor. Balım Sultan ile aynı çatı altında kapıdan girince sol tarafda halifelerinden "Şeyh Kalender" in mezarı vardır. Mermer sütun üzerindeki kitabe, siyasi mücadelelerde öldürülen Şeyh Kalender için yazılmış olmalıdır :

Bir tahtayı taht etti rahtini verip bâde
Hak oldu ayaklarda çok şahi felek rifat.

Şah Kalenderin sandukası da atlas üzerine sim işlemeli örtüler, şallar ile donatılmıştır. Kesenin ve kalbin hediyesi olan kıymetli hatıralar arasında sandukası altında yedi adet rakı kadehi de çıkmıştır.

Balım evi zaviyesi: Hüyüğün karşısında türbeli ve odalı harapça bir yerdir.

Dedebağı ve Han bağı: Hacıbektaş dışında asri bir malikanedir. Han bağındaki Şeker Pınar kitabesi 1337 de Salih Niyazi Baba tarafından tamir ettirildiğini gösterir.

Bektaş efendi Türbe ve Zaviyesi: Dergâh muhalifi alevilerden bir babaoturur. Yiyecek ve içeceğini Çelebiler verir. Türbe kitabesinde :

Bena haza el-şeyh merhum Bektaş bin
Mahmud an
Evlâd el-Haci Bektaş El-Hurasani isneyn
aşr ve elf.

İçindeki zevksiz frenk taklidi tezyinatın kitabesi :

Ameli Yuvan Kepekçi oğlu Nevşehirli
1323 Eylûl 6.

Aynı türbe Çelebi Cemaleddin Efendi tarafından tamiri 1324 Şaban 16. Fi 1322 Eylûl 20.

HACİBEKTAŞI VELİ MİMARİ MANZUMESİ

MAHMUT AKOK

Nevşehir'in Hacibektaş İlçesinde kurulu ve en eski yapısı 14. Yüzyıla ait olması gereken tarihi mimarî manzumeyi açıklamak üzere ele almağı, yakın Türk tarihinin sosyal hayatında önemli yeri olan ve yarı dinî bir teşkilâtın ana merkezi olarak yüzyıllar boyunca çalışmış bir kuruluşun tarihî nedenlerine el atacak, bilginlere de yardımcı olur ümidiyle düşünmüş bulunuyoruz.

Bu öylesine bir mimarî kuruluş ve çatkıdır ki, tarihî sosyal kuruluşun işleyiş anlamını da açıklamaktadır.

Aşağıda açıklayacağımız yapı kuruluşlarını değerlendirilirken, Tekke idaresi ile etrafında yaşayanların ilgilerinin doğması ve devam etmesi yönünden hangi çapta tesislerin meydana getirildiğine ve Tekke iç hayatı bakımından ne gibi kuruluşların vücut bulduğunu yakinen görüp tanıtmamız mümkün olacaktır.

Yaşayan tarikat kişileriyle, geçmişteki aynı yol yolcularının ilgilerinin daima birbirlerine bağlı kalmaları için, ne gibi mimarî kuruluşların vücuda getirildiğini ve bu bağlantıyı, mimarî sanatının olgun buluşları ile anlamlı bir duruma nasıl ulaştığını müşahede edeceğiz.

Kademeli bir sıra halinde dizili bina gurupları ile, Tekke hayatının üstün Hiyarşik yönünün, mimarî ile ne çeşit bir anlam kazandığını açıklamış olacağız.

Hacibektaş mimarî manzumesinin kuruluşuna dahil binalarda, yapı stili bakımından mübalâğaya gidilmiş tarafları pek görülmez. Onlar daima Anadolu'nun toprakları üzerinde çok eskiden beri yaşamış ve geleneksel bir hal almış yerli yapıcılığın kalıp ve karakterleri içinde kurulmuş binalardır.

Bu yüzden binalar topluluğu arasında yaşayan ve yaşanması istenen hayata uygunluk daima başta gelmiş ve ihtiyacın karşılığı isteklerde, lüks ve mübalâğaya gidilmeden yapılar tesis olunmuşlardır. Halkla ilgi kuran kısımlar açık anlamda ve ona karşı alâka çeken tiptedirler.

Türbe ve mezarlar, ziyaretçilerine sü-künnet ilham eden ve hüştü verici kuruluşlar ve tesisler halinde meydana getirilmişlerdir. Beşyüz seneden beri etrafında gelmiş ve geçmiş toplulukları manevi kudretleri ile kendine çeken tarihî şahsiyetlerin barınağı olan mutavazi yapılar ve mezarlar, onlara yakın olmak için ve onlarla birlikte gün ve saatlerini geçirmek isteyenlerin Seremonisine dahil kısımları bu tesisler arasında görmek mümkündür.

Özet olarak diyebiliriz ki, bu tesis ve mimarî manzume Anadolu'da muayyen manevi bir inanca bağlı insan topluluklarının mütavazi bir kâbesidir. Bizde aşağıdaki yazılarımızda Hacibektaş mimarî manzumesini bu anlam içinde açıklamaya çalışacağız.

Hacibektaş mimarî manzumesi, kuruluş itibarıyla çeşitli ihtiyacı karşılayacak durumdadır. Orta Anadolu'nun bu çağ yaşantısına ışık tutacak ve mimari sanat araştırmalarına örnek olacak toplu tesisleri bir arada göstermesi bakımından üzerinde durulacak bir konudur. Bizde bu bakımdan konuyu bütün genişliği ile okuyucularımıza tanıtmayı bir ödev bildik.

1958 Tarihleri arasında Millî Eğitim Bakanlığı ve 1959 tarihlerinde Vakıflar Genel Müdürlüğü bu manzumede Restorasyon ve onarımlara devam ettikleri için tarafımızdan Rölöve edilmesine karar verilmişti.

İlk iş olarak, merhum Yüksek Mimar Ali Saim Ülgen tarafından yerinde çalışmalarla alınmış ölçülerin kontrol edilmeleri ile konuya el atıldı.

İlk Rölöve çalışmaları bu ölçülere göre hazırlanan krokilerin yerinde kontrolü ile, Mimari manzumedan tekrar geniş mikyasta ve mimarî detaylara ait ölçüler alındı. Bu sırada inşaat ve restorasyon için, yapının iç ve dışına iskeleler kurulmuş olmasından da faydalanılarak yükseldiklere ait ölçülerinde alanması imkân dahiline girdi.

Bu suretle yazılarımıza eklediğimiz (14) Planjtan müteşekkil Rölöve serisini meydana getirmiş bulunuyoruz.

Hacıbektaş Mimari manzumesi, bina gurupları ve Genel Hey'eti:

20 - Kasım - 1925 tarihinde Tekke ve zaviyelerin kapatılması sırasında Kırşehir'in bir Nahiye merkezi olan Hacıbektaş'daki bu dergâh'da usulünce kapatılmış (1) ve özel önemi dolayısıyla Millî Eğitim Bakanlığı Müzeler idaresinden bir hey'etinde bulunduğu topluluk huzurunda, Türk Müzelerinde muhafazaları gerekli olan ve taşınmağa elverişli bazı eserler, Ankara Etnoğrafya Müzesine götürülerek, uzun seneler orada muhafaza ve teşhir olunmuşlardır.

Son defa Hacıbektaş Mimarî manzumesinin onarım ve restorasyonları yapıldıktan sonra, burada bir Müzenin kurulmasına karar alındığından, bütün eşyalar tekrar yeni Müze haline getirilen Hacıbektaş Mimarî manzumesi içine konulmuşlardır.

Hacıbektaş Mimarî manzumesinin bugün ayakta kalabilmiş kısımları, oldukça önemli parçalar ise de, eski ve yeni Mihmanevi kısımları ile, Kiler ve Ekmekevi evleri tamamen yıkılmışlardır.

Hacıbektaş Mimarî heyeti başlıca üç kısımdan ibaret olup, bu bölümler de, ayrıca kullanma anlamları itibariyle çeşitli kısımlara ayrılırlar.

Hacıbektaş Mimarî Manzumesinin başlıca bölümleri :

1 — Mihmanevi, Ekmekevi gibi, dışla ilgili kısımlar,

2 — Aşevi, Meydanevi, Tekke Mescidi, Dedebabaevi ve Köşkleri gibi, doğrudan doğruya tekke idaresini ilgilleyen kısımlar,

3 — Hazreti Pir Türbesi, Kırklar Meydanı ve Balum Sultan Türbesi gibi, binaların bulunduğu geniş bir hazireden ibarettir. Bütün bu heyet geniş bahçeler ortasında ve çeşitli ölçüde avlular etrafında yer almışlardır.

Rölöve arasında bulunan genel plânın incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, manzumenin girişinde, bugün tamamen yok olmuş veya harap halde bulunan, eski ve yeni Mihmanevlerinin çevrelediği bir bölüm olarak, ön avluyu görüyoruz. Bu avlunun doğu tarafında, izleri tarafımızdan görülüp sonradan kaldırılan, kerpiç duvarlı bir yapı heyeti vardı. Burası kiler evi ve eski Mihmanevi ve Ekmekevi diye adlandırılıyordu (Biz ölçülerini almakta olduğumuz sırada Ekmekevine ait bir furunu'da görüp tespit ettik) buraları şimdi birer avlu ve arsa halindedirler. Ön avluya bakan tarafları da bir duvarla çevrilmiştir. Bu duvarın önünde Fevzi Baba Çeçmesi bulunmaktadır. İç kısımda da umumi helâların tesisi yerleştirilmiş ve doğu duvarı tarafında, Kurbanevi denilen ve sonradan yapılmış bir bina görülmektedir.

Yeni Mihmanevleri denilen binalar, ön avlunun kısmen batı Güneyini tutmaktadırlar. Bu binalar Ampir uslubunda ve yerli malzeme ile yapılmış yarı kâgir bir halde idiler. Altları Şehir çarşısına bağlı dükkânlar, üstleri de misafirhane odaları şeklinde idi. Yıkılmaya yüz tutmuş olduklarından, bugün kaldırmalarına karar verilmiştir.

Ön avluya üzeri kubbeli, 19. Yüzyıl yapısı Monumental ifadeli bir kapıdan girilmekte idi. (Res. 1) tehlikeli durumda olmasından yıktırılmıştır. Bunun yerine tekke girişi olarak, eski Çatalkapı, eski hüviyetine uyularak ihya olunmuştur. (Res. 2).

Ön avlu boşluğu üçken şekline yakın bir sahadır. Doğu kenarında Fevzibaba

çeşmesi ve kuzey tarafında esas tekke binaları bulunmaktadır. Tekke binaları gurubuna, Üçlerkapusundan girilir. Muntazam yonu taşı ile yapılmış bir nev'i avlu girişi şeklindedir. (Res. 3).

Üçlerkapusundan avluya girildikde, genişçe bir su havuzu ile karşılaşılır. Taş döşemeli orta avluya, havuzun iki tarafındaki basamaklardan inilir. İki tarafı Ravaklı olan avlunun Doğu tarafında Aslanlıçeşme, üstkat olarak Dede Baba Köşkü, altkat olarak, kahvecibaşı Türbesi, Aşevi, Kilerevi ve Tekke Camii kısımları bulunduğu gibi, Batı tarafında altkat olarak, Mihmanevi, Çamaşirevi, Meydanevi ve Dede Babaevi, üst kat olarak da yine Dede Baba Köşkü bölmeleri yer almaktadır.

Avlunun Kuzeyinde ve girişin tam karşısında Altılar Kapusu görülür. Bunun gerisinde Huzur avlusu vardır. Altılar Kapusunun iç kısmında ve huzur avlusuna geçen tarafta kemerli serbest bir giriş bulunur.

Huzur avlusu geniş Haziredir. Altılar kapusu karşısında, Hazreti Pir Türbesi ile Kırklar meydanı bina topluluğu bulunur. Batı duvarı kenarında yüksekçe bir set üzerinde ve başka kenar setlerinde, Hacibektaş yakınında kişilerin mezarları yer almaktadır. Geniş Hazire avlusunun Doğu tarafında Bağlum Sultan Türbesi ayrı bir bina olarak görülür.

Böylece Manzumeye dahil bina topluluklarına bir kuş bakışı deyindikten sonra şimdi, yaptığımız Rolövenin anlamını açıklama ve Mimarî manzumenin Sanat ve tarihini, Mimarî yönünden değerlendirme, bakımından, genel heyetin bölümlerine değinmek lüzumunu duyuyoruz.

Hacibektaş Mimarî Manzumesini aşağıdaki kısımlara ayırarak tanıtmayı uygun görmekteyiz.

1 — Tekke idaresi teşkilâtı binalarını etrafına toplayan orta avlu.

2 — Aşevi bölümü ve ona bitişik yapı toplumu :

A — Dede Baba Köşkü.

B — Aşevi.

C — Tekke Camii.

3 — Meydanevi tarafı ve ona bitişik yapı toplumu :

A — Çamaşırhane,

B — Mihmanevi,

C — Meydanevi,

D — Dede Babaevi,

E — Dede Baba Köşkü.

4 — Kırklar meydanı Mimarî toplumu :

A — Dede Baba Mezarları sofaları.

B — Huzur girişi.

C — Çiledamı, (Çilehane).

D — Namaz hücre, (Hacibektaş Mescidi).

E — Kırklar meydanı.

F — Hazreti Pir Türbesi.

G — Güvençaptal Türbesi.

5 — Bağlum Sultan Türbesi gibi, bir sıra altında manzumeyi tanıtabileceğimiz kanaatındayız.

1 — *Orta avlu:*

Tekke teşkilâtı binalarını etrafına toplayan bu taş döşemeli avlunun Üçler kapusundan girişinde, Kare plânlı ve toprak üstü kuruluşunda bir havuz görülmektedir. Bunun Üçler kapusuna bakan duvarı üçken ahlık şeklindedir. Havuza bakan yüzündede mermer kitabesi bulunur. Havuz tamamen yonu taşı bir yapıdır. Büyük bostan havuzu şeklindedir. Ortasında birde mermer Fıskıyesi vardır. (Res. 4).

Orta avlu döşemesi geniş yassı taşlarla kaplı olup, döşeme yüzeyi, Güneyden Kuzeye doğru akıntılıdır. Avlunun Doğu Batı taraflarında kesme taş inşaî ayaklara oturtulmuş ve yine kesme taşlarla yapılmış sivri kemerli Revak önleri bulunmaktadır. Ekseriyetle Revak kemerlerinin özenleri ortasında küçük mermer taşlara oyulmuş, Tekkeye tesis kuranların kitabeleri bulunmaktadır. (Bunların en eskilerinin tarihi 15. Yüzyıldır). (Res. 5).

Revakların üst örtüleri, Sık ahşap kirişli olup iki taraf binaların ön kısımlarını dış tesirlere karşı korurlar.

Doğu taraf revaklarının Kuzey ucuna, 19. Yüzyılda Mescit yerleştirildiğinden onun son cemaat yeri yine Revaklar hasil

ederek bu hey'eti ikmal eder. (Res. 6) yan Revakların iç kısımlarının taban döşemeleri de, yassı yonu taşından yapılmıştır.

Avlunun Kuzey cihetinde Altılar Kapusuyla, yine bu tarafta dam üstünde yer alan Dede Baba Köşkleri çıkan Kâgir merdivene rastlanır.

Altılar Kapusu başlıbaşına bir tesisdir. Hazirenin ve Huzur avlusunun Sereomonisini idare eder. Renkli Mermerlerle işlenmiş kapu üstü sövesi basık kemer şeklindedir. (Res. 7) Kapunun iç kısmının doğusunda geniş bir Kâgir Seki bulunduğu gibi Huzur avlusuna doğru, büyük açıklıkta, Kâgir kemer şeklinde serbest bir geçiti bulunmaktadır.

2 — Aşevi tarafı Mimari topluluğu:

Büyük taş döşemeli, orta avlunun Doğu tarafını alan bu heyet arasında, Revakların Güney köşesinde, hayırsever bir kadının yaptırmış olduğu, Aslanlıçeşme bulunmaktadır. Bu çeşmenin bir kısım suyu mermer Arslan heykelinin ağzından akmaktadır. Arslanın yapısına göre Mısır'dan getirildiği söylenmektedir. Başının üstünde Kurs şekli bulunan mermer Arslan Heykeli, Mısır Klâsik çağı sitilindedir. Çeşme gövdesi renkli taşlarla yapılmıştır. Alınlığında manzum bir kitabe yer alır (Res. 8).

Doğu taraf revakların altında üç ayrı kısma geçilen kapular görülür. Bunlardan Arslanlı çeşmenin hemen yanındaki kapıdan Eski Ekmekevine girilir. Yıkılmış olduğundan şimdi buradan yan avluya gidilmektedir.

Diğer kapıdan, üst katta bulunan Dede Baba Köşküne çıkılır. Zemin katta bir merdiven yeri vardır. Üst katta ise, kısmen revaklar üstüne gelmek üzere bir salon ile küçük sofa ve bir kahve ocağı odası yer alır. Bu kısımlar evvelce kerpiç duvarlı yapı halinde idi. Biz bunları yerinde etüd ederek aynı ölçülere uygun ve benzeri bölmeler şeklinde bir restorasyon projesi hazırladık. Modern ve Kâgir malzeme ile Vakıflar idaresi bu kısmı, Projesine uygun olarak yeniden inşa etti. Şimdi burası Müze idaresi olarak kullanılmaktadır.

Üçüncü giriş kısmı, eski şekli sonradan değiştirilmiş ahşap camakânlı bir kapıdır. Buradan Aşevi kısmı, kahvebaşı Türbesi ile Kilerevine girilir. İç içe geçitler halinde ve uzun bir koridor şeklinde olan bu girişin, sağına bir Türbe lar. odası ve Soluna da Kiler odası kapusu rast. Her iki odanın Revaklar altına açılan pencereleleri bulunur.

Koridordan ilerliyerek Solunda bir kapı ile Etevine girildiği, geçidin sonunda, klâsik tipde kemerli bir kapı ile de, Aşevine ulaşılmaktadır.

Aşevi ortasında Kuzey ve Güney duvarlarına basan büyük bir kemerle iki kısma ayrılmış gibidir. Bunun Doğu tarafı yemek pişirme ocaklarını ve Batı tarafı da Aşevibabası makamı ve bulaşık yıkama tesislerini ihtiva eder. Aşevini ikiye bölen büyük kemerin ortasında bir kantar sereni zencirle asılıdır. Yemek pişirme sahasında irili ufaklı beş adet kazan ocağı bulunmaktadır. Tam orta sahanın aksı üzerine rastlayan büyük ocakda, kutsal anlamlı Karakazana yer ayrılmıştır.

Bu günkü ocak tesisleri 19. Yüzyıl yapısı, küleli ocak tipi denilen ve kapalı ateşliklere sahiptirler. Kazanlar yanmaz taş sekilere oturtulmuştur. Ocak kemerleri basık şekilde ve kesme taşla işlenmiştir. Doğu duvarı ocakları arasında ayrıca dolap Nişleri vardır. Dolaplar ahşap kapaklıdır. Aşevinin zemini yassı taşlarla kaplıdır. Yemek pişirilen kısmın Kuzey duvarında, bugünkü dış avlulara ulaşan bir kapusu görülmektedir. Bu kapudan vaktiyle Kilerevinden erzak ve Kurbanevin den etlerin alındığı gibi, büyük topluluklar halinde gelen misafirlere de yemek dağıtıldığı anlaşılmaktadır. (Res. 9).

Yüksek bir mekân halinde olan Aşevi damörtüsü, yan yana sık ahşap kirişli olup toprak örtülü idi. (Bugün betonarmedir) (Res. 10).

Aşevine bağlı bir yemek salonu da vardır. Buranın zemini ahşap döşemelidir. Duvarlarında yemek takımları koyabilmek için çok sayıda kapaklı dolaplar bulun-

maktadır. Buranın da damı ahşap kirişli ve toprak örtülüdür.

Şimdiye kadar gördüğümüz Aşevi tarafı diğer bölmelerinin de dam örtülerinin de sık kirişli betonarme damlardır. Aşevinin damın üstünde yer alan çeşitli ölçüdeki bacalar muntazam yonu taşı ile yapılmışlardır.

Aşevi ve yanındaki teşkilât yapılarının inşa malzemesi Kâgir ve taş duvarlıdır. İç kısımları bir nevi kıtıklı kireç harçla eskiden sıvalı idi. Şimdi takviyeli kireç harçla sıvanmışlardır.

Aşevini yapı şekli ve Mimarî stili bakımından kuruluşunu 18. Yüzyıldan ileri götüremeyiz. Ocak tesisleri ise 19. Yüzyılın anlayışına göre kurulmuş olduklarını kabul ediyoruz.

Aşevinin, resmî ve dini günlerde kalabalık misafirleri ağırlamak üzere kurulduğu anlaşılmaktadır. Zira, Tekkenin günlük ihtiyaçları için diğer kısımlarda ayrıca, mutfak tesisleri bulunmaktadır.

Tekke Camii, (Mescidi):

Aşevine kible duvarı ile bitştirilen Mescit binası da 19. Yüzyıl yapısı olup kılâsik anlayışta bir binadır. Son cemaat yerini teşkil eden, iki sütunlu üç kemerli revaklı kısım, Camiye yandan girişi temin eder. Direkler antikçağ eserlerinden toplanmış köşeli mermerdendir. Başlıklarla kaideleride böyledir. Yonu taşından yapılmış kemerlerin ön kısım da orta avlunun revaklarını tamamlayan bir kuruluşu vardır.

Cami girişi mermer söveli ve renkli taşlarla yapılmış basık kemerli bir kapudur. Bu kısmın pencerekenarları taş süvelidir. (Res. 11).

Camii Harîm kısmı, dörtköşe plânlıdır. Köşelerde Kemer tonoz şeklinde Tromplar yapılarak, kubbe sekizgen bir tambur üzerine oturtulmuştur. Camiin alt tabakada altı penceresi ve bir kürsü olmak üzere dört dolap nişi vardır. Üst tambur tabakasında dört küçük penceresi bulunmaktadır. (Res. 12).

Camii kâgir bir yapıdır. Tambur kısmı dışdan, kesme taşla kaplıdır. Kubbesi-

nin üstü ahşap çatıklı basık sivri dülâh şeklinde kurşun levhalarla örtülüdür.

Camiin Kuzeybatı köşesinde bir çıkıntı duvarı oturtulmuş taştan minaresi bulunur. Minarenin Küpü ve Kaidesi yoktur. Bu minarenin gövdesi (Farisili) denilen köşeli olarak başlamış ve sonar yuvarlak olarak Şerife altına kadar yükseltilmiştir.

Anarımların başladığı zaman Minarede geniş ölçüde arza görüldüğünden, Rölövesi yapılarak yıkılmış ve yerine, Gülşehir taşından yeni malzeme ile Minare tekrar kurulmuştur.

Minarenin Şerifesi alt kısmı sade taş silme halindedir. Kenar korkuluğu parça ve sıra boşluklu korkuluk şeklindedir.

Petek kısmı taş olup külâhu ahşap ve kurşun örtülüdür. Minarenin gövde ve petek yapısında demir kenet sistemi bulunmuş ve yeniside buna göre yapılmıştır.

Camiin Kuzey duvarında, zamanla açılmalar görülmüş olmasıyla bu kısmın dışına ayrıca, üç tane payenda ayağı kurulmuştur.

Bu Camii evvelce yalnız Tekke sakinleri için tesis olduğu halde bugün, umumi ibadete açık bulunmakta ve böylece kullanılmaktadır.

3 — Meydanevi tarafındaki Tekketesisleri Mimari topluluğu:

Bu kısmında orta avlunun batı tarafını kapladığını yazmıştık. Buradaki bölmeler önünde, uzun bir sıra halinde Revakların kemerleri bulunmaktadır. Revakların gölgeliği altında üç kapu görülür. İç bölmelerden bazı pencerelerde bu kısma açılmıştır. Buradaki kapular kesme taş söveli ve kılâsik kuruluşadırlar.

Üçler kapısına en yakın olan girişten Mihmanevine ulaşılır. İlk girilen kısım genişçe ve dikdörtgen bir bölmedir. Etraf duvarlarında çok sayıda dolap ve ön avluya bakan pencereler bulunmaktadır. Giriş kapusu yanında, başka bir küçük oda da vardır.

Bu küçük mihman evinin arkasında ve ön avluya bir kapı ile bağlı olan Çamaşrevi bulunur. Burası genişçe bir bölme

halindedir. Yanında birde Hamamevi bölmesi görülür.

İkinci kapı Revakların tam orta kısmına tesadüf eder. Buradan Meydanevine girilir. Bu kısım esasında yalnız meydan-evinin teşkilâtının iken, sonradan tekke hizmetlerinin azalması dolayısıyla ve Yeni Mihmanevinin haarp hale gelip kullanılmaması ile, bazı sayılı misafirlerin burada barındırıldığı anlaşılmaktadır.

Meydanevi kapısından girilince genişçe bir sofa ile karşılaşılır. Bu sofanın Kuzeyinde büyük bir seki ve Batısında da Küçük bir seki bulunur. Küçük sekinin yanında, açılan bir kapı ile depolara giden yan bir geçit görülür.

Meydanevi denilen kısım, iç, içe iki bölmeden ibarettir. Bunlardan ilki büyük bölme halinde olup esas Meydanevidir. Geniş dört köşe plânlı, dört tarafı ahşap sedrili, kapusu içinde perde bölmesi olan, bir top-lantı odasıdır. Giriş kısmı karşısına Kâgir bir şömine rastlar tavan örtüsü çapraz ağaçlarla kirişli, bindirmeli, yalancı kubbe şeklindedir. (Res. 13).

Etraf duvarlarında ahşap kapaklı dolaplar bulunduğu gibi, duvar yüzeylerinin alt kısımlarında yine ahşap zar kaplamalar görülmektedir.

Meydanevinin Güney duvarına açılmış bir kapu, ile aynı biçimde tavanı olan bir başka odaya geçilir. Burası Meydanevi babasına ait bir mekân olup, yüksek dereceli misafirlerinde bu yerde kaldıkları ve istirahat ettikleri öğrenilmiştir. Bu odasında, muntazam ahşap sedirleri ve dolapları görülmektedir.

Revaklar altındaki üçüncü kapıdan da Dedebebaevine girilir. Burasının son zamanlarda kilerevi babasına verilmesi dolayısıyla ile, bu adla tanındığı öğrenilmiştir. İlk girilen sofanın Kuzey tarafında ki bir başka kapı ile, ayrı bir daireye ulaşılmaktadır.

Giriş sofası karşısına rastlayan kısım, dikdörtgen pkânlı bir odadır.

Öndeki daire sofasından bir kısmın mutfak olarak ayrıldığı görülmüştür. Bu küçük sofadan, dam kısmı iki büyük ve

Kâgir kemerle tasınan, etraf duvarlarında küçük pencereleri bulunan geniş bir bölmeye ulaşılır. Son zamanlarda buranın kilerevi olarak kullanıldığını öğrenmiş bulunuyoruz.

Küçük sofadan doğu tarafa düşen, ötü basamaklı bir giriş ile, bir başka odaya daha ulaşılmaktadır.

Yukarıda açıkladığımız üçüncü kapu içindeki bölmelerin üstünde, bu gün Hacıbektaş umumi kitaplığı olarak kullanılan Dedebeba köşklerinin tesisleri yer almaktadır. Buraya orta avlunun kuzey tarafındaki taş basamaklı bir merdivenle ulaşılır. Bu üst kat yapılarının dış duvarları muntazam kesme taşla kaplıdır. (Res. 7).

Yukarı katta bir ayrı diğeri, birbirinden geçilir durumda üç göz bölme bulunmaktadır. Bu bölmelerin herbirinde, Yonu taşı ile yapılmış şömineler, ahşap kapaklı dolaplar ve içeriye bol aydınlık veren pencereler vardır.

Üst odaların girişine rastlayan ve avluya bakan Revakların üstüne rastlayan yerde ve merdiven başı üstünde ahşap direkli ve kirişli bir veranda bulunmaktadır.

Yukarıdan aşağı teşkilât ve plâomı açıkladığımız alt kısım bölmelerin duvarları kalın taş Kâgir bir yapıdır. Dam örtüleride sık ahşap kirişler üstüne toprakla Karadam şeklinde (Bugün Betonarme) dir. Damlar üzerindeki bacalar kesme taş ile yapılmışlardır. Üst ve alt odaların dam örtüleri (Meydanevi bölmeleri hariç) sık ahşap kirişli dirler.

Yukarıda açıkladığımız yapı hususiyetleri ile Meydanevi Mimarî toplumundaki binalar 18. Yüzyılı aşan bir eskilik göstermemektedirler. Hele üst kattaki Dedebeba Köşklerinin kılâsik mimarî stitile heveslenmeleriyle beraber 19. Yüzyılı aşmadığını katıyetle söyleyebiliriz.

4 — *Hazreti Pir Türbesi ve Kırklar meydanı Mimarî Topluluğu:*

Huzur avlusunun Kuzey batı kenarında yer alan yapı gurubu iç içe ve yan yana bir takım ek yapılarla vücuda gelmiş bir Mimarî topluluktur. (Res. 14).

Hazreti Pir'e ait Türbe binası 14. Yüzyıl yapısı hüviyetindedir. Ona bitişik olan çile damı, giriş yeri ile mescit kısmı bir ikinci devrin ek binası şeklinde durmaktadır. Bu kısma ekli bir halde, Güvençaptal Türbesi de, ayrı bir yapı gibi durmaktadır.

Kırklar meydanı kapalı Haziresi ile Sema yeri ve girişin iki tarafındaki sahanlıklar halinde bulunan açık sofalı mezarlıklar bu topluluğa, sonradan eklenmiş oldukları bütün Mimari özellikleri ile ve yapı malzemesiyle anlaşılmaktadır.

Hazreti Pir Türbesi ile, Kırklar meydanı bina topluluğunun esas cephesi yan yana üç kemerli bir gösterişe sahiptir. (Res. 15) İki yan kemerden girilen sofalarda, Dedebabaların mezarları bulunur. Orta yüksek kemerli kısımdan basamaklarla inilerek, geçit önünde bulunan tak-kapuya yaklaşılr. Buranın dam örtüsü ahşap çatılı ve kiremit örtülüdür. Tavanlarında tahta kaplamalıdır. Giriş kısmının zemini taş döşemeli olup, yan taraftaki mezar sandukaları ile duvar yüzleri, ulu orta kireç harçla sıvalıdır.

Girişde tak - kapu muntazam mermer bir yapıdır. Üst başı İstalaktitlidir. İki yanında küçük hücreleri vardır. Buradan basamaklarla, çile damı yanına ve orta geçit sahasına inilir.

Çile - damı, Hazreti Pir Türbesinin Güney duvarına bitişik, alt kat yapı halindedir. Girişinde kesme taş söveli ve basık kemerli bir kapusu vardır. İç kısmı, basit bir mekân halindedir. Üstü de basık bir tonozla örtülüdür.

Geçit kısmı doğu duvarında taş ayaklara oturtulmuş üç açıklık halinde kemerler görülür. Bu suretle geçit yapısı, Hazreti Pir türbesine yaslanmıştır.

Geçidin Batı duvarında, Kırklar meydanı girişinin yanında bir ski halinde mescit hücresi, dikkati çeker. Buranın özel bir tonoz örtüsü ve küçük bir mihrabı bulunmaktadır.

Geçit kısmının dam örtüsü, iki başda tonozlu ve ortada derin kubbeli (Bir nevi fener kubbesi şeklinde) olmak üzere kâgir

örtülüdür. Bu kubbenin dışta dam örtüsü üzerinde, basık mahrutî bir külâhı ve sikke (Kavuk) şeklinde taş bir alemi vardır.

Kırklar meydanına yonu taşı ile yapılmış klâsik sitilde bir kapu ile girilmektedir. Kırklar meydanı denilen yer, Hazreti Pir Kapusu önündeki bir sahanlıktır. Buranın Kuzey duvarında süslü bir yapı şeklinde, Hacet penceresi bulunmaktadır.

Meydanın iki tarafındaki sekiler üzerinde, önleri ahşap parmaklıklarla ayrılmış Dedebabaların ve yakınlarının mezar sandukaları sıralanmıştır.

Büyük açıklıkta üç kâgir kemer, Kırklar meydanının ahşap dam çatısını taşımaktadır. (Res. 16) Tavanları tahta kaplamalıdır. Her tavan bölmesinin ortasında tahta kaplı sahte kubbeler görülür. (Res.17)

Bunların yapı üslûbu 18. Yüzyılın sonlarında veya 19. Yüzyılın başlarında bu işlerin yapıldığı kanaatını vermektedir.

Hazreti Pir Türbesi:

Hazreti Bektâşî Veli Mimari Manzumesinin tipik özellik gösteren binalardan bir tanesi de, Hazreti Pir Türbesidir. Zemininde Kare plânla başlayan türbenin giriş kapusu Kuzey tarafındadır. İçinde yalnız Hazreti Pir'in sandukası görülmektedir.

Türbenin giriş kapısı mermer ve oymalı olup, Kırklar Meydanının ilâvesinden sonra, basit şekle düşen ifadesini zenginleştirmek için, etraf çerçevesi alçı oymalarla kuvvetlendirilmiştir. (Res. 18).

Türbenin iç kısmı derin ifadeli, düz tamburlu, duvarları ile sekiz köşeli hale konularak bir kubbe ile örtülmüştür. (Res. 19).

Çatı üstünden ve içinden Türbeyi dış yüzlerini incelediğimizde, Hazreti Pir Türbesinin dıştan kesme taşla kaplı ve üst silme kenarının süslü bordürlerle bezeli olduğunu gördük. Esasında serbest durumda bir bina iken, sonradan eklerle bu özelliği değiştirilmiştir. (Res. 20).

Kubbe üstünden, ahşap çatılı ve kurşun örtülü bir sivri külâh şeklindedir. Bu külâhın eskiden taş kaplı olduğunu zannetmekteyiz.

Türbe binası yapı sitali ve Mimari kuruluşu ile tamamen 14. - 15. Yüzyıl binasıdır. Bu günkü girişi temin eden mermer kapusu önünde ayrıca bir örtülü kısmın olduğunu tahmin edebiliriz. Kırklar Meydanı yapılırken buranın şeklini değiştirildiği anlaşılmaktadır.

Cesur bir araştırmacının küçük bir inceleme yapması, isabetli buluşları açığa çıkaracaktır. Hazreti Pir sandukası altında da ayrıca bir Lâhit odasının bulunma ihtimali kuvvetlidir.

Güvenç Apdal Türbesi:

Hazirede özel ve müstakil bir kuruluş gibi durmakta olan Güvenç Apdal Türbesi, sanduka seviyesi itibariyle Hazreti Pir Türbesinden yüksek durumdadır. (Acaba altında bir Lâhit odası varmıdır?) Üzeri takviye kemerli tonoz örtülü olduğundan bu çevre yapıları özelliğini taşır. Bu hüviyette bir binanın 15. Yüzyıldan kalma olduğunu rahatça söyleyebiliriz.

Bu Türbede, Kırklar Meydanının yeniden genişletilmesi ve düzenlenmesi sırasında adı geçen topluluğun çatısı altına alınmıştır.

5 —Bağlum Sultan Türbesi:

Bektaşî Tarikatı kurucularından olan Bağlum Sultan'ın mezarını taşıyan bu bina, geniş hazirenin Doğu Kuzey ucunda yer almıştır. (Res. 21) Ayrı bir bina şeklindedir. Bu binada da sonradan yapılan eklerle değişikliklerin yapıldığı görülür.

Bilhassa ilk girişi teşkil eden, önu kâgir Revaklı kısım mutlak surette sonradan bu binaya eklenmiştir. Bu kısmın üstü, ahşap kirişli, Karadam şeklindedir. Buranın önu üç açıklıklı kemerli ve Revaklıdır. İki tarafında mezar sandukaları bulunur.

Birinci kısımdan bir kapu ile ara oda haline konulmuş türbenin eski ön kısmına ulaşılır. Buranın üstü köşeli tonoz ve küçük kubbe ile, kâgir şekilde örtülüdür. Kuzey ve Güney duvarlarında iki küçük pencere bulunmaktadır.

Türbeye önu basamaklı bir kapu ile girilir. Türbe içi dört köşe plânlıdır. Ku-

zey tarafında Şah kalendere ait olduğu kabul edilen, üzeri bir tonozla örtülü küçük bir hücre bulunmaktadır. (Res. 24) Türbede Doğu ve Güney taraflara açılmış iki pencere bulunur. İç duvarlar ulu orta sıvalıdır. (Res. 23).

Türbe içten yüksek bir tanbur ile dört köşe plândan, sekiz köşeye geçerek üzerine örtülen tek kubbeye mesnetlik eder. (Res. 24).

Türbe dışdan yonu taşı ile kaplıdır. Kaidede dört köşe plân üzerine oturan bina, üst gövdede muntazam sekiz köşeli hal alır tam karakteri ile Selçuklu kümbetlerinin yapılışındadır.

Cephe pencereleri muntazam söveli ve mermer alınlıklı, süslüdür. (Res. 27).

Sivri kemerli pencere ve süsleri çağının mimarî stilini gösterirler. Üst kısımlarda ayrıca dış cephelerde derin ifade yaratan, küçük süs pencereleri bulunmaktadır.

Kubbe örtüsü, sekiz köşeli pramit şeklinde ve sivri külâh halindedir. Beyaz taşla ve başka bir üslûbda, külâh sivrisine bir alem pabucu yerleştirilmiştir. Bununla üzerinde bayrak alemi şeklinde madeni bir Alem bulunur.

Bağlum Sulatn Türbesi, yapılış mimarî üslûp ve san'at anlamı ile 14. ve 15. Yüzyıllar yapıları özelliğindedir.

Onarım ve Restorasyon işlerinin yürütülüşü:

Gerek Rolövelerin alınışında ve gerek Restorasyon projelerinin hazırlanmasında, manzumenin her bölümü, yeni baştan inceden inceye etüd edilerek, yapılacak onarımlarda, eseri uzun yıllara ulaştıracak kuruntarıcı amaçlar güdülmüştür. Tatbik olunacak Restorasyon işlerinde, eserin tarihî ve Mimarî değer karakterini koruyucu ve ihya edici, yollar araştırılarak Restorasyon projeleri hazırlanıp tatbik edilme yolu tutulmuştur.

Rolöveler hazırlanırken, bulunan durumlar olduğu gibi plânlara geçirilmiş ve kısım kısım, etüd ve araştırmalarla tarihî binaların aslının meydana çıkarılması temin olunmuştur.

Onarımlarda tutulan yolla, binaların aslı hüviyeti ve karakteri asla değiştirilmemeğe gayret edilerek, görülemiycek kısımlarda modern yapı malzemesinin kullanılması terviç olunmuştur.

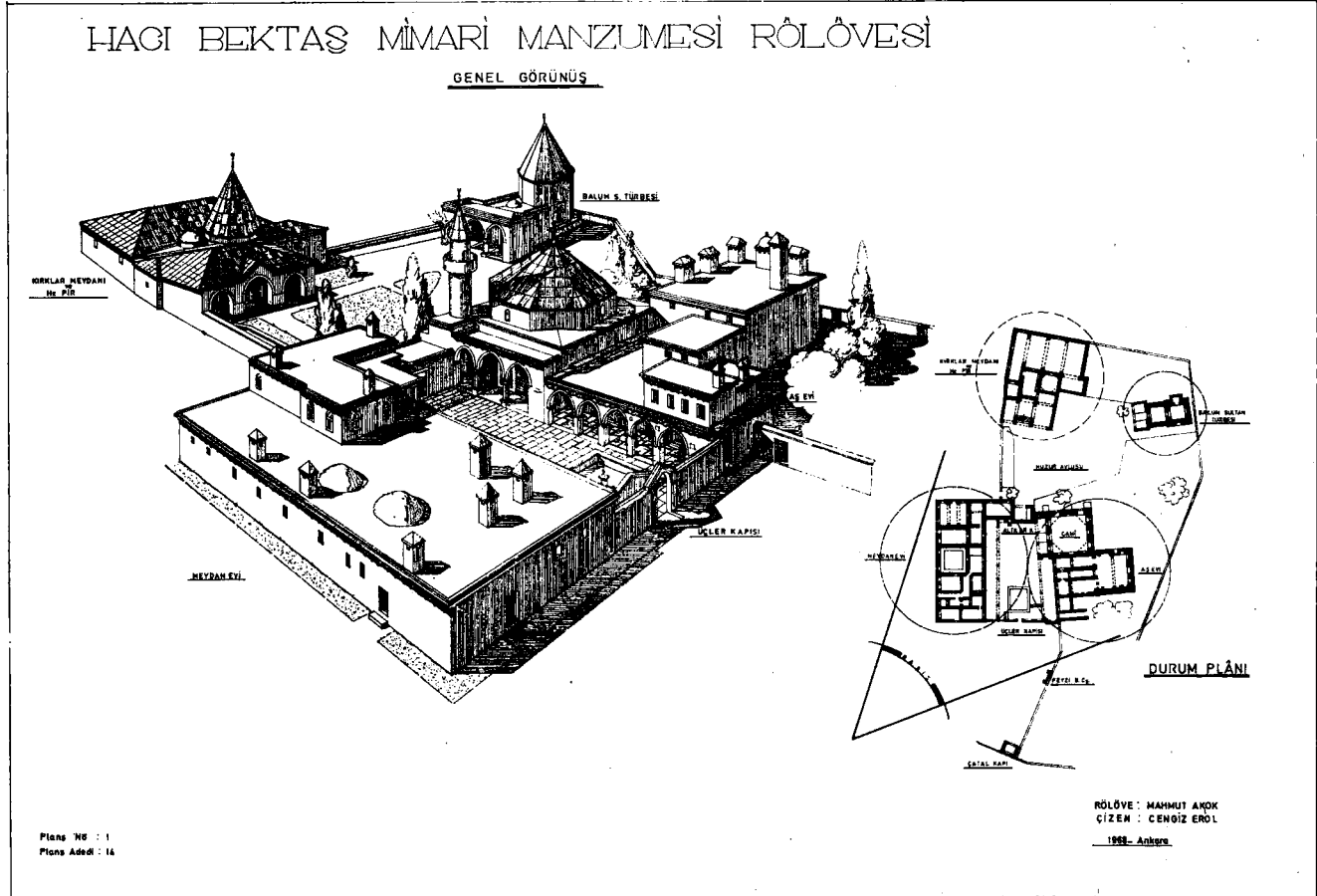
Restitüsyonlarda, Hacibektaş Mimarî manzumesinin orta Anadolu Özel binaları karakterinde bir mahiyet taşıdığı asla akıldan çıkarılmamıştır. Bu manzumede kerpiç duvarlı binaların, moloz taş duvarlı yapıların ve muayyen bir mimarî çağı karakterleyen yonu taşlı mezar anıtların, toprak damlı ve osmanlı Ampir uslubuna özenmiş mimarî varlıkların birbirine kaynaştıran ve bunları, orta Anadolunun özel yapıcılığı ile inşa eden bir başarının bulunduğu, hiç bir vakit düşünmeden çıkarılmamıştır.

1959 Senesinden 1968 Senesine kadar bu çalışmalarla tarihi manzume yıkılıp

gitmeden kurtarılmış ve iç mimaride devrinin uslubuna uyularak yapılmış, bezeme işleri ile de mimarî topluluklar, ziyaretçilerini ferahlandırılacak bir manzaraya bürünmüştür.

İlk Hamle onarımları Millî Eğitim Bakanlığı tarafından, Eseri kurtarıcı anlamda yürütülmüş ve sonra Vakıflar idaresince bu manzumeyi çağının mimarî varlığı haline getirmek için hassas bir gayretle restorasyon işlerine başlamıştır.

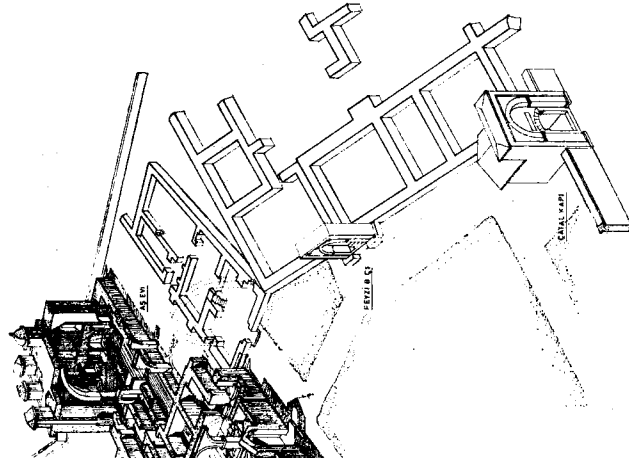
İçine girilemeyecek derecede perişan hale düşmüş olan bu manzumeyi bu çabalar, kurtarmış ve gelecek nesillere Dedelelerinden kalan bir mirası armağan eylemiştir. Bu yolda Millî Eğitim Bakanlığının ve Vakıflar Genel Müdürlüğünün unutulmaz gayret ve başarıları olmuştur.

Plânj 1

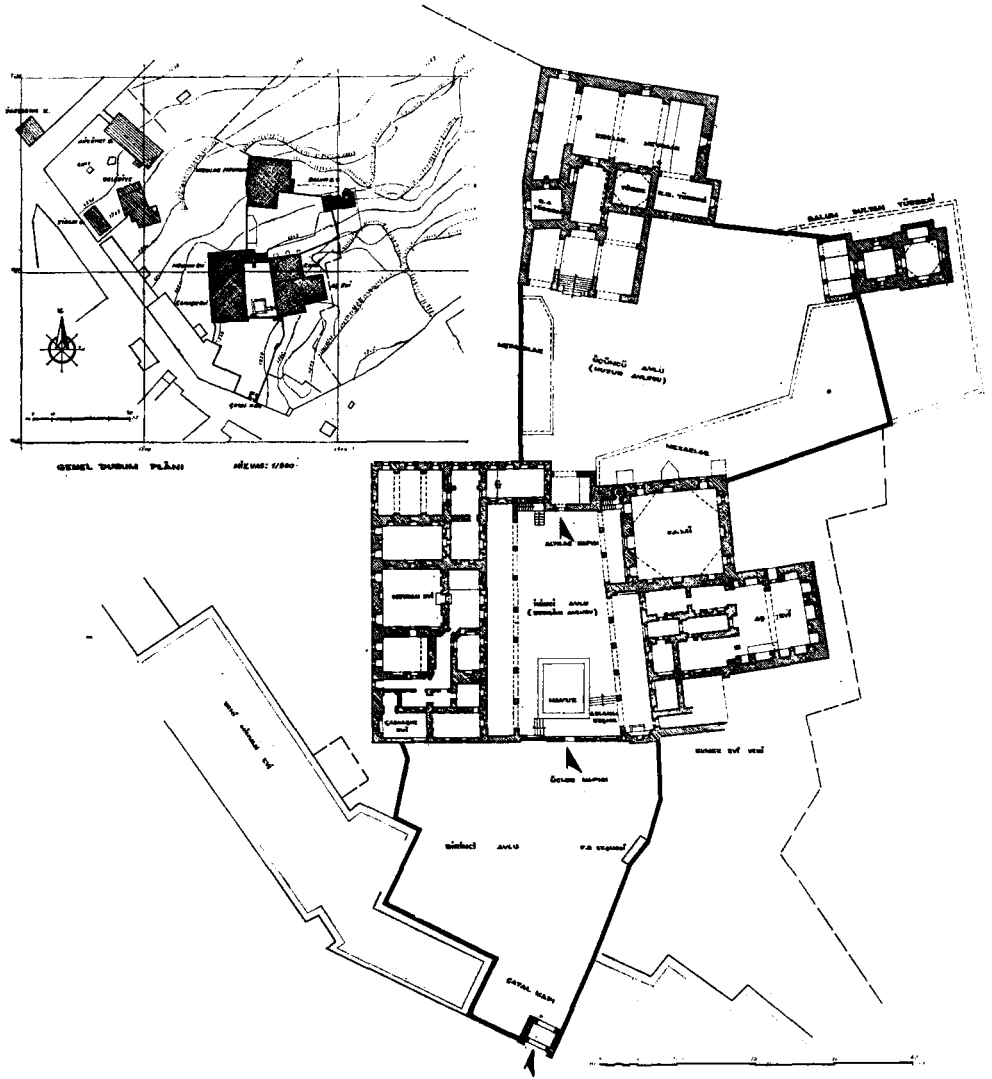
İ İ RÖİ ÖVİSİ

İNÖLÜVE MAHMUT AKOK
ÇİZEN : CENGİZ EROL
1988 - Ankara

Mahmut Akok

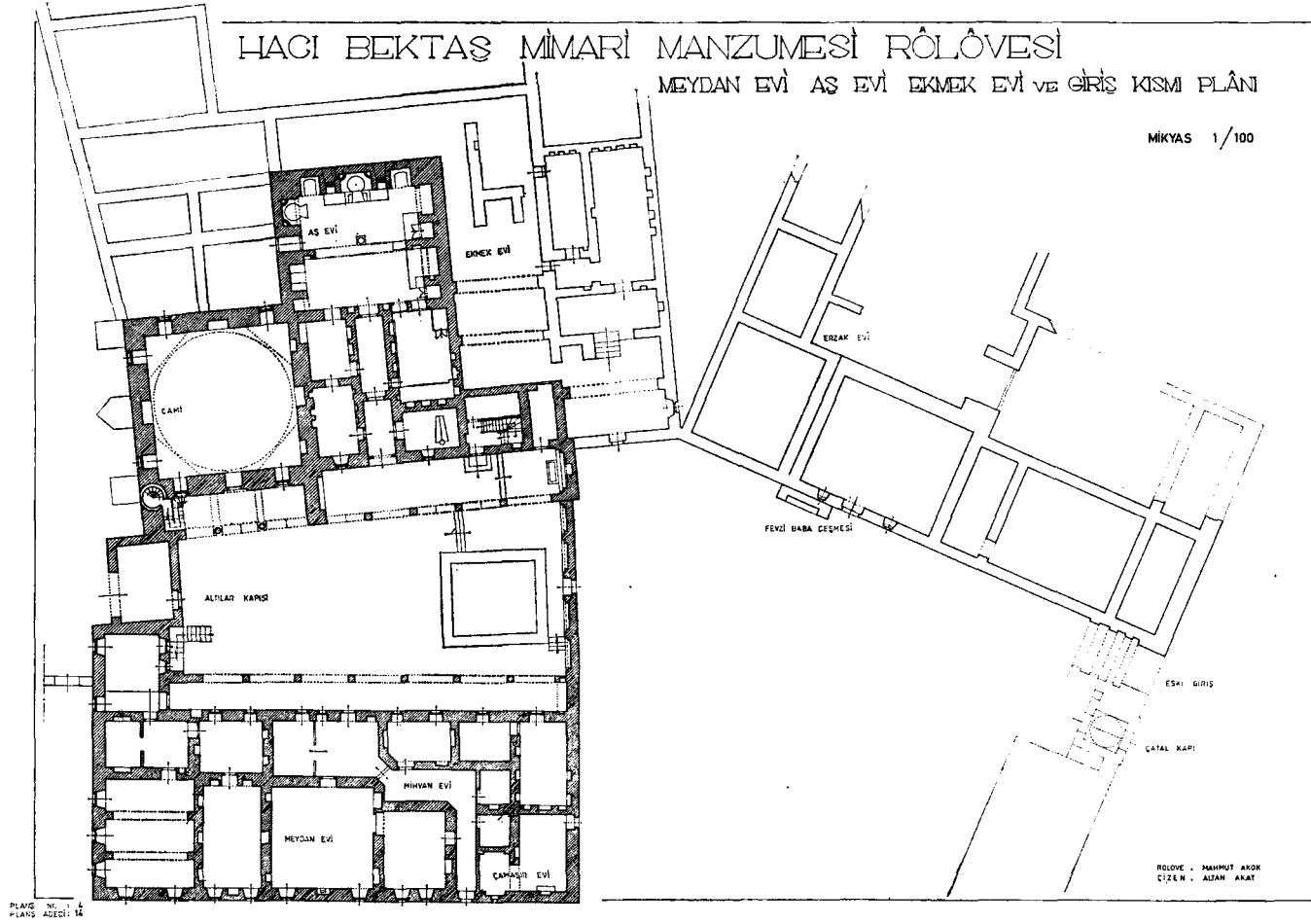
HACI BEKTAS MİMARİ MANZUMESİ RÖLÖVESİ
VAZİYET PLANI MİKYAS 1/200

PLANS NO : 3
PLANS ADEDİ : 14

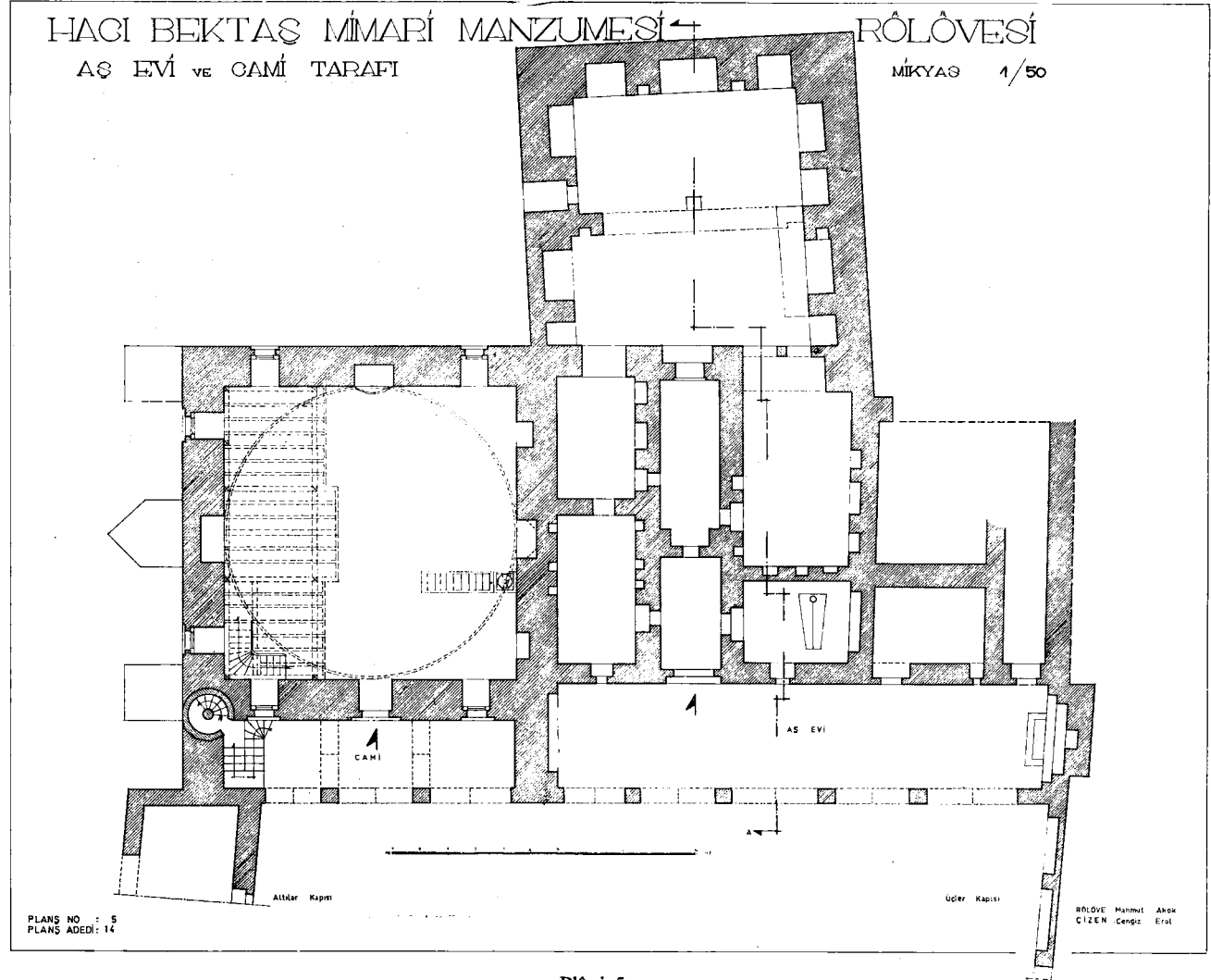
RÖLÖVE : MAHMUT AKOK
ÇİZİM : CEMAL EROL

Planj 3

Plânj 4

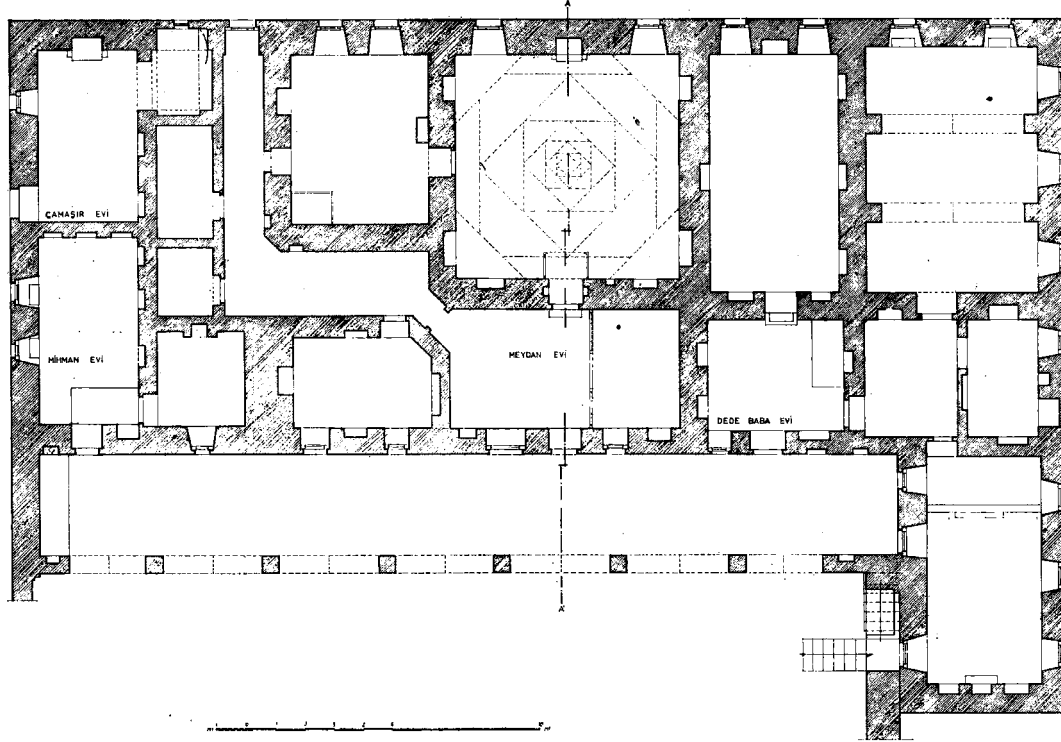

Plânj 5

HACI BEKTAS MİMARİ MANZUMESİ RÖLÖVESİ
MEYDAN EVİ TARAFI

MİKYAŞ 1/50

PLANS NO : 6
PLANS ADEDİ : 14

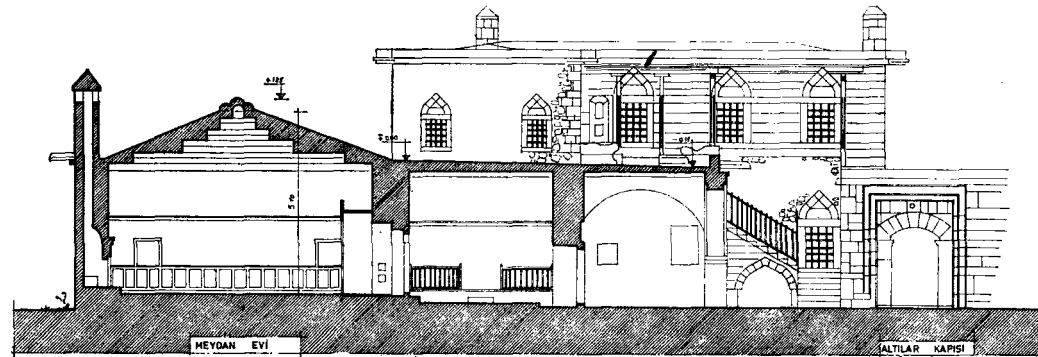
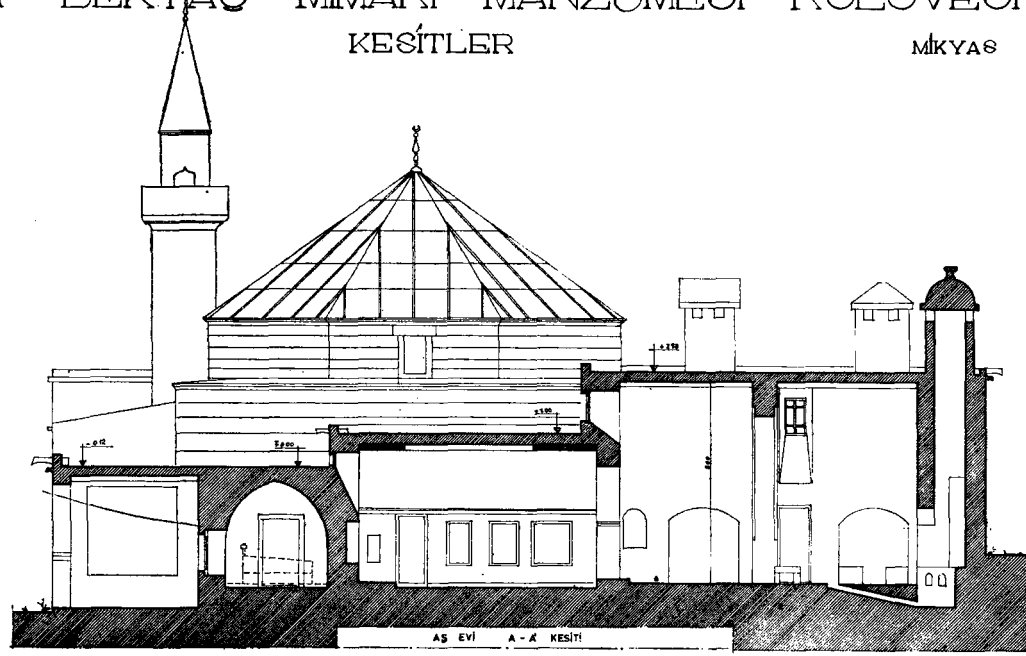
ÖLÇÜK : HASSAT ANAK
ÇİZİM : ÖZALP YEM.

Planj 6

HACI BEKTAS MİMARİ MANZUMESİ RÖLÖVESİ

KESİTLER

MİKİYAS 1/50

PLANS NO : 7
PLANS ADEDİ : 14

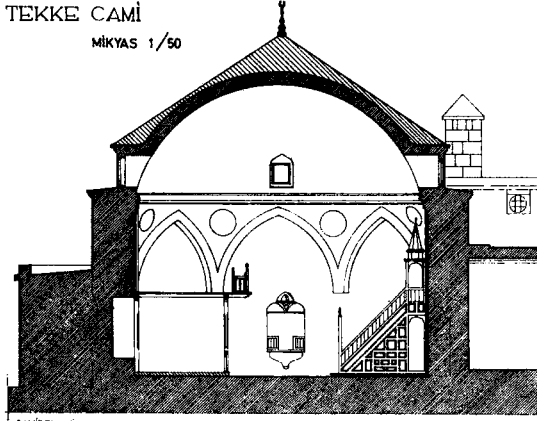
0 1 2 3 4 5 6

ÇİZİM : MAHMET AKKOC
YAZAN : MAHMET AKKOC

HACI BEKTAS MİMARİ MANZUMESİ RÖLÖVESİ

ÖN AVLUDAN DETAYLAR
MİKİYAS 1/20

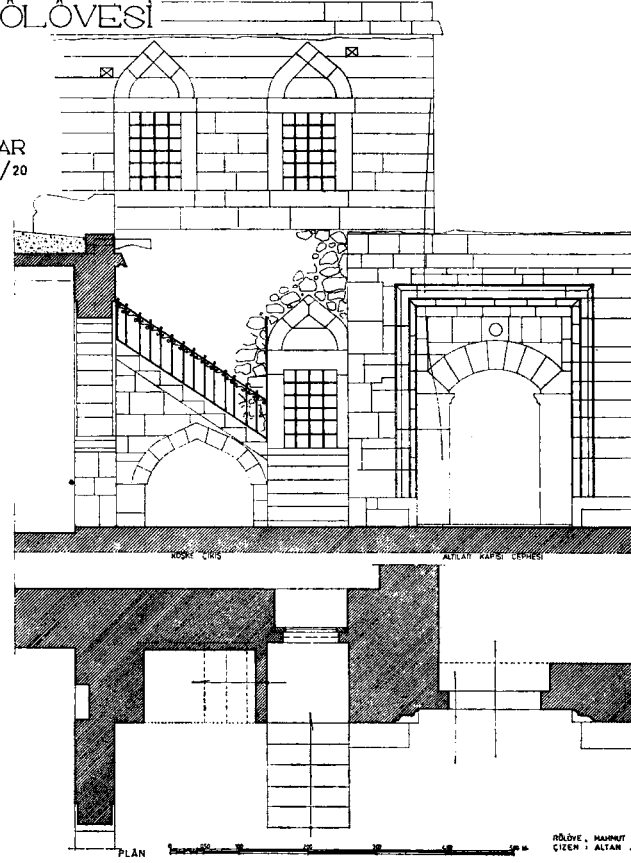
TEKKE CAMİ
MİKİYAS 1/50

CAMİDEN MİHRAP AKSINDA KESİT

PLANS NO : 8
PLANS ADEDİ : 14

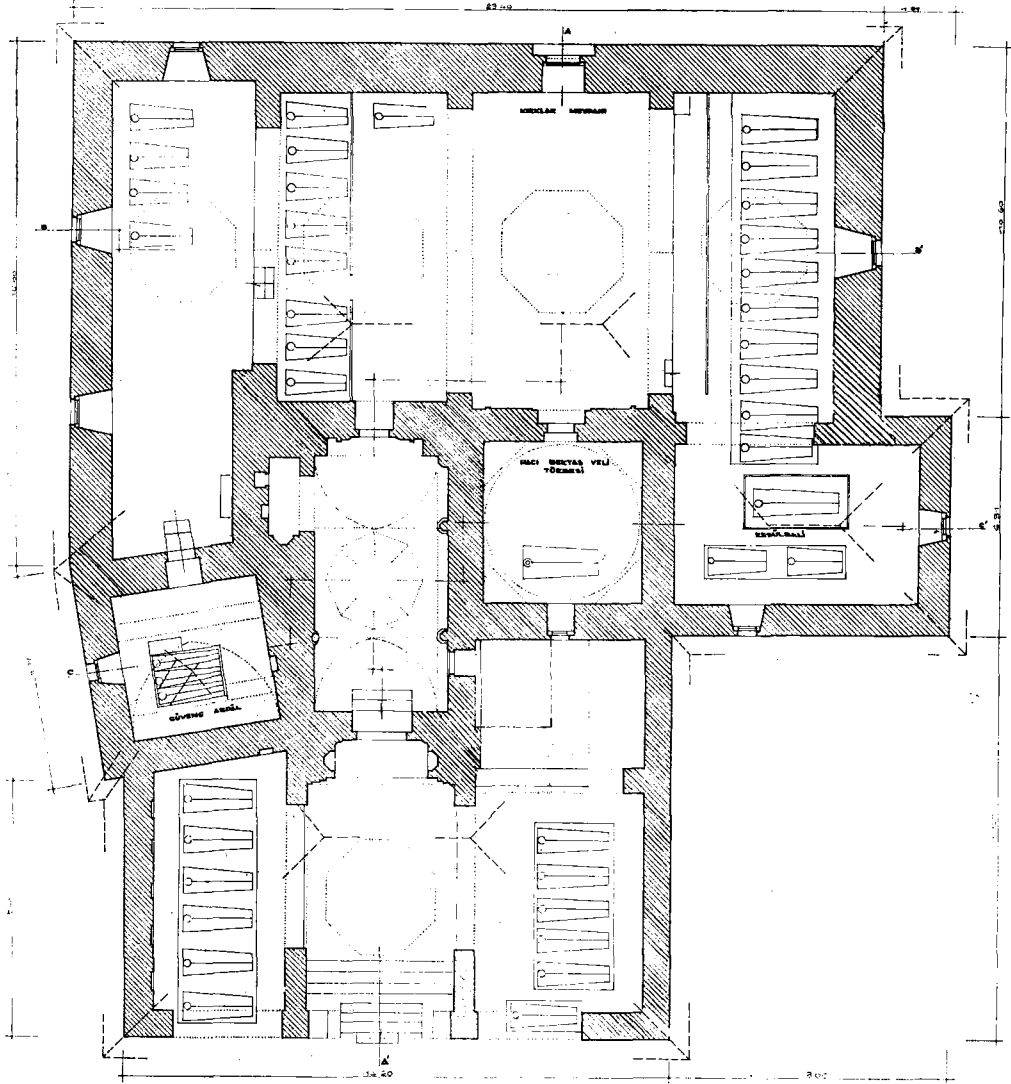
PLÂN

RÖLÖVE, MAHMUT AKOK
ÇİZEN + ALTAN AKAT

Plân 8

Mahmut Akok

HACI BEKTAS MİMARİ MANZUMESİ RÖLÖVESİ
KIRKLAR MEYDANI PLANI MİFYAS 1/50

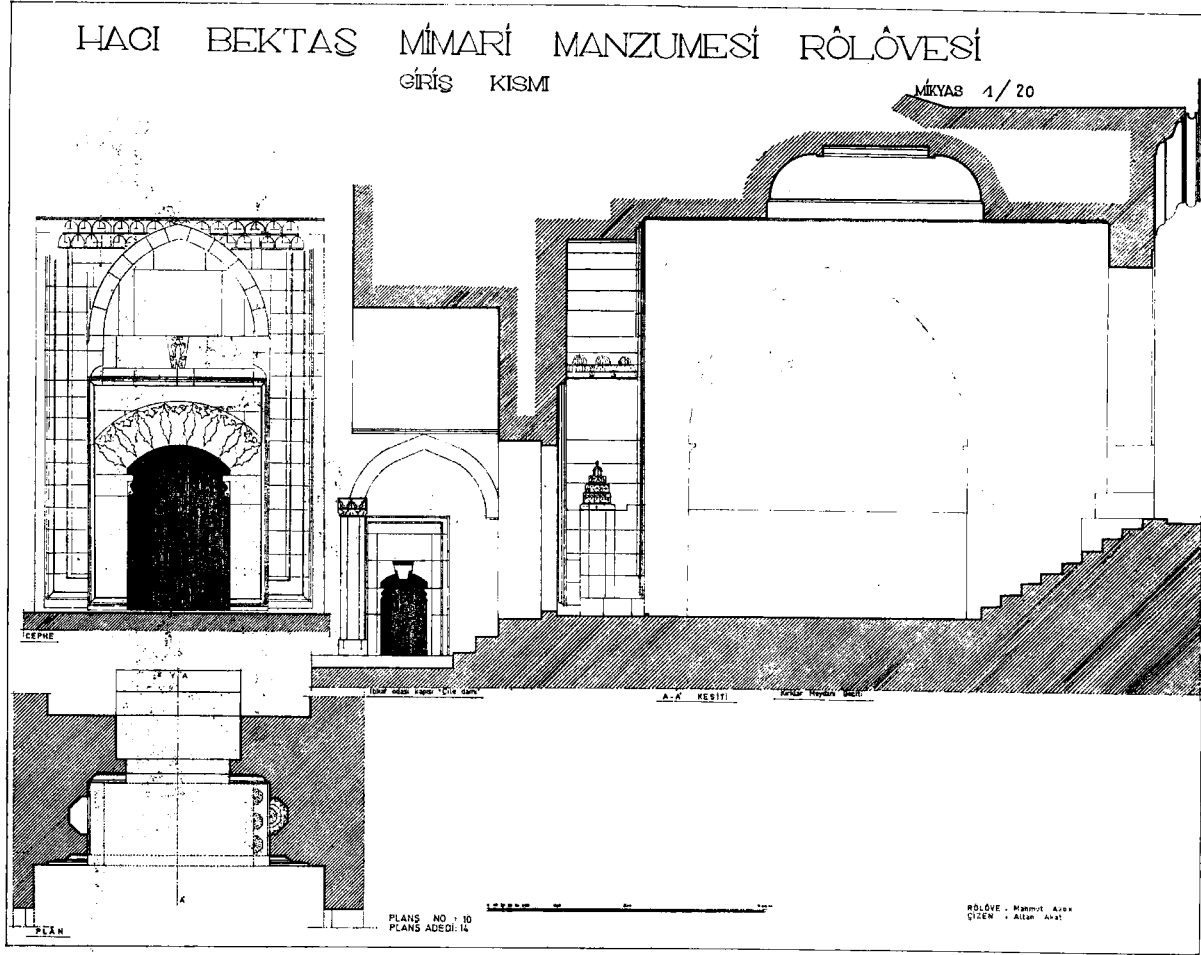
PLAŞ NO : 9
PLAŞ ADEDİ : 14

RÖLÖVE : MAHMET AKOK
ÇİZİM : ALTAN AKAT

Plânj 9

HACI BEKTAS MİMARİ MANZUMESİ RÖLÖVESİ
GİRİŞ KISMI

MİRYAS 1/20

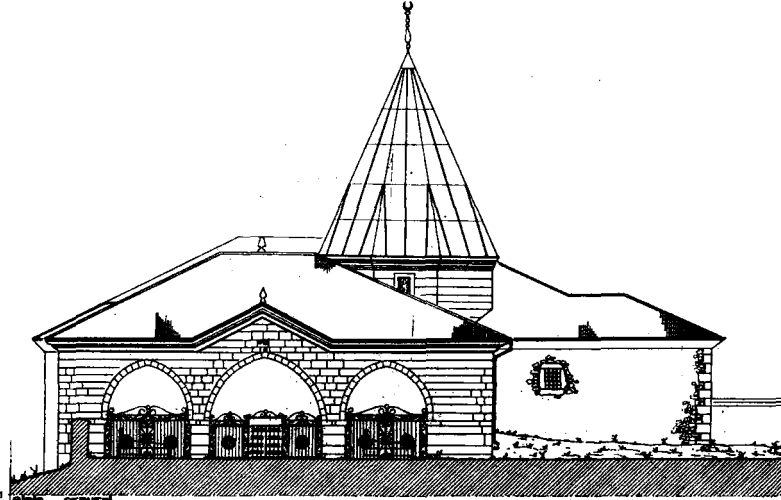
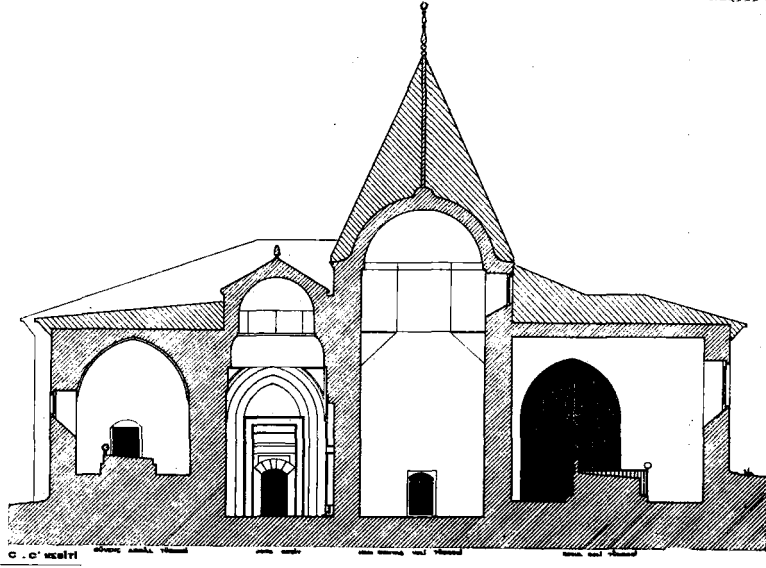

Planj 10

HAGI BEKTAS MİMARİ MANZUMESİ RÖLÖVESİ

HAGI BEKTAŞI VELİ TÜRBESİ VE KIRKLAR MEYDANI

MİKYAS 1/50

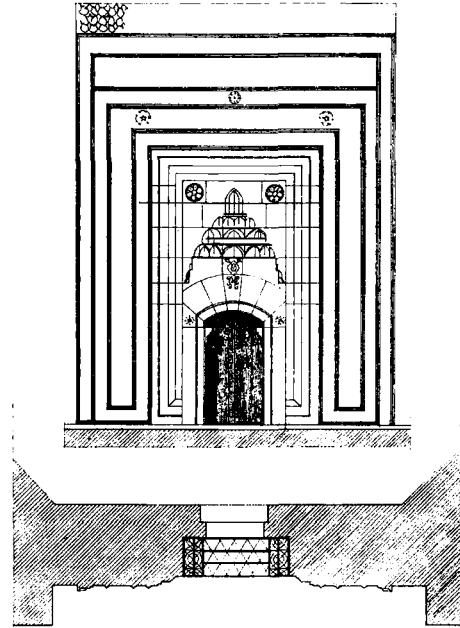

Plânj 11

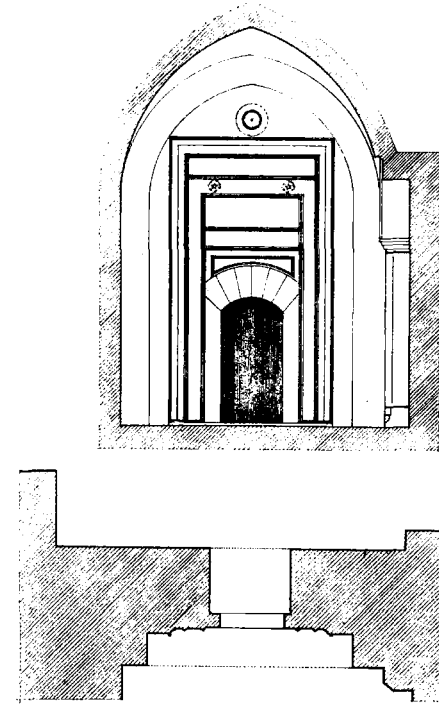
HACI BEKTAS MİMARİ MANZUMESİ RÖLÖVESİ

H. PİR TÜRBESİ VE KIRKLAR MEYDANI GİRİŞ DETAYLARI

MİKYAS 1/20

H. PİR TÜRBESİ GİRİŞ PLÂNI

KIRKLAR MEYDANI GİRİŞ PLÂNI

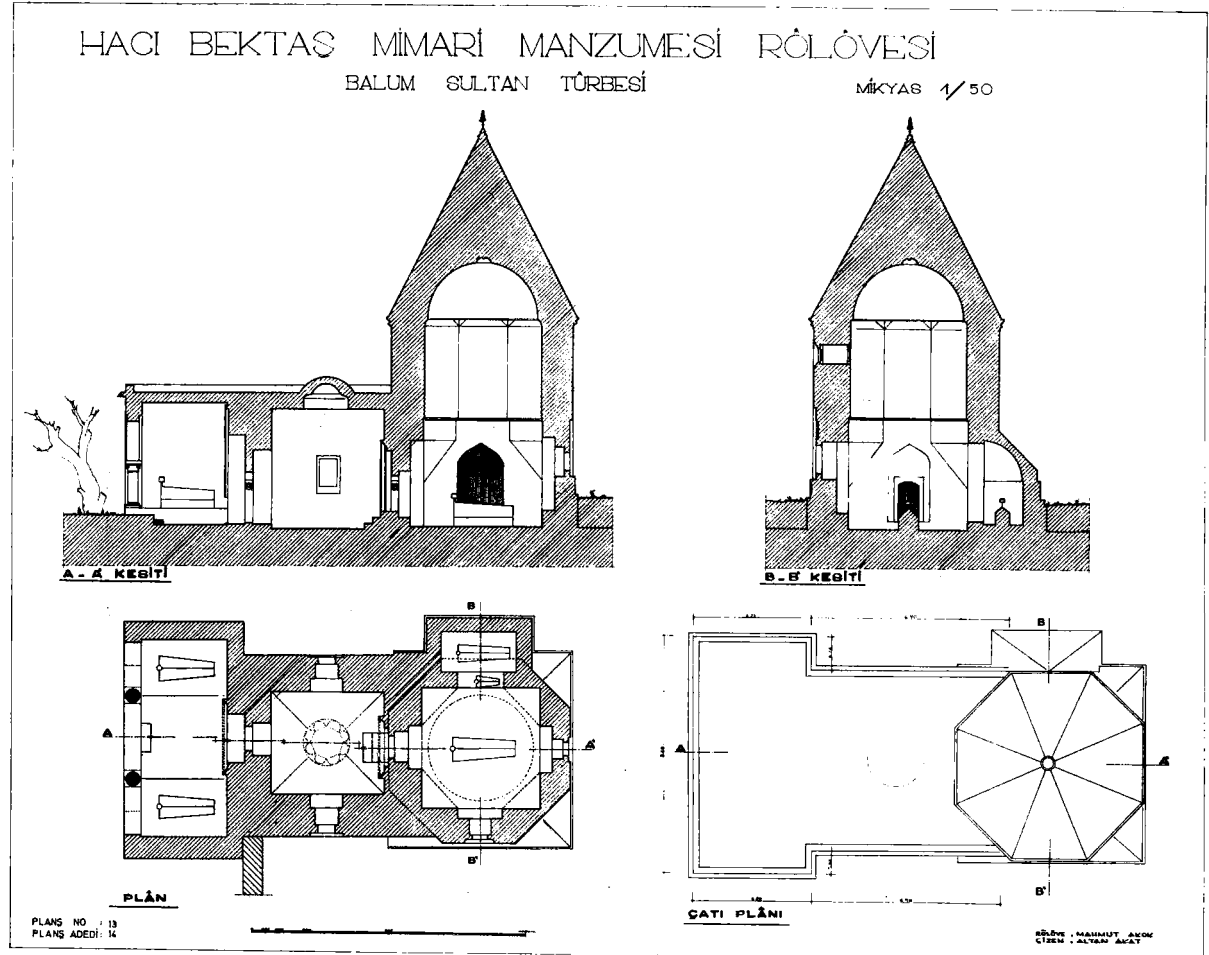
PLANS NO: 12
PLANS ADEDİ: 14

RÖLÖVE: Mahmut Akok
ÇİZİM: Altın Akat

Plânj 12

Mahmut Akok

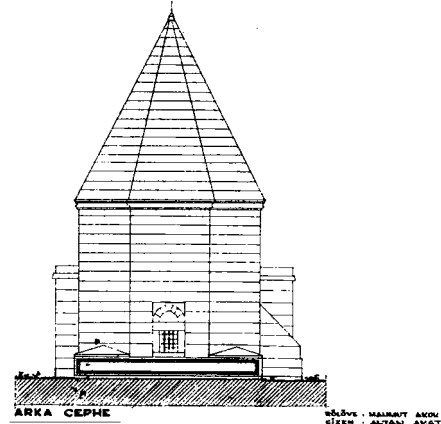
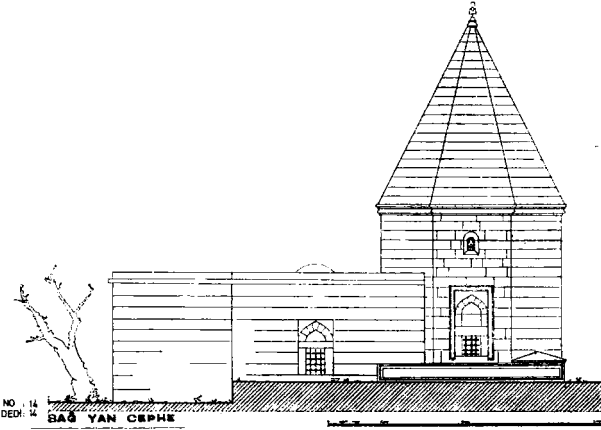
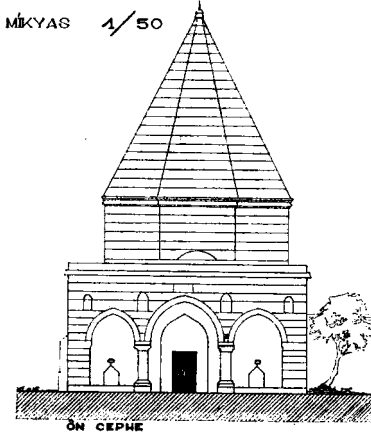
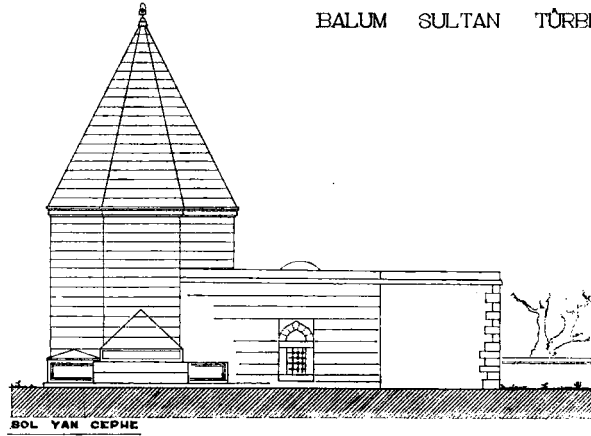

Plânj 13

HACI BEKTAS MİMARİ MANZUMESİ RÖLÖVESİ

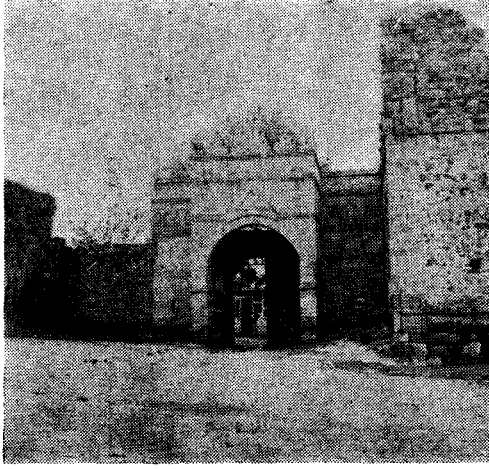
BALUM SULTAN TÜRBESİ

MİKYAS 1/50

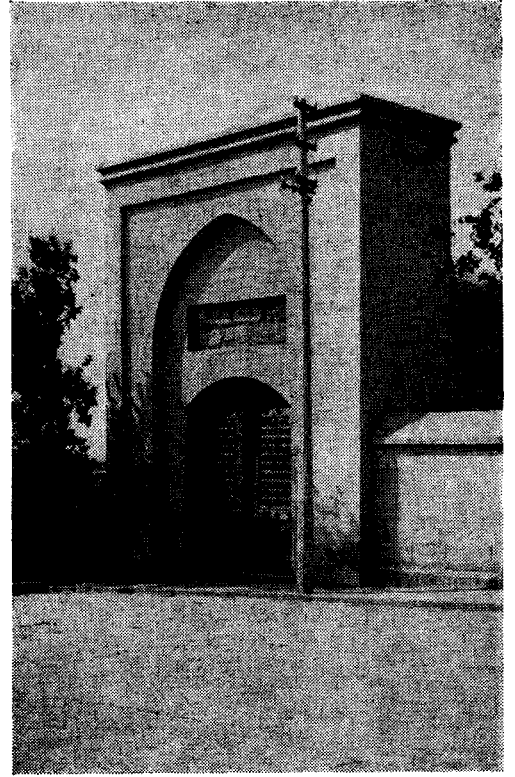

PLANS NO : 14
PLANS ADEDİ : 14

RÖLÖVE : SAHABAT ANDO
ÇİZİM : ALTAN AKAT

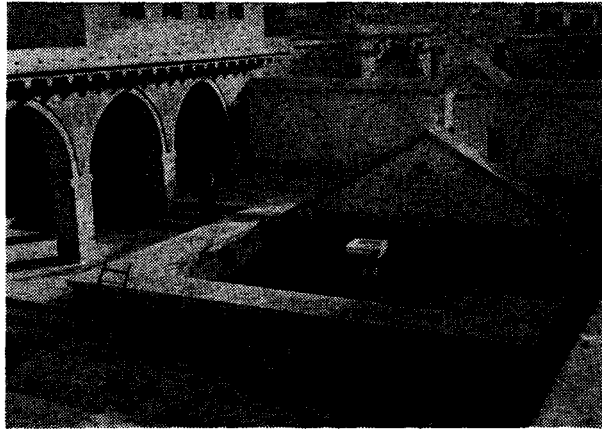
Res. 1 — Ön avlunun yıkılan Ampir tipi kapısı.

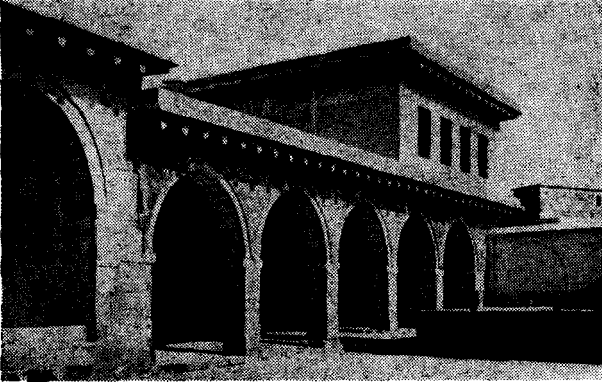
Res. 2 — Rekonstre edilen çatal kapı.

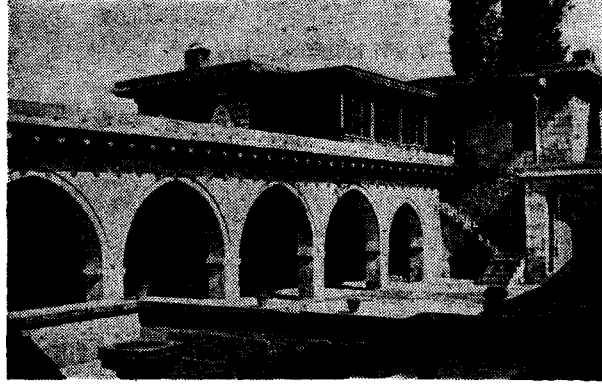
Res. 3 — Üçler kapusu ve önnavlu.

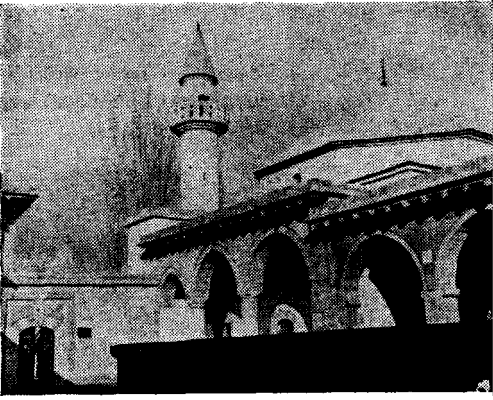
Res. 4 — Orta avludaki Havuz.

Res. 5 — Avlu revakları ve Dede Baba Köşkü.

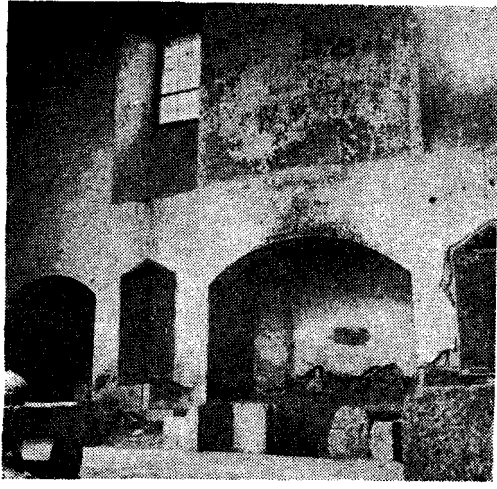
Res. 6 — Altılar kapusu ve Tekke Mescidi.

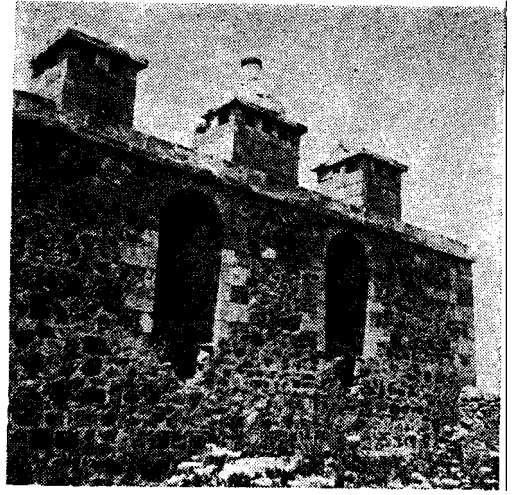
Res. 7 — Dede Baba Köşkü.

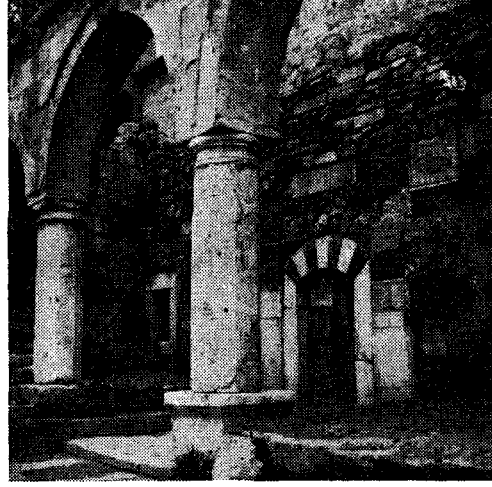
Res. 8 — Arslanlı Çeşme.

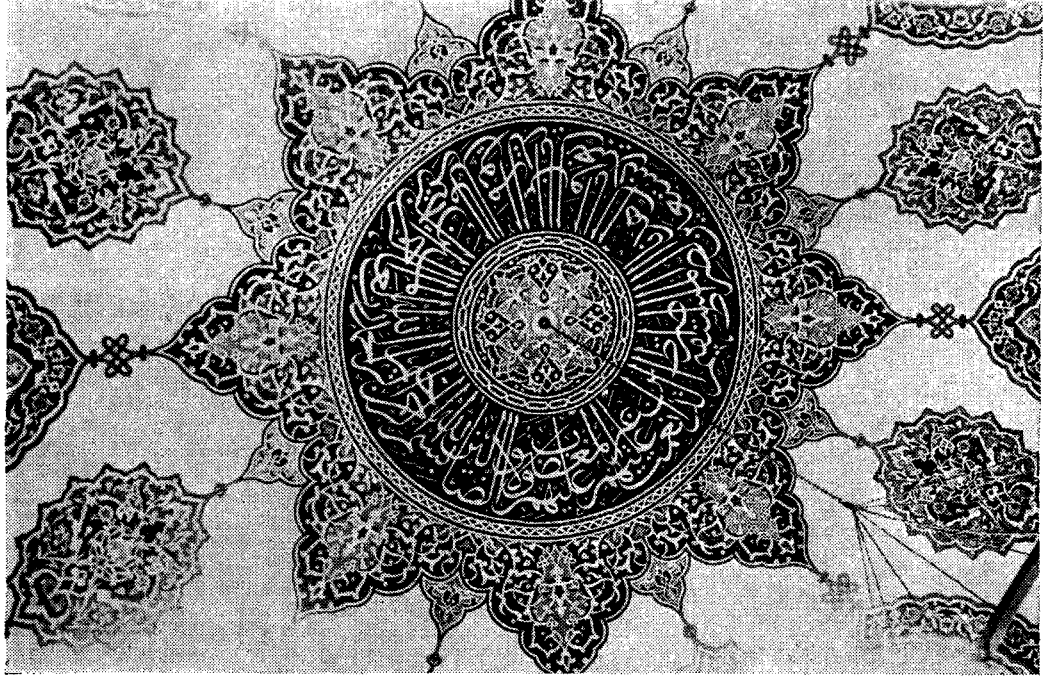
Res. 9 — Aşevi kazan ocakları.

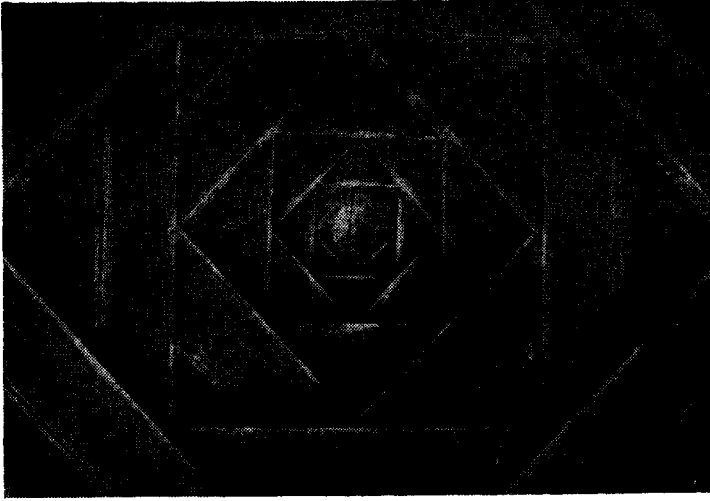
Res. 10 — Aşevi arka yüzü ve ocak bacaları.

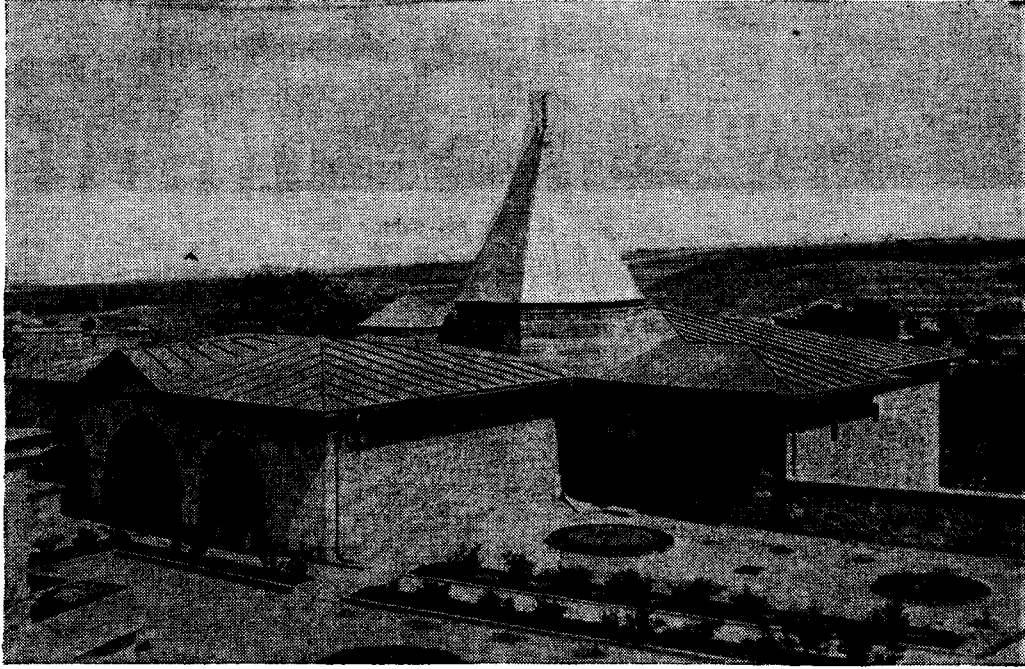
Res. 11 — Tekke Mescidi girişindeki kemer ayakları ve kapu.

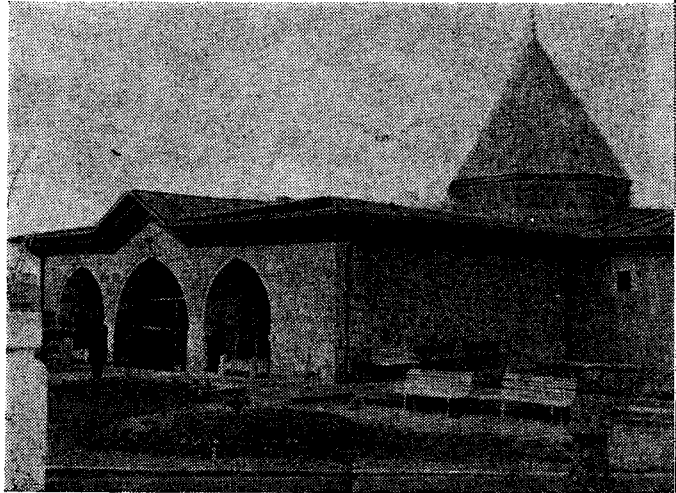
Res. 12 — Tekke Mescidi kubbesi kalem işleri.

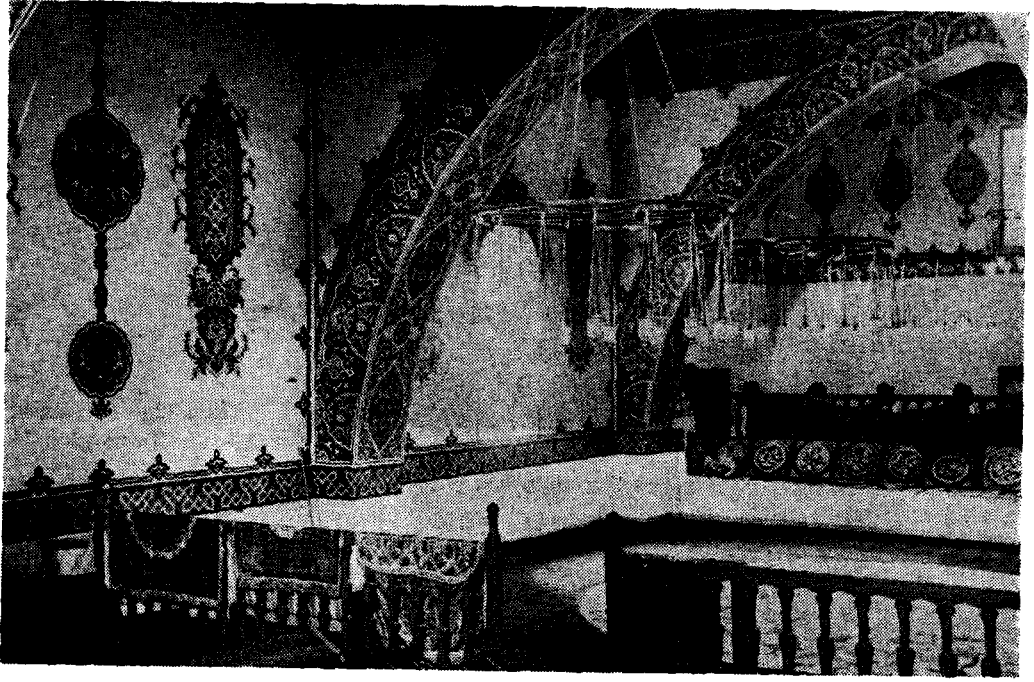
Res. 13 — Meydanevi
Tavan şekli.

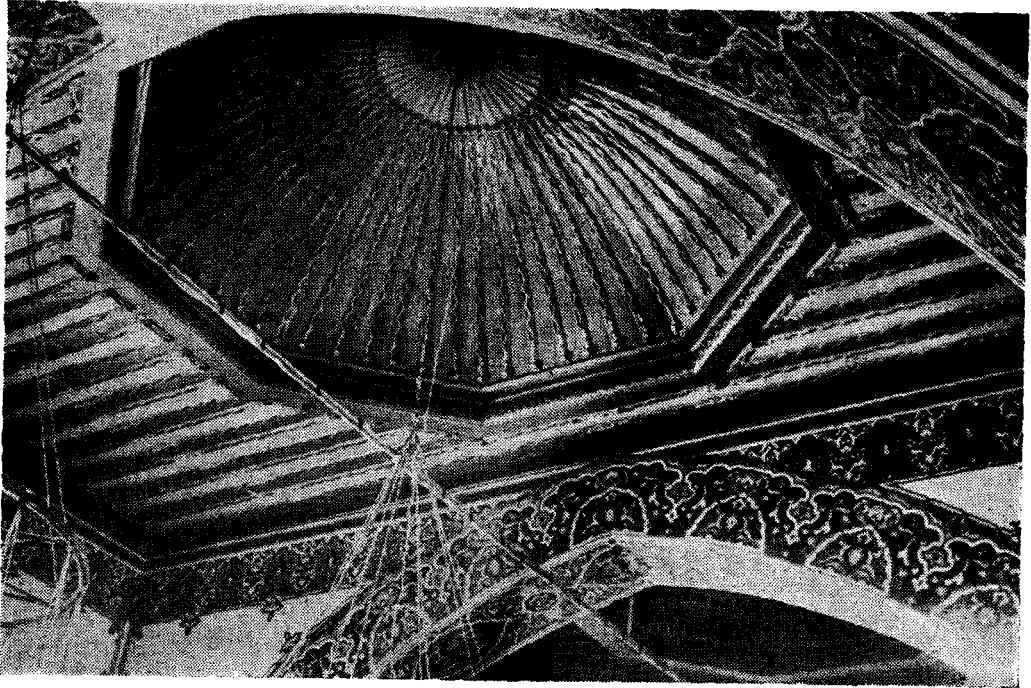
Res. 14 — Kırklar Meydanı Bina
Topluluğu.

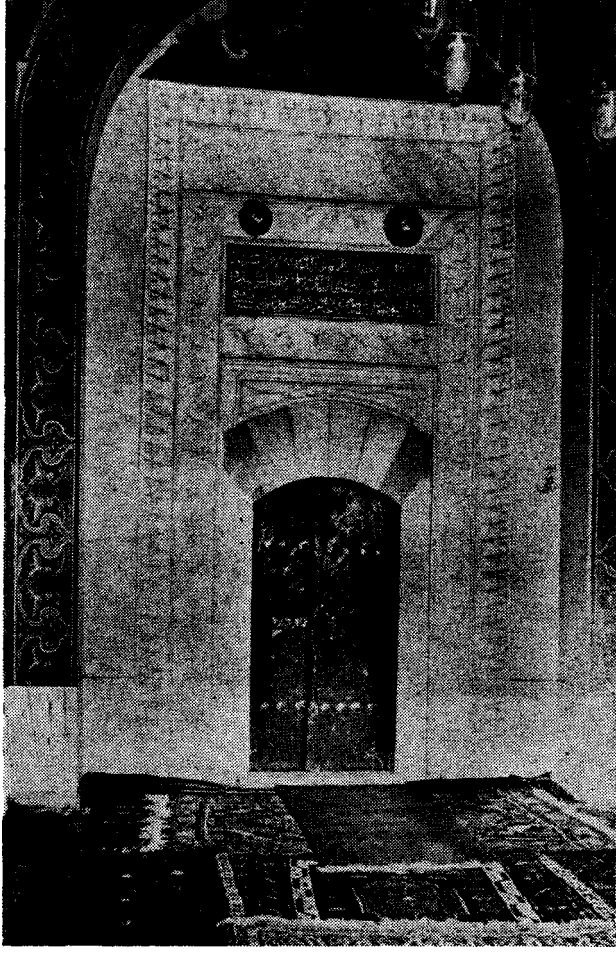
Res. 15 — Hazreti Pir Türbesi ve
Kırklar Meydanı giriş cephesi.

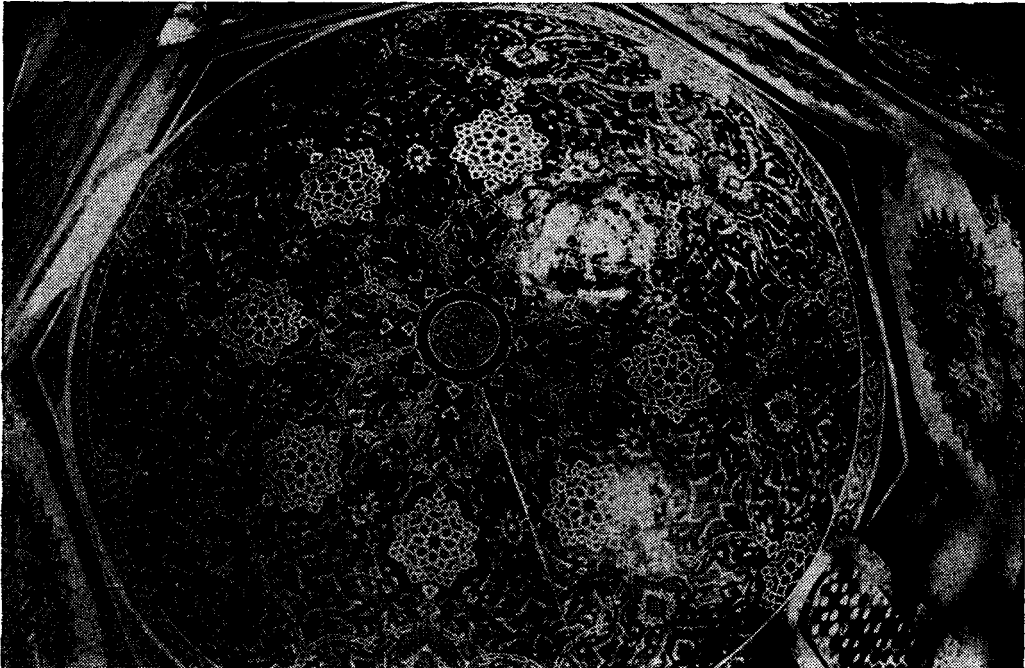
Res. 16 — Kırklar Meydanı.

Res. 17 — Kırklar Meydanı Tavan Kubbeleri.

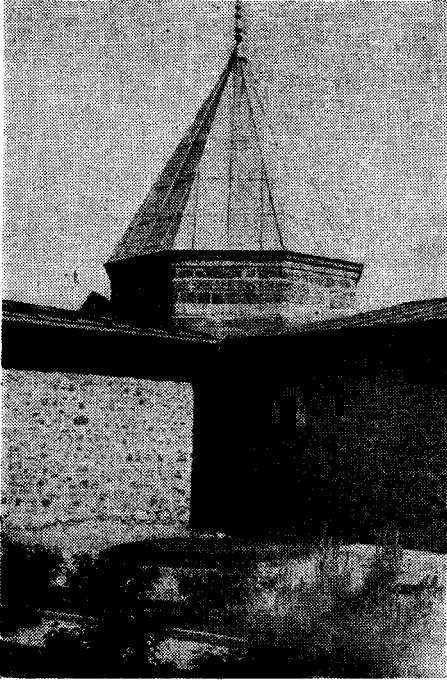

Res. 18 — Hazreti Pir Türbesi girişi.

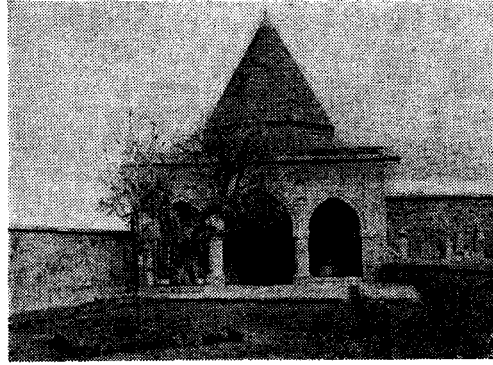

Res. 19 — Hazreti Pir Türbesi Kubbesinin kalem işi süsleri.

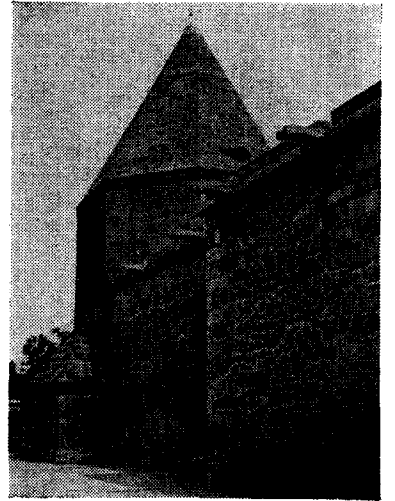

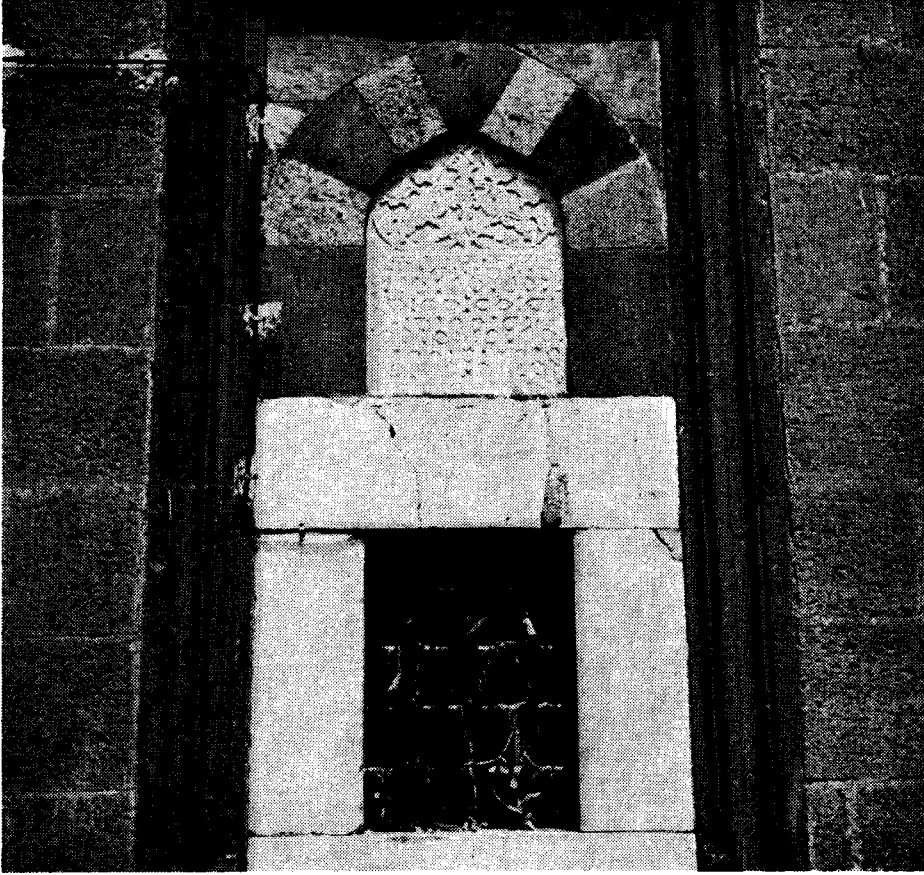
Res. 20 — Hazreti Pir Türbesinin dış görünüşü.

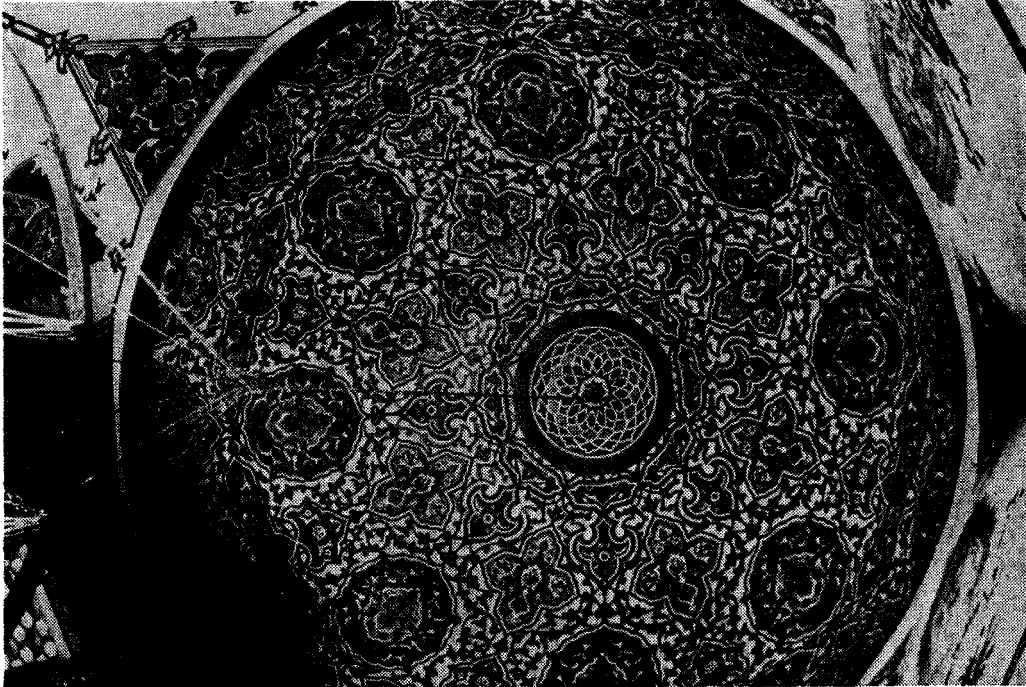
Res. 21 — Balum Sultan Türbesi
ön cephesi, ve revakları.

Res. 22 — Balum Sultan Türbesi yanında, Şah Kalender
Mezar eki.

Res. 23 — Balum Sultan Türbesi pencerelerinin dış görünüşü.

Res. 24 — Balum Sultan Türbesi kubbesinin kalem işi.

TOPKAPI SARAYI MÜZESİNDE BULUNAN PADIŞAH KAFTANLARI

MACİDE GÖNÜL

1. Fatihin Kaftanları :

Bu yazı Topkapı Sarayı Müzesinde mevcut Osmanlı Padişahlarına ait kaftanlara hasredilmiştir. İlk konumuzu Fatihin kaftanları teşkil edecektir. Ondan sonra sırasıyla diğer kaftanlar dan bahsedilecektir. Ancak konunun iyi anlaşılması için kaftanların teşhir olunduğu bina ve buradaki eşyalar hakkında kısaca bilgi vermek ve kaftanları yerlerinde tanıtmak faydalı olacağından bunun bir plânla izahını muvafık bulduk.

Padişah kaftanları halen Topkapı Sarayı Müzesinde 3 üncü avluda seferli koğuşu denilen bir binada 1964 yılının Temmuzunda teşhire arz olunmuştur. Burası içiçe iki büyük salondan ibaret olup bugünkü şeklini 1859 tarihinde Abdülmecit zamanında almıştır. Binanın tarihçesine bakılırsa Fatih devrine kadar uzandığı ve o zamanlar buranın büyük oda, meşkhane ve hamam cemekânı denilen kısımlardan mürekkep olduğu görülür. Daha sonraları bina tadile uğramış, 1606'da Birinci Ahmet tarafından burada seferli odası teşkilâtı kurulmuş 1718 de Üçüncü Ahmet zamanında ise seferli koğuşu büyütülmüş ve önündeki yeşil somaki sütunlar da o zaman yerleştirilmiştir. 1916'da V'inci Mehmedin seferli koğuşunu lağvetmesi üzerine bina yeniden tadil ve tamire uğramış ve nihayet 1923'de Cumhuriyet devrinde Topkapı Sarayı Müze yapılıncaya burası Çini hazinesi olarak kullanılmıştır. İkinci dünya savaşından sonra da bu kısım yeniden tamir edilmiş ve bu defa içteki salon işleme, dıştaki ise yazı salonu haline getirilmiştir. Şimdi iki salon da padişah elbiselerine tahsis edilmiş bulunuyor. Burada

Fatihden itibaren bütün padişah kaftanları ve elbiseleri, bazı kumaş parçaları, pauçları ve birkaç seccade ile birlikte teşhir edilmektedir. En nadide kumaşlardan yapılmış olan kaftanlar büyük bir ihtimamla hazırlanmış olan vitrinlerin içine yerleştirilmiştir. (Plâna bakınız). Her vitrin bir numara ile gösterilmiştir. İçinde birden fazla eşya bulunan vitrinlerde ise eşya cinsine göre harfler yer alır.

Bölüm : I

- Vitrin : 1 Fatihin* (1432-1481) Kaftanı ve kılıcı
" 2 Bayazıt II (1448-1512) nin kaftanı
" 3 Selim I (1470-1520) in kaftanı
" 4 Süleyman I (1494-1566) in kaftanı
" 5 Selim II (1524-1574) nin kaftanı
" 6 Murat III (1546-1595) ün kaftanı
" 7 Mehmet III (1566-1603) ün kaftanı
" 8 Ahmet I (1590-1617) in kaftanı
" 9 Mustafa I (1592-1639) in kaftanı
" 10 Osman II (1604-1622) nin kaftanı
" 11 a, b, c Murat IV (1609-1640) a: kaftan, b, c. çakşır.
" 12 Sultan İbrahim (1615-1648) in kaftanı
" 13 Mehmet IV (1642-1693) ün kaftanı

* Padişahların doğum ve ölüm tarihleri Topkapı Sarayı Müzesinde padişah elbiseleri seksiyonundaki tarihlendirmelere göre dir.

- Vitrin : 14 Süleyman II (1642-1691) nin kaftanı
- ” 15 Ahmet II (1643-1695) nin kaftanı
- ” 16 Mustafa II (1664-1703) nin kaftanı
- ” 17 Ahmet III (1673-1736) ün kaftanı
- ” 18 Mahmut I (1696-1754) in kaftanı
- ” 19 Osman III (1699-1757) ün kaftanı
- ” 20 Mustafa III (1717-1774) ün kaftanı
- ” 21 Abdülhamit I (1725-1789) in kaftanı
- ” 22 Selim III (1761-1808) ün kaftanı
- ” 23 Mustafa IV (1779-1808) ün kaftanı
- ” 24 Mahmut II (1785-1839) nin sırmalı pantolon ve ceketi
- ” 25 Abdülmecit (1823-1861) in sırmalı pantolon ve ceketi
- ” 26 Abdülaziz (1830-1876) in min-tanı, yelegi ve bir çift terliği
- ” 27 Murat V (1840-1904) in sırmalı pantolon ve ceketi
- ” 28 Fatih (1432-1481) in kaftanı
- ” 29 Bayazıt II'nin kaftanı
- ” 30 Selim I'in kaftanı
- ” 31 XVI'ncı Yüzyıla ait bir kaftan
- ” 32 Murat III'ün kaftanı
- ” 33 Murat IV'ün kaftanı
- ” 34 Aidiyeti bilinmiyen bir kaftan
- ” 35 Aidiyeti bilinmiyen bir kaftan
- ” 36 Abdülhamit II (1842-1918) nin palto ve pantolondan mürekkep elbisesi
- ” 37 Mehmet Reşat (1844-1918) in palto ve pantolondan mürekkep elbisesi.
- ” 38 Fatih'in kaftanı
- ” 39 Genç Osmanın kaftanı
- ” 40 Abdülazizin elbisesi
- Bölüm : II
- ” 41 a, b, c, d muhtelif boydaki XVI-XVII 'inci yüzyıl Çatma yastıklık kumaşlar
- Vitrin : 42 a, b XVII'inci yüzyıl döşeme-lik kumaşlar
- ” 43 a, b XVII'inci yüzyıl çatma yastık yüzleri
- ” 44 a XVI'nci yüzyıla ait kumaş
- ” 45 a, b XVII'inci yüzyıla ait kumaşlar
- ” 46 a, b XVII' inci yüzyıla ait kumaşlar
- ” 47 a : Süleyman I, b : Selim I'in çocukluk kaftanı, c : Süleyman I'in çocukluk Çakşırı, d : Ahmet I'in çocukluk kaftanı
- ” 48 a : Murat IV'ün çocukluk elbisesi. b : Ahmet I'in çocukluk kaftanı, c : Şehzade Mehmet'in (Murat IV'ün oğludur). Çocukluk kaftanı, d : Edik ve çedikten mürekkep çocuk pabucu
- ” 49 a : kadifeden bir çift terlik, b : bir çift pabuç, c : kadifeden başmak, d : bir çift başmak, e : bir çift inciliterlik, f : bir çift çocuk pabucu, g : çocuk terliği, h : bir çift mercanlı terlik, k : bir çift çocuk çizmesi, l : takke, m : bir çift kolluk, n : takke, o : korponlu kama, p : kese.
- ” 50 a : Fatma Sultanın çocukluk elbisesi. (Mustafa III'ün kızı), b : Hibetullah Sultanın (Ahmet I'in kızı) çocukluk elbisesi c : Hibetullah Sultanın Kakum kürkten çocukluk elbisesi
- ” 51 a, b, c : Saliha sultanın çocukluk kaftanları (XVIII'inci yüzyıl).
- ” 52 Kakum kürkten kaftan (XVII-XVIII'inci yüzyıl)
- ” 53 Kakum kürkten kaftan (XVII-XVIII'inci yüzyıl)
- ” 54 Samur kürkten kaftan (XVII'inci yüzyıl)
- ” 55 Şehzade Korkut (1470-1513)'a ait kaftan (Bayazıt'ın oğlu)
- ” 56 Muhtelif Kumaş parçaları (13 adet)
- ” 57-63 Muhtelif seccadeler.

Fatihin Kaftanları :

Kaftan farsca bir kelime olup esası haftandır. Bu, önü açık uzun ve bol kollu bir elbisedir. Kollar bazan kısa ve bazan uzun olur. Kaftan sulh zamanında elbise üzerine giyildiği gibi harpte de zırhların üstüne içi pamukla doldurulmuş kalınca tıbyanı nafi¹ denilen bir nevi giyilirdi. Ekseriyetle padişahlar tarafından kullanılan bu elbise giyenlerin derecesine göre hasülhas, kuşluk, alâ, elvan² gibi isimler alır. Kaftan padişahın maada sadrazam ve diğer bazı yüksek saray ricali tarafından da giyilirdi. Bu elbisenin bu zevata taltif mahiyetinde hediye edildikten başka bazı sanat erbabının yaptığı ve bayramda padişaha hediye ettiği sanat eseri karşılığında da verildiği görülür. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman zamanına ait olduğu tahmin edilen bir hediye defterinden anlaşıldığına göre getirdiği hediye karşılığı nakkaş başı Hasan'a 3000 akçe ve bir benek kaftan, kuyumcu başı Muhittin'e ise 3000 akçe ve bir benek kaftan hediye edildiği kaydedilmektedir³. Bunun gibi bir çok misaller daha bulmak mümkündür.

Kaftanlar daima kemha, çatma, diba, kadife, atlas, seraser, gezi vesaire gibi en nadide kumaşlardan yapılmıştır. Desen olarak en fazla, lâle karanfil, bulut üç benek, enginar, nar, yabangülü vesaire kullanılmış ve ekseriya yeknesak motifler seçilmiştir. Ayrıca ısıtması için kaftanların içinde astar, kol ve yaka için de süs makamında kürk kullanılmıştır. En fazla kakum ve samur gibi kıymetli kürkler tercih olunmuştur. Yabancı müelliflerin neşrettikleri kaftanlar çok defa kürklü olarak tasvir edilir⁴.

Kaftanlık kumaşların imalinde kullanılan malzemeye ve dokunuş tarzına çok dikkat edilmiş hattâ bu hususun temini için zaman zaman fermanlar çıkarılmıştır. Nitekim XVI'ncı yüzyılda İstanbul kadısına gönderilen bir hükümde muhtelif dokuma işlerinde kullanılan ibrişimin 4-8 kat arasında iken yalın kat yapılmaya başlandığı ve imalathanelerdeki kumaşların yalınkat işlendiği, bundan vazgeçilerek yine eskisi gibi çok katlı ve sağlam işlenmesi emredilmekte aksi takdirde cezaya çarptırılacakları açıkça ifade olunmaktadır⁵.

Cidden elde kalan kaftanların fevkalâde kumaşlardan yapılmış bulunmaları bu zikredilen fermanların ne kadar güzel tatbik olunduğunun en canlı belgeleridir. Topkapı Sarayı Müzesinde XIV'üncü asırdan itibaren nünunelerini gördüğümüz pek nadide müteaddid kaftanlar vardır. Hele Fatih'in kaftanları en kıymetli şaheserlerdir. Bunlar hakkında minyatürlerden ve bazı ecnebi ressamın tarafından çizilmiş portrelerden de bilgi edinmek mümkündür. Bu hususta zikredilecek bir çok eserler vardır⁶. Ancak bunlar dikkatle tetkik edilmelidir. Çünkü bazılarının tamamen hatalı olduğu aşikâr bir surette görülmektedir. Meselâ bir yerde Fatih pelelinli ve şapkalı olarak tasvir edilmiştir⁷. En iyisi bizzat kaftanlar üzerinde çalışmaktır. Topkapı Sarayı Müzesinde padişah elbiseleri seksiyonundan ve depolarından alınmış bulunan⁸ kaftan bu bakımdan en bakir vesikalardır. Bilhassa taetkike değer. Bunlar kemha, çatma, gezi ve atlasandır. Bir de yünden olan kaftanı vardır. Kemha; kalınca dokunmuş ipekli bir kumaştır. 6600 tel ile dokunduğu zikredilir⁸.

¹ Öz, Tahsin, Turkish textiles and velvets, Ankara, 1950, S. 18.

² Arseven, Celâl Esat, Sanat Ansiklopedisi, kaftan kelimesi.

³ Meriç, Rıfki Melül, Türk sanatı tarihi vesikalari, Türk sanatı tarihi araştırmaları ve incelemeleri İst., 1963, I. Sah : 771.

⁴ Young, J., series of portraits of the emperors of Turkey from the foundation of the monarchy to the year, 1815.

⁵ Ahmet, Refik. Onaltıncı asırda İstanbul hayatı, (1563-1591), İst., 1935, Sah : 128, Vesika sıra No : 46.

⁶ 4'deki eser ve Fatih'in Bellini tarafından yapılmış portresi, Topkapı Sarayı Müzesi, Resim dairesi.

⁷ Duflos Pierre, Recueil d'estampes representant les grades, les rangs et les dignités-Paris, 1779-80, Cilt : II, S. 89.

⁸ Yatman, Nurettin, Türk Kumaşları, 1945, S. 67'deki haşiyeye 3'e göre; Bursa Mahkemesi şer'iyecileri, No : 238, S. 163.

Kemhanın sırma ve simle dokunmuş olanları da vardır. Bu sebeple bunlara altın-
lı manâsına gelen müzehhep veya gümüşlü
manâsına olan simli kemha⁹ da denilir.
Kemhalar motif ve renk çeşidi itibariyle ka-
dife ve çatmalardan daha zengindir. Bunlar
desenlerine göre yeknesak, çiçekli, nakışlı,
dürenk yani iki renkli, serenk yani üç renk-
li vesaire gibi isimler aldıktan başka do-
kundukları yerin adına göre de Bursa kem-
hası, İstanbul kemhası, Amasya kemhası,
Gülistani kemha gibi isimler de alırlar.
Fatihin kemhadan yapılmış iki kaftanı bil-
hassa zikre değer. Bunlardan biri Topkapı
Sarayı Müzesinde padişah elbiseleri seksiyonunda diğeri ise depodadır. (Resim : 1
ve 2), (Resim : 1 Plana bakınız; Vitrin
No: 1). Sırma ve ipekli dokunmuş olan bu
kaftan desen bakımından çok dikkati çer-
ker. Sırmalı ve kırmızı renklerden mürek-
rek büyük bulutların teşkil ettiği kareler
içinde Mührü Süleyman motiflerinin yer-
leştirilmesiyle vücuda getirilen kompozisyon
kaftana ayrı bir özellik bahşeder. Bun-
ların etrafına yapılmış lâle ve karanfiller
de bu motiflerin ahengini tamamlar. Önü
baştan aşağı açık olan elbisenin yakadan
bele kadar olan kısmındaki düğme ve ilikli
sık sıra halindeki şeritler ise kaftanın ka-
panmasını temin eden sade bir süs unsurudur.
Yuvarlak oyuntulu yaka kenarı ken-
dinden biyelidir. Kısa kollarının ön kısım-
da ay biçiminde oyuntulu oluşu kaftanın
bir hususiyetini teşkil eder. Depoda olan
diğer kaftan (Resim : 2), sarı sırma telle
dokunmuş zemin üzerine içleri tamamen
stilize üç veya beş dilimli kırmızı ve yeşil
karanfillerle doldurulmuş çok büyük dai-
relerden ve bunların aralarındaki küçük
beyaz çiçek dalları ile buluta benzer motif-
lerden mürekkep yeknesak deseni ile fev-
kalâde bir parçadır. Çok geniş ve uzun
olan kaftanın önü tamamen açıktır ve tek
sıra düğmelidir. Pek uzun olan kolları ete-
ğe kadar iner. Kırmızı ipek astarlıdır. He-
yeti umumiyesiyle bu kaftan Fatihin şahsi-

yeti ile mütenasip bir haşmetin sembolü-
dür.

Fatihin çatmadan yapılmış elbiseleri
de vardır. Çatma ipekle dokunan ve ek-
seriya kabartma çiçekli bir nevi kadife ku-
maştır. Daha doğrusu zemin ipek olup
çiçekler kabartma kadifedir. Daha ileriki
yüzyıllarda da bu kumaş çok revaç bulur.
Nitekim XVI ve XVII'inci yüzyıl çatma-
ları pek makbuldür. Çoğu lâle desenlidir.
Üçüncü Ahmet ve Damat İbrahim paşa
zamanında dokunan çatmalara Ahmedi-
ye¹⁰ adı verilmiştir. Bundan başka dokun-
dukları yerlere göre de bu kumaş Üskü-
dar, Bursa, Bilecik ve Aydos çatmaları is-
mini alır. Altın telli kemha gibi altın telli
çatma da en kıymetli bir kumaştır¹¹. Fa-
tihin çatmadan iki elbisesi gerek motif ve
gerek kumaş bakımından çok önemlidir.
Bunlardan birisi halen Topkapı Sarayı
Müzesinde teşhirde diğeri de depoda bu-
lunmaktadır. Teşhirdeki kaftan (Resim :
3) arkadan gösterilmiştir. (Plâna bakınız;
Vitrin : 16). Kırmızı kadife ve sırmadan
dokunmuş, ortadaki küçük bir yıldızın
etrafına sıralanmış üç parçalı altı adet lâle
ile altı adet nardan mürekkep motiflerin
etrafını çevreleyen ikişer enli bulut çizgile-
rinin vücuda getirdiği dörtgen şeklindeki
panolu desen kaftanın yegâne zerafetidir.
Önden ay biçiminde oyuntulu olan kolları
kısa ve boldur.

Yanlara eklenen parçalar elbiseye bol-
luk verir. Önü aşağıya kadar açık olan kaf-
tan, göğsü kaplayan ve bele kadar uzayan
sırmadan ince şeritlerin uçlarındaki ilik
ve düğmelerle kapanır. Çok küçük ve yu-
varlak oyuntulu olan yaka, ön ve etek ke-
narları, ensiz sarı ve içi kırmızı ipek astarla
kaplıdır. Etekler yanlardan yırtmaçlıdır.

Depodaki kaftana gelince; kolları bol
ve kısa olan elbisenin önü aşağıya kadar
açıktır. Yuvarlak oyuntulu yakasının ke-
narına kendi kumaşından biye şeklinde

¹⁰ Arseven, Celâl Esat, Sanat Ansiklopedisi, çat-
ma kelimesi.

¹¹ Öz, Tahsin, Osmanlılar devrinde resimli Türk
kumaşları, V. inci Türk Tarih Kongresi, İst., 1956,
S : 446.

⁹ Arseven, Celâl Esat, Sanat ansiklopedisi,
kemha kelimesi.

iki santim kadar genişliğinde parça geçirilmiştir. Göğsünde bele kadar uzanan deine düz simli şeritler sıralıdır. Her şerit yine şeritten bir düğme ve ilikle kapanır. Yanları peşli (ilâve parçalı) ve yırtmaçlıdır. Öyle ki arka etekler ön etekleri yırtmaç yerlerinde bir kaç santim geçer. Bundan da arka eteğin öndekilerden daha uzun olduğu anlaşılmaktadır. İçi yeşil ipek astarlıdır. Bej zemin üzerine dokunmuş kırmızı küçük üç benek ve bulut motiflerinden ibaret olan bu parça Türk Kumaşçılığının desen bakımından en nadide bir örneğini vermesi itibariyle dikkate şayandır.

Fatih Sultan Mehmedin geziden yapılmış güzel bir ceketini de zikre değer. İpek ve iplik karışımı harelî bir kumaş olan gezi umumiyetle ensizdir. Düz olanları bulunduğu gibi Hindistanda dokunduğu için Hint gezisi¹² adını alan bir cinsi de vardır. Yine Topkapı Sarayı Müzesinde depoda bulunan bu ceket siyah harelî gezidendir. Ceketin bedeni bol olup yakası yuvarlak oyuntulu, kolları bol ve kısa, yanları yırtmaçlı ve önü açıktır. Göğüs kısmında sıra halinde şeritler yer alır. Her şeridin ucu önde, solda ilik sağda bir düğme ile nihayetlenir ki bu da ceketin kapanmasını temin eder. İçi kavun için renginde kendinden çizgili ipek astarla kaplıdır. Sâde bir örneği göstermesi bakımından değerli bir parçadır.

Yukarıda cinslerini saydığımız kumaşlardan başka atlastan yapılmış muhtelif renkli Fatihin kaftanları da Müzelerimizi süsler. Bilindiği üzere atlas zamanımızda dahi çok kullanılan, atkı ve çözüğü ipekten olan orta incelikte parlak bir kumaştır. Taraklı¹³, düz ve harelî çeşitlerinden maada eskiden kullanılan sürmayi denilen bir nevi de çok makbuldür. Bu kumaştan entari, şalvar, kaftan yapıldığı gibi kalınca cinsinden yorgan ve yatak takım-

ları da yapılmıştır. Nitekim Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan atlastan kaftanlar ile işlemeli yatak takımları, yastık, sofra, tepsi örtüleri vesaire büyük bir yekûn tutar. Fatihin bu kumaştan yapılmış muhtelif renkteki üç kaftanından ikisi Topkapı Sarayı Müzesinde depoda ve biri de teşhirdedir.

Depodakilerden birincisi, sarı atlastan kısa ceket şeklindedir. Bedeni bolca, önü açık, kolları kısa ve önde ay şeklinde oyuntulu olan bu ceketin sıra halinde dikişli enlice bir yakası vardır. Uçlarındaki düğme ve ilikleri ile aynı zamanda önlerin kapanmasına yarayan yeşil bulut ve üç benek motifli simden ensiz şeritler elbisenin yegane süsleridir. İçi kırmızı astarlıdır. İkincisi de düz krem rengindedir. Etekleri çok bol, yanları peşli ve yırtmaçlı olan bu kaftanın önü aşağıya kadar açıktır. Bol ve kısa kolları, düz, yuvarlak oyuntulu yakası, önlerindeki seyrekçe şeritleri, beyaz düğme ve ilikleri ve kendinden ince çizgili krem ipek astarıyla bu elbise güzel ve sade bir örnektir.

Teşhirdede bulunan atlastan elbisesi ise lâcivert renklidir. Yakasız, önü bele kadar enine şeritlerle süslü, ilik ve düğmeli, kolları kısa ve önden ay şeklinde oyuntulu, içi beyaz kürklü astarlı olan bu kaftan Fatihin öldüğü zaman sırtında bulunan son elbise olması dolayısıyla önem taşır. (Plan- da Vitrin : 28'e bakınız).

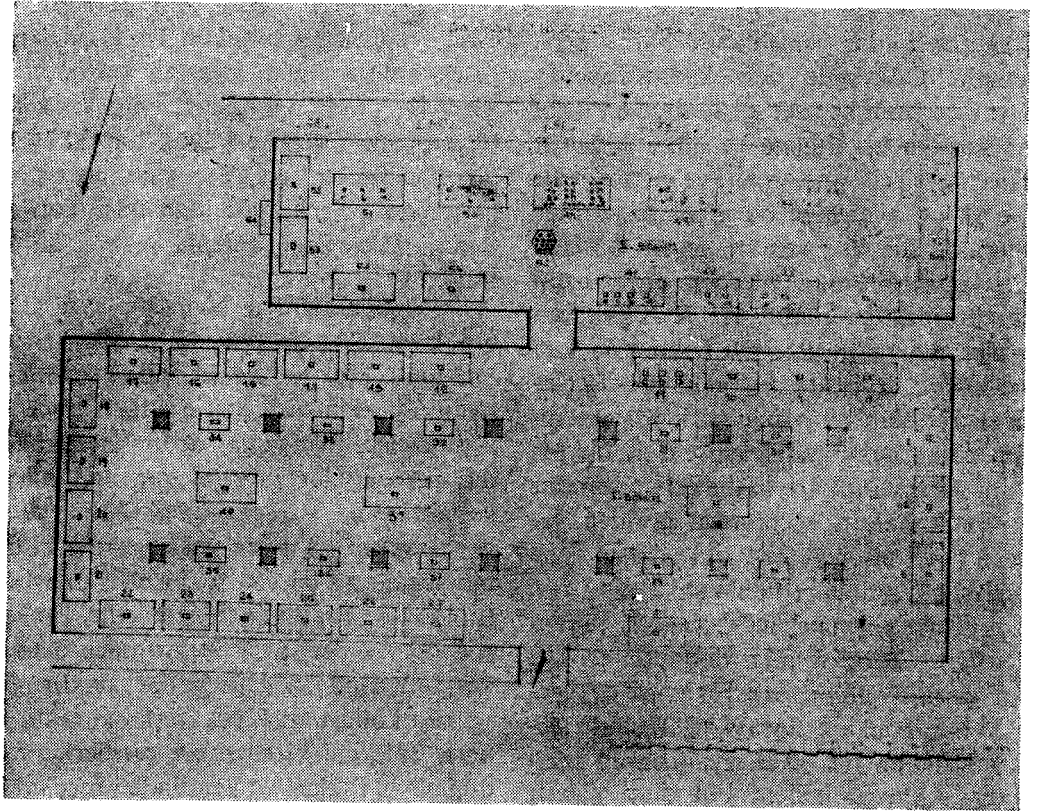
Fatih Sultan Mehmedin kaftanları arasında yünlü düz kumaştan bir kaftanı da vardır. Morumsu kahve renginde olan bu elbisenin yakası yuvarlak oyuntulu, önü tamamen açık, yanları yırtmaçlı ve kolları çok uzundur. Kol ağzları, yaka kenarları, önü, etekler ve yırtmaç kenarları ince yeşil biyelidir. Tek sıra halinde düğmeli oluşu elbisenin hususiyetini teşkil eder.

Yukarıda çeşitli örneklerini gördüğümüz Fatihin kaftanları fütuhatiyle mütenasip şöhretini dünyaya yayan ölmez bir Sultanın zamanında yetişen yüksek Türk sanatkârlarının ölmez şaheserleridir.

¹² Arseven, Celâl Esat, Sanat Ansiklopedisi, gezi kelimesi.

¹³ Ziyafetnamesi validesi sultanı Mahmudu evvel S : 5 b, Hazine 1441.

Plân 1

Res. 2

Res. 3

Res. 4

EDİRNE MÜZESİNDEKİ EDİRNEKÂRİ AĞAÇ İŞLEMELERİ

SABAHATTİN TÜRKOĞLU

GİRİŞ

Türk sanat tarihine önemli örnekler kazandıran Edirne 15, 16. ve 17 ci yüzyıllarda siyasî bir merkez olma durumu yanında imparatorluğun bir sanat merkezi ünvanına da sahip olmuştur. Şehir bu ilk şaşaalı devrinde Türk sanatının en büyük temsilcileri arasına girmiş hattâ İstanbul payitaht olduktan sonra bir müddet daha kültürel üstünlüğünü devam ettirmiştir. Ancak Edirne'de sanat hareketleri daha ziyade Osmanlı sarayının şehir ile ilgileri nisbetinde canlanmış, yükselmiş veya gerilemiştir. Şimdi ayakta duran mimarî eserler buna en güzel misali teşkil eder. Bu monümental eserler yanında el işlerine dayanan küçük eserler maalesef eski varlığıyla günümüze kadar gelememiş ve çeşitli siyasî ve tabii olaylar yüzünden ya harab olmuş veya muhtelif yerlere taşınarak dağılmıştır. Böylece "İlk dört asırda Edirne'de Türk zevkinin ruh inceliği son iki asırda ancak bir hâtıra mahiyetinde sarsıntılar içinde yaşayabilmiştir"¹.

Bir serhat şehri veya geçit yeri olması bakımından daima istilâlara uğraması şehrin sosyal bünyesi kadar sanat hareketlerine de tesir etmiştir. Ancak bu coğrafî durumun Türk (özellikle İstanbul) ve Avrupa kültür hareketlerinin yakından izlenmesi yönünden sağlamış olduğu büyük faydalarını da inkâr etmemek gerekir. Bu bakımdan imparatorluk merkezi İstanbul'un -yakınlığı dolayısıyla- Edirne'ye önemli sanat etkileri yaptığı bir gerçektir. Ancak bu etkiler yerli sanatla karışarak

yeni bir üslûbun doğmasına yol açmıştır. Şunu da ilâve etmek lâzımdır ki, Avrupa'nın Barok üslûbu ve onun devamı olan Rokoko bezemeler 19 uncu asrın başlarında Türkiyede çok etkin bir vaziyette yayılırken Edirne kendi üslûbunu bu Avrupaî bezeme tekniğiyle en iyi şekli de bağdaştırmış ve belki de Türk Rokokosu denilen üslûbun doğmasında büyük bir rol oynamıştır. Bu bakımdan devrinin sanat tekniklerine vaktinde ve ustaca ayak uyduran Edirneli sanatkârı takdir etmemek elde değil. Edirne'de en önemli eski el sanatları şunlardır :

- 1 — Lâke kap ve kutular
- 2 — Çiçek ressamlığı
- 3 — Kitap kapakları
- 4 — Talik yazılar
- 5 — Çiniler
- 6 — FRESK VE TAHTA İŞÇİLİĞİ
- 7 — Rokoko süslemeler
- 8 — Mezar taşları
- 9 — Diğer Elishleri.

Bizim bunlar içinde inceliyeceğimiz ağaç işleri yalnız oymacılık veya kakmacılık sanatına dayanan işler değil aynı zamanda çiçek ressamlığı ve boya bezemeyi de içine alan geniş bir konu olacaktır. Zira elimizde hem oyma hem de boyalarla bezemeli bir çok ağaç işleri bulunmaktadır.

Eserlerin genel özellikleri:

Edirnekârî ağaç işlerini şu üç grupta toplayabiliriz :

- 1 — Oyma Eserler
- 2 — Kakma eserler

¹ Dr. Süheyl Ünver, Edirne. 600. fetih yıl dönümü hatıra kitabı, T. T. K. Yayın. 1965.

3 — Boya Bezekli eserler²

Teknik yönden yaptığımız bu ayırimdan başka eserleri kullanıldıkları hizmetler açısından da bölebiliriz. Meselâ :

1 — Dekoratif eserler

- a) Tavan işlemleri
- b) Yüklük ve köşe dolapları
- c) Trabzan ayakları

2 — Ev içinde lüzumlu eşya olarak kullanılan eserler.

- a) Sofra, sini altları
- b) Kavukluklar
- c) Yazı çekmeceleri ve sandıklar
- d) Rahleler ve diğer eserler.

Yukarıda elimizde mevcut çeşitlerini verdiğimiz eserler genellikle devirlerinde Edirne'yi temsil edebilecek derecede özel bir üslûpla işlenmiş örneklerdir. Kakma tekniğiyle işlenmiş eserler Edirne'de pek görülmez, hiç değilse Edirnekârî ismiyle tanınmıyacak kadar gelişmemiştir. Buna rağmen oyma ve boyama eserleri daha çok görmekteyiz. Bilhassa iç dekorasyona fazla değer verildiği anlaşılmaktadır. Ve genellikle bu işte malzeme olarak ağaç'ın kullanılması dikkati çeker.

Eserlerin diğer hususiyetlerine gelince bunları maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz.

1 — Edirnekârî ağaç işlemlerinde geometrik motifler çok az kullanılmıştır.

2 — Bir çok eserlerde barok tesir bazen kuvvetli olarak hissedilmektedir.

3 — Genellikle lâle, sümbül, karanfil, çiçek buketi, meyve gibi nebati motifler kullanılmakta, tali olarak geometrik (Daire, Kemer ve yıldız gibi) ve rumi kıvrımlara yer verilmektedir³.

² İlk nazarda bu tip eserlerin ağaç işlemeciliği ile ilgisi pek anlaşılabilir. Aslında boya bezekli eserlerin tamamen ayrı bir konu olarak incelenmesi şüphesiz daha akla uygundur. Ancak elimizde bulunan bir çok boya bezekli eserlerde aynı zamanda oyma süslerin de bulunması buna rağmen boya bezeme tekniğinin motif ve üslûp bakımından üstünlüğü bu tip eserleri ayrı isim altında toplamamıza sebep olmuştur.

³ Edirneliler bahçe ve çiçeğe çok düşkün olduklarından el sanatlarında da daha ziyade nebati motifler kullanmışlardır.

4 — Boya bezekli eserlerde susen yeşil, mor, sarısı, safran hindiba esmeri ve kahve esmeri gibi nebati boyalar kullanılmıştır.

5 — Ağaç cinslerinden ceviz, dut, Meşe, kestane, şimşir, ıhlamur tercih edilmiştir.

OYMA ESERLER : Bu kısımda sofrasını altları, kavukluklar gibi bazı kullanma eşyasından başka daha ziyade iç dekorasyona dayanan dekoratif eserleri inceleyeceğiz : Trabzan ayakları, tavan işlemleri gibi..

Sini sofraltları :

Tamamen Edirne'ye has bir teknikle çok köşeli olarak yapılan bu eserlerin bir altlık veya kaide olarak yapıldıkları için üst kısımları düz ve tezyinatsızdır. (Şekil No. 1) Oyma suretiyle işlenen yan cephelerinde muayyen bir kompozisyon her iki köşe arasında tekrar eder (Şekil No: 2) Köşelerde uzun ve ucu kıvrık bir palmet çok güzel bir ayak süsü teşkil eder. Bu şekil doğrudan doğruya bir yabancı tesir olarak kabul edilebilir. Şekil 2 a da bunu müşahade etmek mümkündür. Ancak diğer motifler bilhassa üstteki kubbe veya kemer motifi doğrudan doğruya yerli olup Edirne'de sevilen bir motiftir. Türk mimarisinde bu tip motiflerle bezeli tezyinata çok raslanır.

Müze ve bazı Edirne evlerinde bulunan sini altlarının çokluğu ve motif benzerliğinin sebebini Edirne'de tamamen mahalli ve başlı başına bir çeşidin doğması ve ün kazanması olarak izah etmek gerekir.

Kavukluklar ;Şekil No: 3

Daha ziyade rokoko işlemlerle süslü bulunan Edirne işi kavukluklar zemini yeşil ve kabartmaları altın yaldızla boyanmaktadır. Rokoko kıvrımlar arasında yer yer yüksek kabartma olarak işlenmiş çiçek rozetler bulunur. Ortada küçük ve yuvarlak bir çerçeve içersinde "Ya Maşallah" ibaresi bulunmaktadır. İstanbul ve Anadolu'da bu kavukluklara benzer örnekler görülmesi ya çeşitli sebeplerle Edirne'den alındığını veya Edirnekârî kavukluklara benzetilmek istendiğini ifade eder.

Bu kavukluklarda renkler ve boyalar tamamen orijinaldir.

Tavan İşlemeleri Şekil No: 4

Edirne evlerinde çok kullanılan tavan tezyinatı bilhassa 19 cu asrın başlarında Rokoko kıvrımlar ve barok süslerle daha da geliştirilmiştir. Ancak, yalnız yerli motifleri havir örnek bulunamamıştır. Nebati Edirne boylarıyla boyanan bu tavan işlemlerinin gülceleri bilhassa dikkate değer.

Trabzan Ayakları Şekil No: 5

Edirnekârî ağaç işlemeciliğinin en güzel örneklerinden olan bu eserler oyma nebati motiflerle süslü ve boyalıdır. Elimizde bulunan örneklerde ayaklar helezoni ve silindiriktir. Üzerlerinde yüksek ve alçak kabartma olarak tezyinat işlenmiştir. Ayakların dip tarafında muhtemel ayak darbeleri için düz bir süpürgelik bırakılmıştır. Bunun üzerinde dolama dal tabir edilen sarmaşık motifler işlenmekte ve rokoko kıvrımlara raslanmamaktadır. Bu bakımdan parçaların 17 ci asır sonu veya 18 ci asır başlarına ait olması bilhassa parçaların getirildiği ev civarında bulunan bir çeşme kitabesiyle doğrulanmaktadır⁴.

Bu kabartma motifler klâsik Türk sanat eserlerinden olan cami kapıları ve rahleler üzerine yapılan girift nebati motiflerin bir halk sanatkârı elinde aldığı şekil olarak gösterilebilir.

KAKMA ESERLER :

Sedef Kakma olarak yapılmış eserlerimiz bulunmasına rağmen gerek müzede ve gerekse Edirne ev ve camilerinde Edirne'yi temsil edebilecek tipik eserlere raslanmamaktadır. Diğer sanat dallarında bu kadar ilerlemiş bir merkezde bu çeşidin gelişmemiş olması iddia edilemez ancak daha öncede belirtildiği üzere Edirnekârî kakma eserlerin çeşitli sebeplerle başka yerlere gitmiş olması ihtimali kuvvetlidir.

BOYA BEZEKLİ ESERLER :

Yüklük ve köşe dolapları :

Türkiyenin bir çok bölgelerinde son

zamanlara kadar kullanılan bu ev içi mefruşatı Edirne'de özel bir mevkî ve üstünlüğe sahiptir. Edirne'de yüklük, köşe dolabı, pencere pervazları ve divan olarak kullanılan kanepeler bir manzume olarak ele alınmakta ve en güzel motifler en güzel boyalarla işlenmektedir. Bu ağaç eserlerin İstanbul ve diğer şehirlerde daha az tezyinatlı olanlarına rastlıyoruz. Ancak aradaki gerek form ve gerekse renk ve motif ayrılıkları hemen dikkati çeker. Bu tip Edirne yüklük ve köşe dolapları için müzenin büyük salonunda bulunan parçalar çok güzel bir örnek teşkil eder. (Şekil No: 6) Edirne evlerinin köşklü odalarına ve odanın kapı karşısındaki pencereci duvarına monte edilen bu manzume için odaların planı özel olarak yapılır veya değiştirilir. Şöyle ki; duvar üzerinde açılacak iki pencere arasına yüklük gelmeli ve bu yüklük duvarın her iki köşesine pencere pervazları ve pencere önündeki oyma kanepelerle bağlanmalıdır. Bu bağlantı köşelerde bulunan köşe dolaplarına istinat ettirilir. (Şekil No: 7) Eserler için kullanılan boyalar tamamen yerli ve Edirne'de sevilen tutulan renklerden seçilmekte (Açık yeşil, Kirli sarı, mavi gibi) ve pencere pervazları (Perde gibi işlenir) ile köşe dolaplarının köşelerinde oyma işlemler bulunmaktadır. Motif olarak tamamen karışık motifler (Geometrik, nebati V. s.) Kullanılmıştır. Edirne'de bol bol kullanılan Rokoko süslerin bu eserlerde görülmeysi parçaların 19 cu asırdan daha önceye ait olduğunu ifade etmektedir. Nitekim elimizde bulunan bir yüklüğün kapı aynaları ortasındaki motifler bir Edirne motifi olarak aynen yazı çekmecelerinde de kullanılmıştır (Şekil No: 8).

Yazı çekmeceleri :

Büyük üne sahip Edirne işi yazı çekmeceleri zarafet ve boylarıyla dikkati çeker. Genellikle kapak üstü ve içi, yanları çeşitli nebati motiflerle süslenmekte ve bu süsler doğrudan doğruya mustakil bir üslûpla doğup devam etmektedir. Kapakların üzeri bazen şekil 9 da görüldüğü gibi madeni parçalarla tezyin edilmektedir. Kapak içinde ise devrin tuğrası kullanılmak-

⁴ Bu kitabede hicri. 1118 tarihi bulunmaktadır.

tadır. Tuğralar bir elips çerçeve içerisinde sanatkârane bir tarzda işlenerek yazı takımı veya çekmecesinin hat sanatıyla ilgisi en güzel bir şekilde belirtilmiş olur⁵.

Elimizde bulunan bir yazı çekmecesinin (Şekil No: 9) kapak motifleri yüklük boyalı motifleriyle bir benzerlik göstermesi bakımından ilginçtir. Daha önce belirtildiği üzere bu sevilen motifin Edirne'de uzun bir müddet yaşadığı anlaşılmaktadır. Boya ile yapılan tezyinata gelince, bunlar ince bir tarzda işlenerek satıh ve köşeler değişen kompozisyonlarla süslenmiştir. Şüphesiz bazen göze hoş görünmeyen ve bütün sahayı mutlaka kaba figürlerle doldurmayı gaye edinen bazı sanatkârlar ve bu tip eserleri vardır. Ancak elde mevcut çekmecelerin çoğunluğu bunun aksine büyük sanat değeri taşır. Öyle ki Edirne devrinin en güzel yazı çekmecelerini ihraç ederek Edirnekârî yazı çekmeceleri adıyla bir üne sahip olmuştur.

Çekmecelerin iç kısımlarında kâğıt, hokka takımı, makas, makta gibi yazı takımlarını koymak için özel yuvalar ve bölmeler yapılmıştır (Şekil No: 10).

DİĞER ESERLER :

Edirne'de ve Edirne müzesinde şehire ve bölgeye mal edemeyeceğimiz bazı ağaç eserler daha vardır. Cami kapıları, rahleler, sandıklar bu tip eserlerden olup bunlar üzerinde yapılacak incelemeler ya klâsik Türk sanatı konularına girerek genleşmekte veya menşei belirsiz bir mevkide bulunmaktadır.

TARİHLEME VE SONUÇ :

Eserler üzerinde maalesef hiçbir imza ve tarihe rastlamak mümkün olmamıştır. Ancak Edirne işi olduğunda şüphe ettiğimiz bir kaç rahle üzerinde Hüseyin efendi, Mehmet, Şerif gibi imzalara ve tarihe rastlanmıştır. Bilhassa yazı çekmecelerinde imza bulunmayı çok şaşırtıcıdır. Oysa ki bu eserlerde tezhip sanatkârlarının üsluplaşmış ifadelerini görmekteyiz. Bu duruma göre eserlerin tarih ve faillerini benzerleri yoluyla bulmak lüzumu hasil olmaktadır.

⁵ Bu yazı çekmecelerinin Edirnekârî lâke işleri olarak değerleri çok üstündür.

Araştırmalar sonucunda bu tip eserlerde imza bulunmadığını tesbit ederek maalesef sanatkârlar hakkında bir bilgiye sahip olamayacağımızı anladık. Devir tayininde ise yukarıda da belirtilen kolaylıklarımız olmuştur. Şöyle ki :

1 — Trabzan ayakları ve yazı çekmecelerini teknik ve motif üslûbları yönünden klâsik türk sanatı tesiriyle 15, 16 ve 17 ci asırların sanat eserleri olarak kabul etmek gerekir.

2 — Barok üslûbu tesirindeki tavan işlemleri ve sini sofraltları bariz hususiyetleri dolayısıyla 18 ci asrın sonu ve 19 cu asır başlarına,

3 — Kavukluk ve bazı sofraltlarını da Rokoko bezemeler ve türk motiflerini bir arada bulduklarını için 19 cu asır eserleri olarak tarihlemek icab eder.

Yüklük ve köşe dolaplarını motif benzerlikleri dolayısıyla yazı çekmeceleriyle aynı durumda mülâhaza etmek gerekir.

Şunu da ilâve etmek gerekir ki elimizdeki bu eserler yalnız bir devire münhasır kalmamış bazıları 20 ci asrın başlarına kadar devam edegelmiştir. (Tür ve üslûb olarak). Bu bakımdan tarihlenmenin üslûbun doğuşu tesir alış ve ortadan kalkması yönünden değerlendirilmesi daha muteber olacaktır.

Sonuç olarak Edirnekârî ağaç işlemlerini sanat ve tarih yönünden şöyle değerlendirmek icabeder; Edirne,

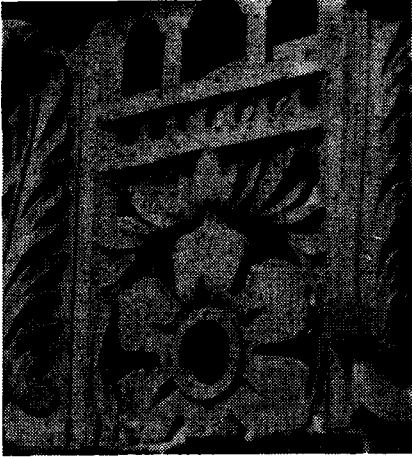
1 — İmparatorluk merkezi olduğu devirde kendi bünyesinden yarattığı sanatla,

2 — İstanbul payitaht olduktan sonra, yakınlığı dolayısıyla oradan aldığı tesirlerle

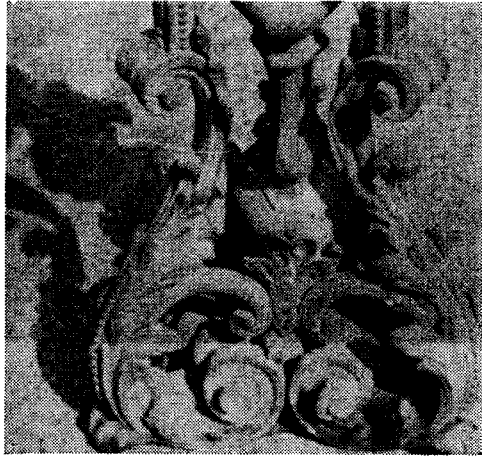
3 — Avrupadaki sanat cereyanlarının yaptığı tesirlerle birçok sanat dallarında olduğu gibi ağaç işlemlerinde de üstün seviyelere çıkmış ve kendi sanat görüşünü de katarak Edirnekârî bir üslûp yaratmıştır. Ancak ne yazık ki Edirne bunca kültürel münasebetlere ve osmanlı sarayıyla bunca yakın temasa rağmen aristokrat bir tabakaya devamlı hitabeden bir sanat yaratmamış ve bu yüzden ağaç işleri de çoğu defa bir halk sanatı olmaksızın ileri gidememiştir.

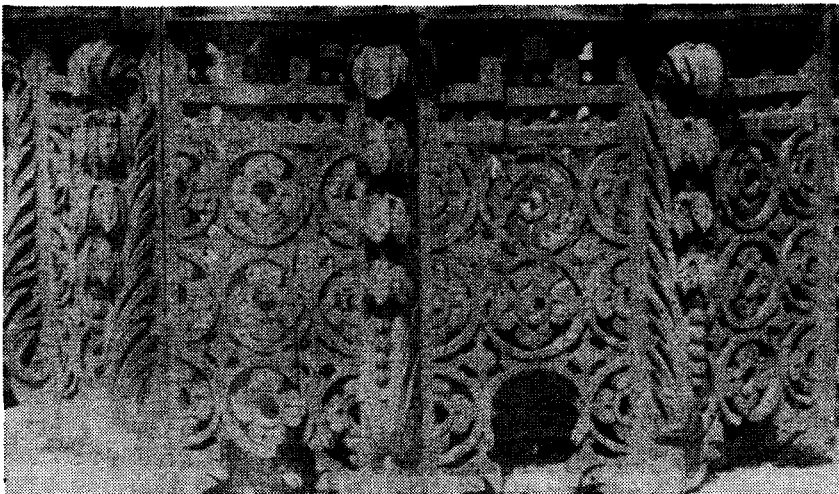
Şekil 1 — Sini ve Sepha altları.

Şekil 2 — Ana motif.

Şekil 2a — 19. Asra ait rokoko kıvrımlı bir şamdan ayağı

2b — Değişik bir tip sini altlığı.

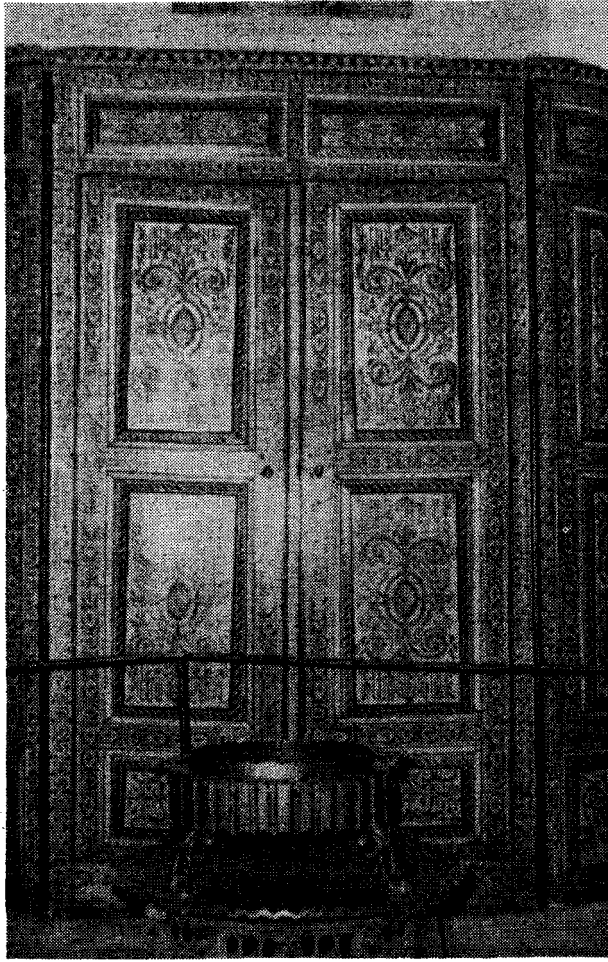
Şekil 3 — Kavukluk En. No : 2225.

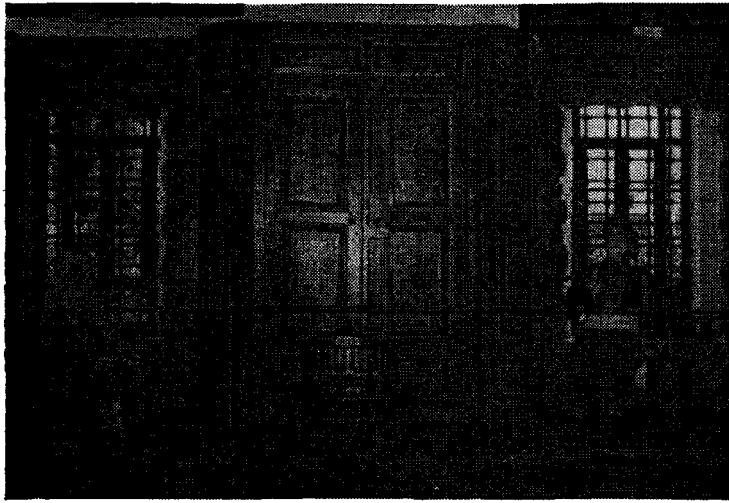
Şekil 4 — Tavan işlemleri En. No : 1328.

Şekil 4 — Tavan işlemleri En. No. 1328

Şekil 6 — Edirnekâri Yüklük En. No. 1319

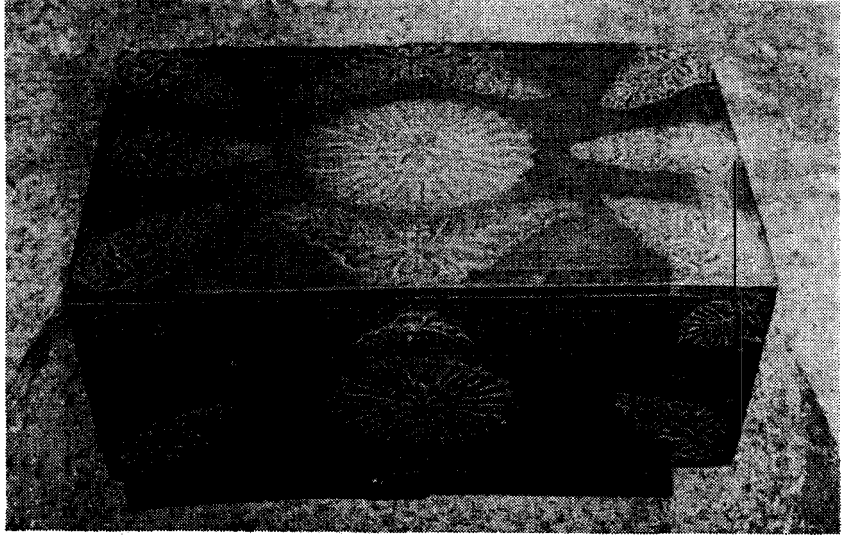
Şekil 6 — Müzeden bir köşe (Yüklük, Pencere pervazları, kanepeler ve sofrâ altlığı)

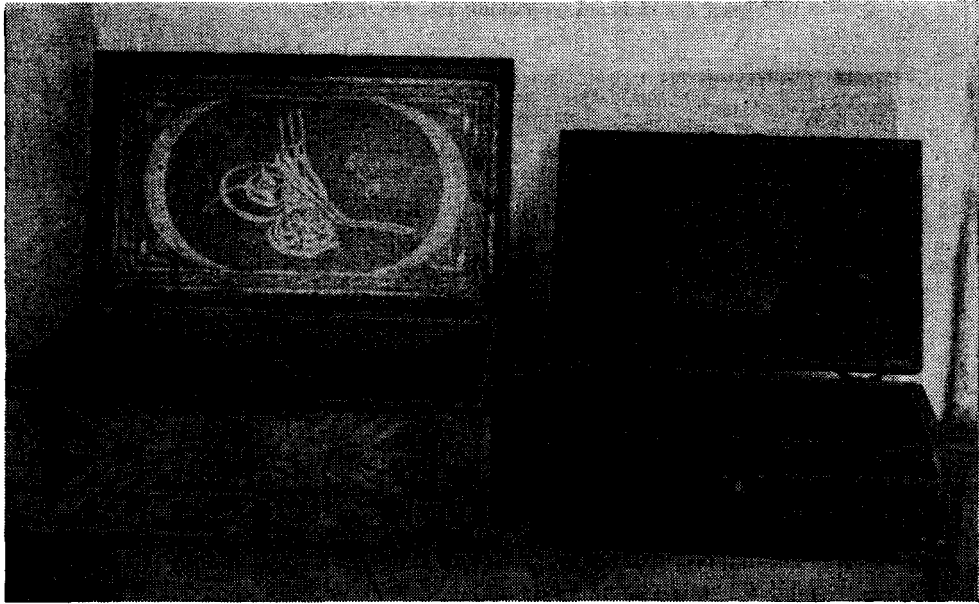
Şekil 7 — Köşe dolabı (6. şekil-deki Manzumeye dahildir).

Şek. 8 — Yüklük kapı kanadı (Motif mukayesesi için yatay alınmıştır)

Şek. 9 — Madeni tezyinatlı yazı çekmeceleri En. No. 1288

Şek. 10 — Yazı çekmeceleri En. No. 1283, 1286

“Yüksek bir insan cemiyeti olan Türk milletinin tarihî bir vasfı da güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir”.

ATATÜRK

ANKARA KIZILBEY CAMİİ MİNBERİ

ERGÜL UĞURLU

GİRİŞ

Kızılbey camii, Ankara'daki ilk Selçuk eserlerindedir. Bina harap olmuş, yerine bugünkü Ziraat Bankası Genel Müdürlük binası yapılmıştır. Camiin minberi de İstanbul müzesine nakledilmiştir (8, 14). Minberin parçaları, bilâhara, Etnoğrafya (Ankara) müzesine, Maarif Vekilliği Antikiteler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 25-9-1940 tarihli ve 407/1943 sayılı tezeresi ile Topkapı sarayı (İstanbul) müzesinden naklolunmuştur*.

Minber kelimesinin etimolojisi ve minberin tarihi :

Minber kelimesi arapça olup, kaldırmak ve yükseltmek manasına gelen (nebr) kökünden üretilmiş, mekân adı olarak minber denilmiştir. Minber, üzerine çıkılan yüksekçe yer demektir. Çoğulu (menabir) dir (1, 2, 3, 8). Camiilerde Cuma günleri hatiplerin üzerine çıkıp, hutbe okudukları, merdivenli yüksek kürsüye İslâm dünyasında minber denmiştir (1,8).

Hazret-i MUHAMMED (S. A.) Mescid-i Saadetlerinde eshab-ı kirama ALLAH'ın emirlerini bildirirlerken hep ayakta dururlardı. Eshab da O yüce peygamberlerine hürmeten hurma ağacından bir direk dikip buna yaslanmalarını iste-

mişlerdi. Sonra ılgın ağacından, iki basamağı, bir de makat denilen oturulacak yeri bulunan bir minber yapılmıştır (2, 8). Hazret-i MUHAMMED (S. A.) Cuma hutbelerini, diğer emir ve nasihatlarını eshab-ı kirama buradan söylerlerdi (2, 8). Hazret-i MUHAMMED (S. A.)'in vefatını takip eden sabah, Hazret-i Ebubekir (R. A.) de meşhur hutbelerini oradan okumuşlar, sonraki Halifeler de bu geleneğe uymuşlardır (2, 8).

Bu itibarla, İslâmiyetin en eski devirlerinde, minberin ibadetle bir münasebeti yoktu. Minber, ibadetin cemaat halinde gelişmesiyle birlikte olarak, tedricen ibadette bir rol oynamağa başlamıştır (2.)

Camiilere minber konulması, Emevîlerin son senelerine rastlar. Mısır'da hicrî 132 yılında bütün eyalet camiilerine birer minber konmuştur (2, 8). Diğer İslâm memleketlerinde de aynı şekilde minber vaz edilmiştir (2). İlk minberler 4-5 basamakla çıkılan bir sahanlıktan ibaret kürsüler şeklindeydi (8).

Sanat tarihi bakımından büyük değer taşıyan, ağaçtan yapılmış ilk minber örneği, kuzey Afrika'da hükümet kurmuş olan Ağleb oğullarından ikinci İbrahim (Milâdî 875-902) (Hicrî 261-288) tarafından yaptırılan, Kayravan'daki büyük camiidedir (2, 8). Abanoz ağacından yapılan ve onyedinci basamağı bulunan bu minber, daha sonra yapılan minberlere esas teşkil eden

* Millî Eğitim Bakanlığı Etnoğrafya Müzesi Müdürlüğünün 11971 envanter numaralı arşiv fişi.

bir örnek olmuştur (2, 8). Camiilerde, namaz salonlarının kible tarafına ve mihrabın sağına konulan minber, camiilerin en fazla itina edilen ve süslenen kısımlarından biridir (8).

Minberin esas kısımları :

Minberde üç esas kısım mevcuttur (Kroki. 1) (8) :

1 — Kapı : Yan söveleri, tacı, aynalığı ve kapı kanatlarını ihtiva eder (8).

2 — Gövde : Merdiven, korkuluklar, yan aynalıklar, şerefe altları ve süpürgelik (papuçluk) buna dahildir (8).

3 — Şerefe : Taht da denilen bu kısımda sahanlık, kubbe, külâh ve alem vardır (8).

TARİHÇE

Ankara'daki ilk Selçuk eserlerinden olan Kızılbey camii ve minberinin banisi Kızılbey'dir (8, 14). Kızılbey, Selçuk hükümdarı I. Sultan İzzeddin Key-Kâvus'un ünlü ümerasından olup, sol kol beylerbeyi idi (8, 14). I. Sultan İzzeddin Key-Kâvus (milâdî 1210-1219) tarihleri arasında Selçuklu hükümdarlığını yaptığına göre (10, 12), yüksek ahlâklı, kudret ve varlık sahibi bulunan Kızılbey'in, kendi adını taşıyan camii ve minberi, bu tarihler arasında yaptırmış olması muhtemeldir (9).

Halen mevcut olan kitabelerde, caminin ve minberin yapımının tarihine ve ustasının adına rastlanmamasına mukabil, onarımın tarihini ve ustasını minberdeki büyük kitabeden kesin olarak öğrenmekteyiz. Bu kitabeye göre, onarım, milâdî 1299 (hicri 699) tarihinde, Germiyan beyi I. Yâkub beyin irade ve emirleri ile (7, 8, 14), devrin ünlü ustalarından Ebubekir oğlu dülger Mehmed (Ebûbekr oğlu neccar Muhammed) usta tarafından yapılmıştır (5, 7, 8). Minberin tamiratını yapan bu usta, asrının en verimli ve kudretli sanatkârlarından biri olup, yaptığı eserlere kendi adını yazmış ve hattâ bazı eserlerinde Ankara'lı olduğunu da belirtmiştir (5, 7, 8). Eserleri zamanımıza kadar yaşayabilen, nadir ve güçlü sanatkârlardan olan neccar Mehmed usta, Ankara'da Ahi Şe-

refeddin camii minberini hicri 699 tarihinde ve Çorum Ulu camiindeki minberin batı cephesini de hicri 706 tarihinde yapmıştır (5, 8).

Milâdî 1299'da Kızılbey camiinin ve minberinin onarımını yaptıran "Germiyan Sultanı" I. Yâkub bey (Yâkub-u Evvel), Germiyanogulları beyliğinin kurucusu olan Kerimeddin Ali-Şîr beyin oğludur (4, 10, 11). Oğuzların Avşar boyu beylerinden olan yani Türkmen boylarından olan Germiyanogulları, 13. Asırdan itibaren Anadolu'da yaşayan beyliklerdendir (10, 11). Anadolu'da Kütahya ve Denizli civarında, milâdî 1260 tarihlerinde Germiyanogulları beyliği devletini kurmuşlardır. Bilâhara M. 1286'dan itibaren M. 1308 tarihine kadar Selçuklular'a fasıllarla tâbi olan Germiyanogulları, Selçuklular'ın en kudretli ve büyük üç beyliklerinden birini teşkil etmişlerdir (10, 11). Kerimeddin Ali-Şîr oğlu I. Yâkub bey, Bizans'lara karşı muzaffer savaşları ile batı Anadolu'nun ünlü Türk fatihlerinden biri olmuştur (4, 11). Aynı zamanda, ilim ve fikir adamlarına saygı göstermekte ve bunları himayesine almakta, babasını takip etmiş olan I. Yâkub bey (11), muhtemelen 1325 tarihine kadar beyliğin idaresinin başında 61 sene bulunmuştur (10).

Ankara'daki Kızılbey camiinin onarımı tarihinde (M. 1299), I. Yâkub bey, Selçuklular'ı metbu tanımaktaydı (4, 8, 11)

MİNBERİN BUGÜNKÜ DURUMU VE ÖLÇÜLERİ

Ceviz ağacından yapılmış olan Kızılbey camii minberinin, halen, bazı esas parçaları mevcut bulunmakta ve bunlar Etnografya Müzesinin "Ahşap eserler Salonu'nun duvarlarına asılmak suretiyle teşhir edilmektedirler. Minberin mevcut olan esas kısımları, merdiven korkulukları, şerefe altı panosu, şerefe korkuluğu ve kanatsız durumdaki kapının müfredatından ibarettir. (Resim. 27, 28).

Mevcut olan parçalarda bazı motifler ve oymalar, ağaç kurtları tarafından yenme gibi sebeplerle bozulmuştur. Kapı alın-

lığındaki büyük kitabenin - sol üst köşesindeki kopma sebebiyle - düşmesini önlemek için, sonradan, alt ve üst tarafına genişçe birer tahta çakılmıştır (Resim. 2).

Minberin kapıya ait mevcut parçaları, yan söveler, taç, alınlıktaki büyük kitabe ve eşikten ibaret olup, yekpare halde dirler. Şerefe korkuluğu ile şerefe altı panosu, mevcut olmayan kapı kanatlarına isabet eden sahanın içinde ve şerefe korkuluğu yukarıda olmak üzere, müzenin "Ahşap eserler salonu'nun bir duvarına asılmış bulunmaktadır. Aynı salonun diğer bir duvarında ise, mevcut olan merdiven korkulukları yan yana asılmış olarak teşhir edilmektedir.

Minberin mevcut parçalarının ölçüleri şöyledir :

Kapı yan sövesi (2 tane) — Boyu : 277 cm. Genişliği : 12 cm. Derinliği : 12 cm.

Kapı kitabesi (1 tane) — Boyu : 26 cm. Genişliği : 86 cm.

Kapı tacı (1 tane) — Boyu : 19 cm. Genişliği : 86 cm.

Kapı eşiği (1 tane) — Boyu : 31,5 cm. Genişliği : 87 cm.

Kapı — Boyu : 277 cm. Genişliği : 110 cm.

Şerefe altı panosu (1 tane) — Boyu : 195 cm. Genişliği : 83 cm.

Şerefe korkuluğu (1 tane) — Boyu : 66,5 cm. Genişliği : 83 cm.

Merdiven korkuluğu (2 tane) — Boyu : 427 cm. Genişliği : 44,5 cm.

Merdiven korkuluğu kitabesi (2 tane) — Boyu : 10,5 cm. Genişliği : 29,5 cm.

KİTABELER

Halen Etnoğrafya müzesinde, Kızılbey camii minberine ait üç kitabe mevcuttur. Bunlardan biri minberin onarımına dair olan ve kapının alınlığında bulunan büyük kitabedir. Diğerleri tamir eden ustanın adını taşıyan kitabe ile aynı usta için dua kitabesidir. Bunları sırayla inceliyelim :

1 — Minberin hicrî 699 yılında tamir ettirildiğini açıklayan ve kapının alınlığına yerleştirilmiş bulunan kitabe, diğerlerine nazaran daha büyük olup, 86 × 26 cm. eba-

dındadır. Bu kitabede, girift kabartma Selçukî sülüsü tarzında yazılmış, iki satırlık ibare mevcuttur. Bu ibarenin yazılışı, okunuş ve anlamı aşağıda gösterilmiştir (4, 8, 14).

Yazılışı :

— جدد هذا المنبر المبارك في أيام السلطان الاعظم (4, 8)
علا الدينار الدين ابوالفتح كيغباد بن فراموز خلد الله سلطانه.
— الايد الاجل الكبير يعتر ب بن عبشير جدوا لله مجده
في شهر سنة تسع و تسعين و ستاينه

Okunuşu :

— Caddad haza al minbar al mubārak fi ayyan al sultān al a'zam Alā al dunya vaaldin Abūalfath Kaykubād bin Faramürz hallada ALLĀH Sultanahu (4)

— Al amīr al acal al Kabir Ya'küb bin Alişir hallād ALLĀH macdahū fī şuhūr senet tis'a va tis'in va sitta maya (4).

Türkçe anlamı :

"Bu mübarek minberin onarılması, yenilenmesi büyük sultan din ve dünyanın yükseği, fetih babası, memleketler zapteden Feramürz oğlu Keykubat —ALLAH sultanlığını sürekli kılsın— zamanında büyük ve ulu bey Alişir oğlu Yakub —ALLAH onun parlaklığını ve kudretini tecdit eylesin— tarafından 699 yılı aylarında yaptırıldı" (8).

Resim. 1 ve 2, kapı alınlığındaki büyük kitabeyi göstermektedir.

2 — Merdiven korkuluklarından birinin orta gergisinde bulunan kitabe ise minberin onarımını yapan ustanın adını taşımakta olup, kabartma Selçukî sülüsü ile yazılmış bir satırlık ibareyi havidir (8) (Resim. 3).

Aşağıda kitabenin yazılışı, okunuşu ve Türkçe anlamı bulunmaktadır.

Yazılışı :

— عمل محمد بن ابى بكر النجار (4, 8)

Okunuşu :

Amel Muhammed bin Ebî-Bekr. el neccar (4).

Türkçe anlamı :

"Bu minberi Ebubekir oğlu neccar (marangoz, dülger) Mehmed yaptı" (8).

Bu kitabe 10,5 × 29,5 cm. ebadındadır.

3 — Diğer merdiven korkuluğunun gergisinde bulunan öbür kitabe ise minberin onarımını yapan ustaya (Ebûbekr oğlu neccar Muhammed'e) dua edilmesine dair-

dir (8). Bu kitabe de 10,5 × 29,5 cm. ebadında olup, kabartma Selçukî sülüsü ile yazılmış bir ibareyi ihtiva etmektedir (Resim. 4).

Aşağıda kitabenin yazılışı, okunuşu ve Türkçe anlamı bulunmaktadır.

Yazılışı :

(4, 8) رحمة الله لمن نظرو دعاءه

Okunuşu :

Rahmet ALLAH li-man nazar va da'a le a lemin (4).

Türkçe anlamı :

"Minberi görenler ustasına dua etsinler, ruhuna fatiha okusunlar" (8).

MİNBERİN TEKNİĞİ

Anadolu'daki ahşap minberler, çatma ve çatma taklidi olmak üzere iki ayrı teknikte yapılmıştır (5). Çatma (küçük-kâri) denilen birinci teknikte, geometrik kompozisyonlar ayrı ayrı kesilen, üzerleri işlenmiş yıldızların ve poligonal parçaların yuvalı çıtalarla birbirine çatılması suretiyle, çivi kullanılmaksızın meydana getirilmiştir (5). (Resim. 5, 6, 7). Bu teknik, çok emek isteyen bir işçiliği gerektirdiğinden, tabiatıyla pahalı idi (5).

İkinci teknik ise çatma taklidi tekniği olup, yan yana eklenen enli tahta levhaların üzerine kompozisyon çizilip, geometrik motifler oyularak meydana çıkarılmış, aralarına çıtalar çakılmak suretiyle çatma tekniğine benzetilmiştir (5) (Resim. 8, 9, 10). Fakat bu teknikte, büyük tahta levhaların, zamanla küçülme ve eğilme nispetleri fazla olduğundan, ek yerleri, gittikçe daha çok belli olan çizgiler meydana getirerek, eserin kompozisyonunu ve plastik tesirini bozmaktadır (5). Görünüştü çirkinleştiren ve tezyini bozan bu durum, hakikî çatma tekniğinde görülmez (5).

Moğol istilâsından sonraki devirde, bozulan ekonomik durum, muhtelif sanat kollarında da tesirini hissettirmiş ve dolayısıyla ahşap eserlerde yer yer ucuz işçilik tercih edilmiştir (5).

Kızılbey camii minberinin - halen Etnoğrafya (Ankara) müzesinde bulunan - şerefe altı panosu da çatma taklidi tekniği

ile yapılmıştır (Resim. 9, 11). Bu panodaki geometrik tezyinatın kenar çıtalarının çoğu zamanla harap olmuş veya düşmüştür. Ceviz ağacından yapılmış olan panoya ait muhtelif kısımlar birbirinden ayrılmış, motiflerde bölünmeler ve oymalarında harabiyet meydana gelmiştir (Resim. 9).

Minberin oyma tarzı :

Minberdeki oymalar oldukça derin olup, plastik tesirleri kuvvetlidir.

Kapı çerçevesini teşkil eden parçalarda, merdiven korkuluklarında ve şerefe altı panosunda derin ve keskin kenarlı oymalarla birlikte, meyilli ve yuvarlak kenarlı oymalara rastlamaktayız. Zengin ışık, gölge oyunlarına imkân veren oluklu oyma tarzı ise kapı kenarlarında ve merdiven korkuluklarının yan gergilerindeki oyma motiflerinde mevcuttur (Resim. 2, 13, 14, 15). Bütün bu değişik oyma tarzları, Selçuklu devri ağaç oymacılığında görülmektedir (Siirt Ulu camii, Konya Alâeddin camii minberlerinde olduğu gibi) (5). Ancak, Beylikler devrinde oluklu oyma tarzına, özellikle, Ankara atölyelerinin eserlerinde (Ankara'daki Ahi Şerefeddin ve Kızılbey camii minberlerinde, Kastamonunun Kasaba köyündeki Candaroğlu Mahmud Bey camiinin kapı kanatlarında ilah..) tesadüf edilmiştir (5).

Kızılbey camii minberi üzerinde tahlîlî bir çalışma yaparak onarım devresine ait kısımlarının tespitinin özel bir önemi vardır. Müzede teşhir edilen minber kısımlarının orijinal olanları ve tamir sırasında yapılanları hangileridir?

Eski minberden kalan kısımlar yani orijinal olan parçalar : Şerefe korkuluğunun (köşk korkuluğunun) orijinal olup, olmadığı hususunda kesin bir şey söylememektedir (9). Fakat şerefe altı panosu (köşk kısmının yan panosu) (Resim. 11), Ahi Şerefeddin camii minberinden bariz şekilde ayrılmaktadır (9).

Onarımda yapılan minber kısımları ise, merdiven korkulukları (Resim. 11, 13, 15, 16), kapı eşiği (Resim. 17, 18, 19), kapı alınlığındaki taç (Resim. 12), kapı yan söveleri (kapı ayakları) (Resim. 14, 17) ve

kitabelerdir (Resim. 2, 3, 4). Bunların hepsi de Ahi Şerefeddin camii minberi (Resim. 8, 20, 21, 22) ile, teknik ve üslûp bakımından —aynı denebilecek— büyük benzerlikler göstermektedir (9).

Esasen mevcut kitabelerin, Kızılbey camiinin hicrî 699 tarihindeki onarımında, aynı zamanda Ahi Şerefeddin camii minberinin sanatkârı olan, Ebûbekr oğlu Ankara'lı neccar Mehmed usta tarafından yapıldığını evvelce belirtmiş bulunmaktayız.

MİNBERİN TEZYİNATI

Minberin mevcut parçalarının tezyinatını ayrı ayrı inceliyelim.

Şerefe altı panosundaki motifler birbirini tamamlayan, merkezî dağılış gruplarını teşkil eden geometrik şekiller halindedir (Resim. 9). Resimde görüldüğü üzere, burada, başlıca dört muhtelif geometrik motife rastlanmaktadır :

A — Dört köşeli ve kenarları birbirine eşit olan muntazam yıldız motifi.

B — Bu yıldızın konkav köşelerinin karşısında bulunan, altı kenarlı konveks poligonal (konveks altıgen) şeklinde motifler mevcuttur. Böylece, yukarıda bahsedilen bir yıldız motifinin etrafında, yekdiğerine eşit büyüklükte olarak, bu poligonal motiflerden dört tane bulunmaktadır. Konveks altıgen bir motifte dört kenarın uzunluğu birbirinin aynı olup, diğer iki eşit kenar ise daha kısadır.

C — Karşılıklı iki köşesinde, konkav birer küçük dörtgen bulunan, eşkenar dörtgen motifleri, konveks altıgen motiflerinin aralarındaki sahalara yerleştirilmiştir.

D — Muntazam ve eşit, sekiz kenarlı konveks poligonal motifler : Böyle motiflerin her biri, eşkenar dörtgenlerin köşelerinde bulunan, konkav dörtgen motiflerinin arasındaki sahaya yerleştirilmiştir. Yani konveks sekizgen bir poligonal motif, birbirinin aynı olan, dört tane küçük konkav dörtgenin konkav köşeleri arasındaki sahada bulunmaktadır. Aynı zamanda, konveks sekizgen poligonal bir motif, dikey tarzda karşılıklı olarak, dört köşesi

ile, yekdiğerinin aynı olan birer konveks altıgen motifle komşudur.

Bütünü itibariyle motiflerin dağılışında devamlılık mevcuttur.

Geometrik motiflerin üzerleri, şekillerine uygun olarak, rûmî ve stilize gonca motifleriyle bezenmiştir. Bunlar, oldukça kabarık ve yuvarlak, eğik yüzeyli olarak işlenmiştir.

Şerefe altı panosu ile şerefe korkuluğu arasında, stilize lâle dizileriyle, bunların uzayan tüveyçlerinin meydana getirdiği çiçek dizilerinden müteşekkil motifli, genişçe bir bordür bulunmaktadır (Resim. 23). Şerefe korkuluğunun üst kısmında da aynı motifli bir bordür vardır. Bu bordürler, yuvarlak satırlı ve oldukça kabarık bir oyma tarzı ile işlenmiştir. Bu bordürlerdeki motiflerin muhtelif varyantlarına, Ankara Ahi Şerefeddin camii ve Çorum Ulu camii minberlerinde de rastlanmaktadır (5).

Şerefe korkuluğu 66,5 × 83 cm. ebadında dik dörtgen şeklinde olup, oldukça derin kenarlı, düz satırlı rûmî ve kıvrım dallarından ibaret motifleri ihtiva eden bir bordürle (Resim. 24) çevrilmiştir. Bordürün arasındaki sahada, oluklu çıtaların birbirine çatılmasıyla meydana gelen, küçük üçgen ve ikizkenar konveks dörtgen şekillerinde, geometrik kafes kompozisyonları bulunmaktadır.

Kanatları olmayan kapı direklerinin ön ve yan yüzlerindeki motifler, yukarıdan itibaren genişçe birer su halinde, kapı eşiğine kadar devam etmektedir (Resim. 2, 14, 17). Direğin ön yüzündeki bordür, oluklu oyma tarzında yapılmış olup, kuvvetli plastik tesire haizdir (Resim. 14). Bu, bir goncadan yukarıya doğru çıkıp, ikiye ayrılan ve sonra tekrar birleşip yeni bir goncayı meydana getiren ve bunlardan ayrılan birer dalı da aşağıya uzayarak, çıktığı goncanın yanlarını süsleyen, devamlı ve girift motifli bir bordürdür (Resim. 14). Bu motif Ahi Şerefeddin camii minberinin kapı direklerinde de aynen mevcuttur.

Kapı direklerinin yan yüzlerindeki motifler (Resim. 25), üç stilize filiz kıvrımının birbirine dolaşması şeklinde olup,

ÖZET

Selçuklu hükümdarı I. Sultan İzzeddin Key-Kâvûs'un ünlü ümerasından olan sol kol beylerbeyi Kızılbey tarafından XIII. Asrın ilk yarısında Ankara'da kendi adına yaptırılan camii (Kızılbey camii) minberinin sanat değeri belirtilmeye çalışılmıştır.

Ankara'daki ilk Selçuk eserlerinden olan ve ceviz ağacından yapılmış bulunan bu minber, ağaç oymacılığımızın gerçekten zarif ve güçlü bir sanat eseridir.

Etnoğrafya müzesinde halen teşhir edilmekte bulunan minber kısımlarından biri olan kapı alınlığındaki kitabeden, Kızılbey camii minberinin onarımının, Selçuklular'ı metbu tanıyan "Germiyan Sultanı" I. Yakûb Bey'in irade ve emirleriyle, hicrî 699 tarihinde yaptırıldığını öğrenmekteyiz. Merdiven korkuluklarının orta gergilerindeki kitabeler ise, bu onarımın, Ebubekir oğlu dülger Mehmed (Ebûbekir oğlu neccar Muhammed) usta tarafından yapıldığını bildirmektedir.

Kızılbey camiinin yıkımından sonra, camiinin minberi önce İstanbul müzesine, bilâhara Ankara'daki Etnoğrafya müzesine nakledilmiş olup, halen Etnoğrafya müzesinde, minberin bazı kısımları mevcut bulunmaktadır. Şimdiki halde, mevcut olan minber kısımları Etnoğrafya müzesinde teşhir edilmekte olup, şunlardan ibarettir : Şerefe altı panosu, şerefe korkuluğu, kanatları olmayan kapı müfredatı ve merdiven korkulukları.

Her biri, merdiven korkuluğunun orta gergisinde bulunan, iki küçük kitabenin ve kapı alınlığındaki -diğerlerine nispeten daha büyük ebatta olan - kitabenin üzerindeki ibareler, yuvarlak, eğik yüzeyli ve oldukça kabarık, oluksuz oyma tarzında, girift Selçukî sülüsü ile yazılmıştır. Halen mevcut olan minber kısımları "çatma taklidi teknik" ile yapılmıştır.

Minberin tekniğine, oyma tarzına ve tezyinatına, devrinin kudretli ve büyük sanatkârlarından olan Ankara'lı neccar Mehmed ustanın diğer eserlerinden Ankara'da Ahi Şerefeddin camii minberinde (Hicrî 689 tarihinde yapılmıştır) ve Çorum Ulu camii minberinde (Hicrî 706 tarihinde yapılmıştır) de aynen veya çok benzer olarak rastlanmaktadır.

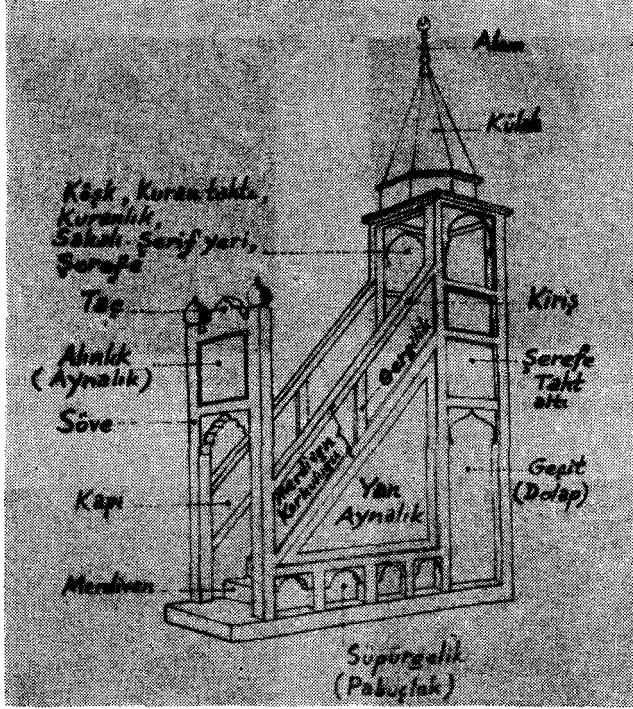
Minber, oyma tarzı ve tezyinatı bakımından zarif ve plastik tesiri çok kuvvetli olup, güçlü ağaç işçiliği sanatımızın güzel örneklerinden biridir.

Minberde, yer yer zengin ışık gölge oyunlarına imkân veren, oluklu oyma tarzıyla birlikte, yuvarlak, eğik yüzeyli, kabarık ve bazen de düz sathlı oluksuz oyma tarzları da görülmektedir.

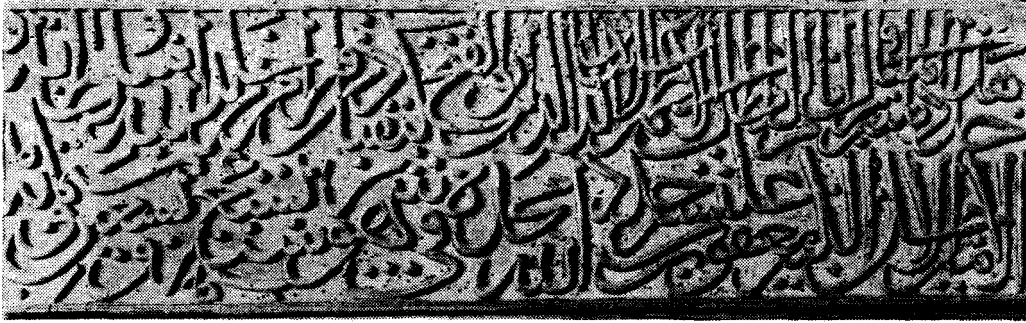
Minberin tezyinatının başlıca unsurlarını teşkil eden stilize filiz kıvrımları, tüveyçler, rûmî motifler ve sular aynı zamanda, ağaç işçiliği sanatımızın, üstün gücünün zarif hususiyetleridir. Minberde oluklu çıtaların birbirine çatılmasından meydana gelen, zengin geometrik kafes kompozisyonları da dikkati çekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- 1 — ARSEVEN, CELÂL ESAD - Minber. Sanat Ansiklopedisi, cilt III, fasikül XIV, sayfa 1412 Millî Eğitim Basımevi İstanbul, 1950.
- 2 — ASLANAPA, OKTAY; DIEZ, E. : Minber. İslâm Ansiklopedisi, cilt 7, cüz 83, sayfa 335-339, Maarif Basımevi, İstanbul, 1958,.
- 3 — DEVELLİOĞLU, FERİT : Minber. Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat, sayfa 776, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara, 1962..
- 4 — HALİL ETHEM : Al Germeyan Kitabeleri. Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası, sene I, cüz 2, sayfa 113, İstanbul, 1911,.
- 5 — KARAMAĞARALI, HALÛK : Çorum Ulu Camiindeki Minber. Sayfa 120-142, Sanat Tarihi Araştırmaları I, Ayır baskı (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü).
- 6 — KÜHNEL, ERNST: Çinili Köşkte Türk ve İslâm Eserleri Koleksiyonu İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Şaheserler, cilt III, sayfa 38, Berlin ve Leipzig, 1938.
- 7 — MÜBAREK GALİP : Anadolu Türk Asar ve Mahlûkatı Tetebbuatına Esas. Ankara, İkinci Kısım Kitabeler, sayfa 9, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.
- 8 — ORAL, M. ZEKİ : Anadolu'da San'at değeri olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri, Vakıflar Dergisi sayı V, sayfa 23-77, Resimli Posta Matbaası Ltd. Şirketi, Ankara, 1962.
- 9 — ÖĞEL, BAHAEDDİN : Selçuk Devri Anadolu Ağaç İşçiliği Hakkında Notlar Yıllık Araştırmalar Dergisi I (Ankara, Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yayınları) Sayı5, sayfa 199, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957.
- 10 — ÖZTUNA, T. YILMAZ : Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, Cilt 2, sayfa 106, 193-194, Tifdruk Matbaacılık Sanayii A. Ş. Matbaası, 1964.
- 11 — Türk Tarih Kurumu : Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, sayfa 9-12.
- 12 — Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti : Tarih II. Ortazamanlar, sayfa 273, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.
- 13 — UNAT, FAİK REŞİT : Hicri Tarihleri Milâdi Tarihe Çevirme Kılavuzu (Tarih Tetkikleri için Yardımcı Kitaplar No. 1), sayfa 29, Ankara, 1940.
- 14 — UZUNÇARŞILIOĞLU, İSMAIL HAKKI : Bizans ve Selçukiyle Germeyan ve Osman Oğulları zamanında Kütahya Şehri, sayfa 71, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932.

Kroki 1 — Minberlerde esas kısımlar (8).

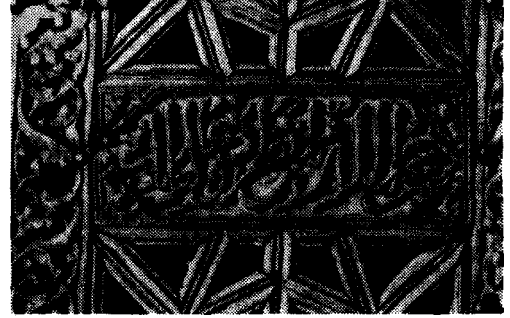
Res. 1 — Ankara Kızılbey Camii minberinin kapı alnlığındaki kitabesi.

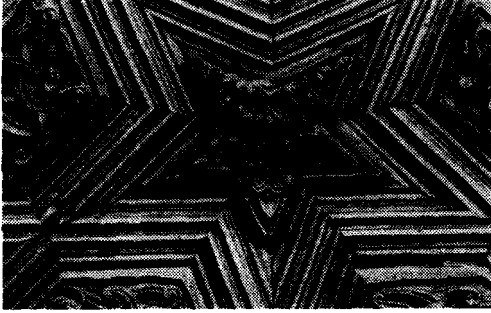
Res. 2 — Ankara Kızılbey Camii Minberinin kapı alnlığındaki kitabesinin umumî görünüşü.

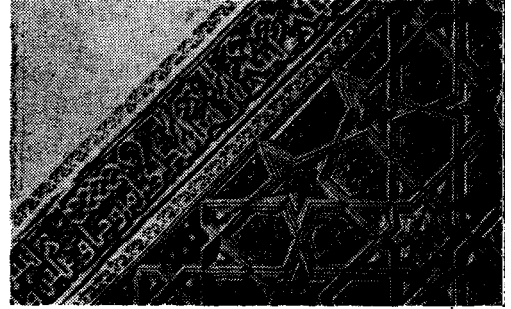
Res. 3 — Minberin onarımını yapan ustanın adını taşıyan kitabe.

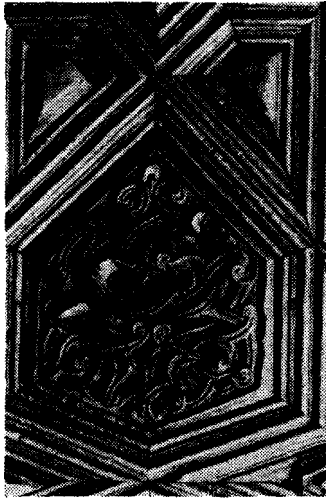
Res. 4 — Minberin onarımını yapan ustaya dua kitabesi.

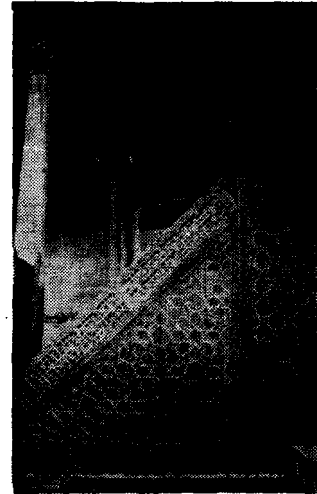
Res. 5 — Çatma (Kündekârı) teknikle yapılmış olan Siirt Ulu Camii minberinden detay.

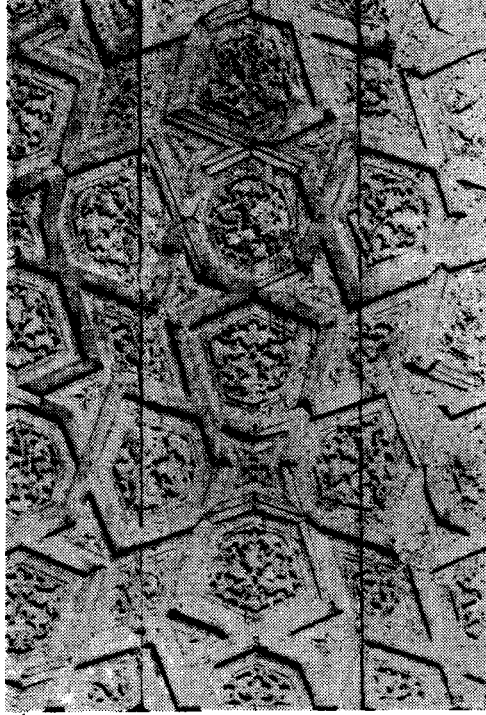
Res. 6 — Çatma (Kündekârı) teknikle yapılmış olan Siirt Ulu Camii Minberinden detay.

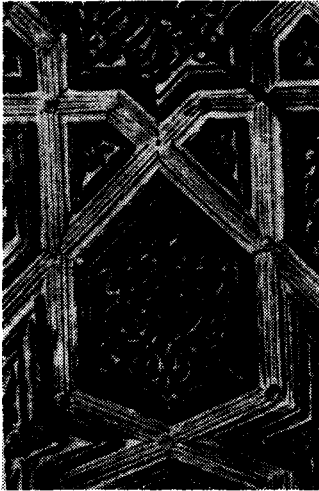
Res. 7 — Çatma (Kündekârı) teknikle yapılmış olan Siirt Camii Minberinden detay.

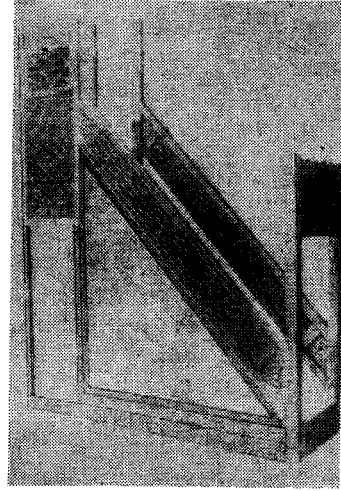
Res. 8 — Çatma taklidi teknikle yapılmış olan Ankara Ahi Şerafeddin Camii Minberi.

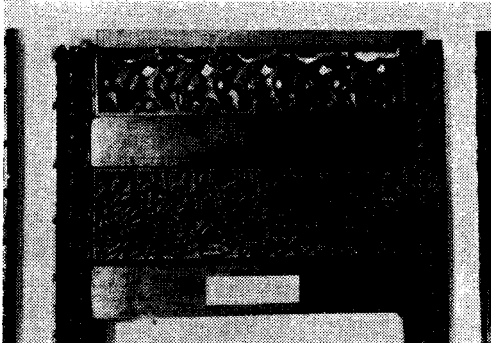
Res. 9 — Ankara Kızılbey Camii minberinin şerefe altı panosundan detay.

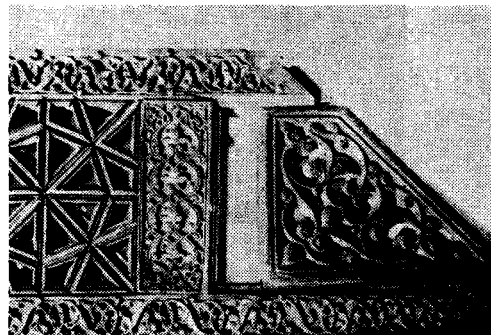
Res. 10 — Çatma taklidi tekniikle yapılmış olan Ankara Ahi Şerefeddin Camii Minberinden detay.

Res 11 — Mevcut olan minber parçalarına göre Ankara Kızılbey Camii minberinin şekli (6)

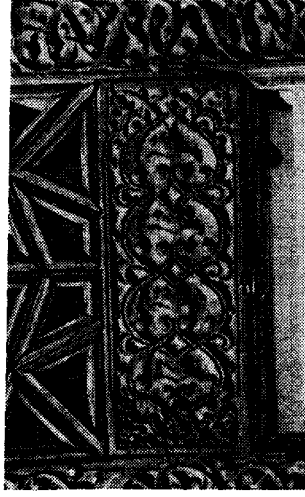
Res. 12 — Ankara Kızılbey Camii minberinin kapı kitabesi ve tacının umumî görünüşü.

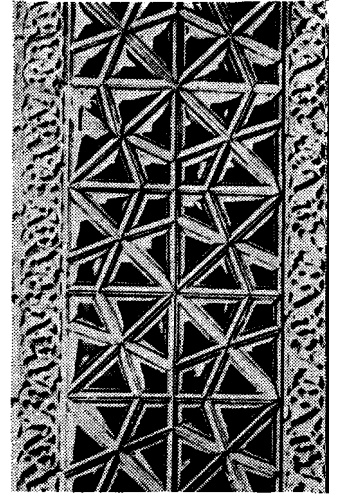
Res. 13 — Ankara Kızılbey Camii minberinin merdiven korkuluğundan detay.

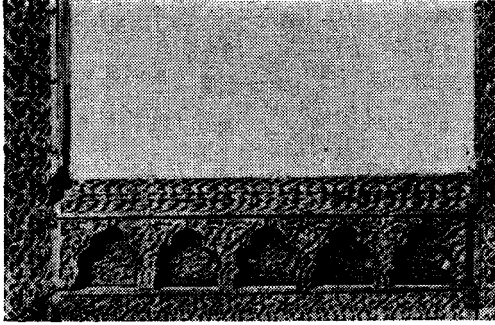
Res. 14 — Ankara Kızılbey Camii minberinin kapı yansövelerinin önyüzünden detay.

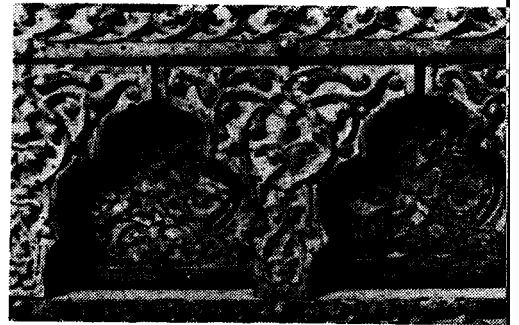
Res. 15 — Ankara Kızılbey Camii minberinin merdiven korkuluklarından detay.

Res. 16 — Ankara Kızılbey Camii minberinin merdiven korkuluklarından detay.

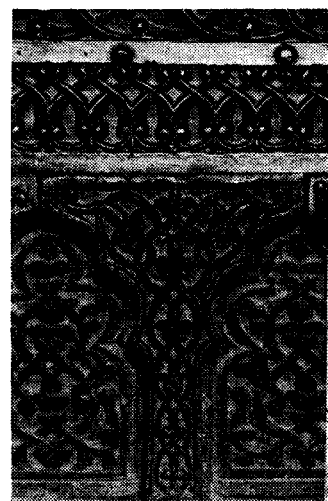
Res. 17 — Ankara Kızılbey Camii minberinin kapı eşiği.

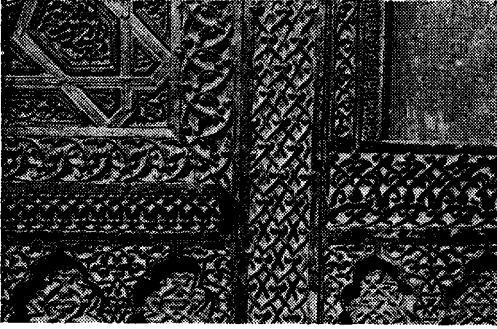
Res. 18 — Ankara Kızılbey Camii minberinin kapı eşiğinden detay.

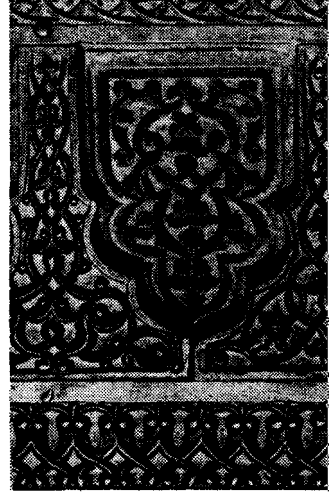
Res. 19 — Ankara Kızılbey Camii minberinin kapı eşiğinden detay.

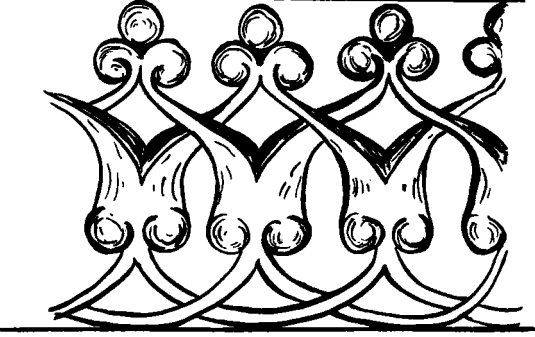
Res. 20 — Ankara Ahi Şerafeddin Camii minberinin süpürgeliklerinden detay.

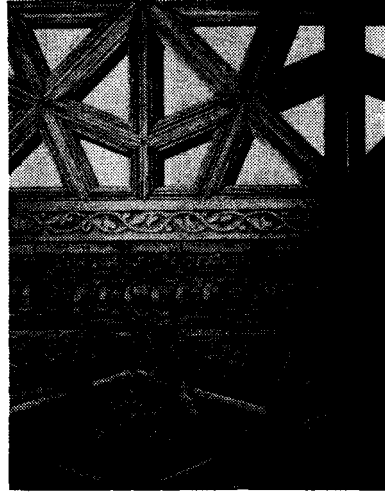
Res. 21 — Ankara Ahi Şerafeddin Camii minberinden detay.

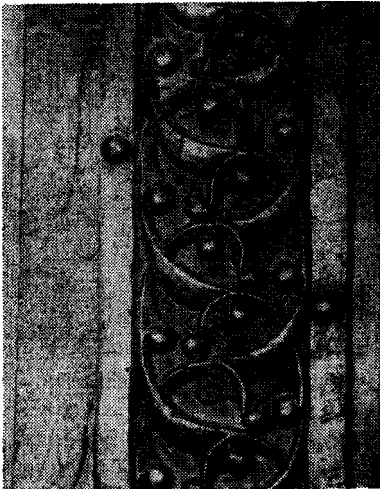
Res. 22 — Ankara Ahi Şerafeddin Camii minberinin süpürgeliklerden detay.

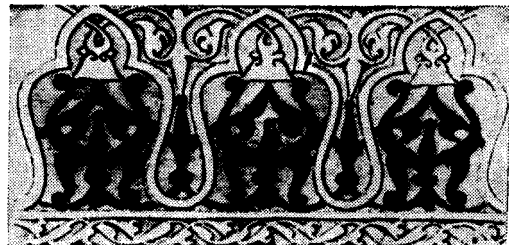
Res. 23 — Ankara Kızılbey Camii minberinin şerefe altı panosu ile şerefe korkuluğunun arasındaki bordürün tezyinatı.

Res. 24 — Ankara Kızılbey Camii minberinin şerefe korkuluğundan detay.

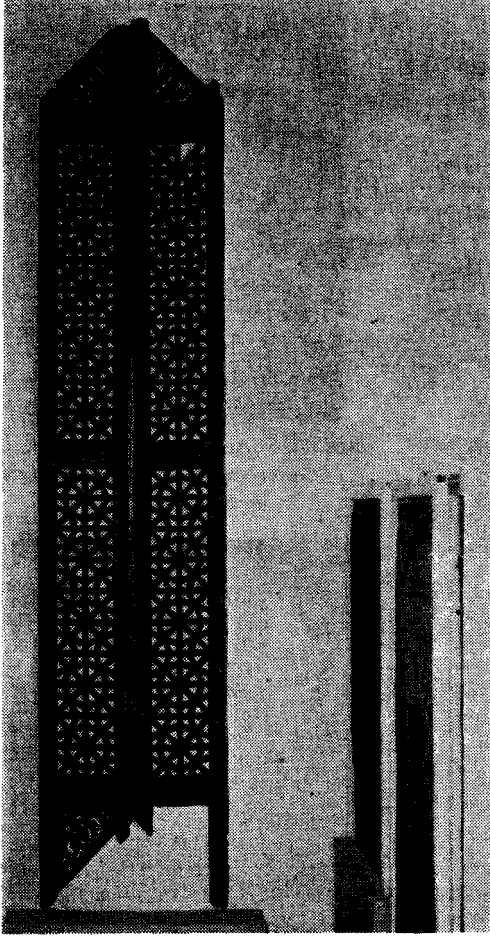

Res. 25 — Ankara Kızılbey Camii minberinin kapı yan sövelerinin yan yüzünden detay.

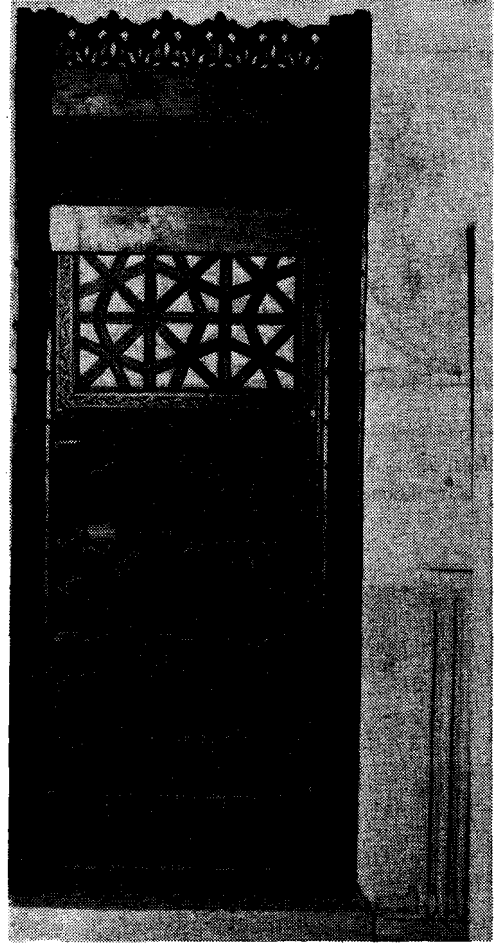

Res. 26 — XI. Yüzyıl Gazneli tezyinatından bir örnek (5).

Res. 27 — Ankara Kızılbey Camii minberinin merdiven korkuluklarının Etnoğrafya müzesindeki bugünkü teşhir durumu.

Res. 28 — Ankara Kızılbey Camii minberinin şerefe altı panosu, şerefe korkuluğu ve kanatları bulunmayan kapı müfredatının, Etnoğrafya Müzesindeki bugünkü teşhir durumu.

SULTAN MAHMUT II. DEVRİNDE OKÇULUK

ÜNSAL YÜCEL

GİRİŞ

Türklerde ok ve yayın tarihçesi çok eski devirlere kadar uzanır. Oğuz Kağan destanında gerek harp aracı gerekse sembolik bir unsur olarak yer aldığını görüyoruz¹. Orta Asya Türk kavimlerinde ok ve yay, avcılıkta olsun, savaşlarda olsun kılıçla birlikte en önemli silâhtır. Yakın mesafe silâhı olarak kılıcı, uzak mesafe silâhı olarak da ok ve yayı kullanmakta idiler. Türklerin İslâmiyeti kabulleri ile birlikde oka ve yaya verilen öneme dinî bir özellik de eklenmiştir. Günümüze kadar gelen yazılı kaynaklardan, İslâmiyetin ilk yüz yılından itibaren ok ve yaya diğer silâhlardan daha fazla, hattâ özel bir yer verildiğini, bu konuda Hz. Muhammed'in de çok hassas davrandığını öğrenmekteyiz. Kur'an'da ok ve yayın önemine doğrudan doğruya işaret eden bir ayet bulunmamakla beraber, bu konuda Hz. Muhammed'e atfedilen ve doğruluğu ısrarla belirtilmeğe çalışılan 40'dan fazla hadis olduğunu görüyoruz. Bu hadislere ve okçuluğun sevabı ve faziletleri ile ilgili hususlara, okçuluk risalelerinin hemen hepsinde geniş bir yer verilmektedir. Ayrıca yalnız okçuluk hakkındaki hadisleri bir araya toplayan "Hadis-i Erbain" risaleleri de vardır².

Kur'an'da geçen *واعدوا لهم ما استطعتم من قوة* (Cenkden önce, düşmanınız kâfirlere karşı, kuvvetinizi toplayıp hazır edin) âyetini Hz. Muhammed bir hutbesinde açıklar-

ken burada geçen "kuvvet" sözünün "ok atmak kuvveti" anlamına geldiğini :

الا ان القوة الرى cümlesini üç kere üst üste tekrarlıyarak ifade etmiştir³.

Okçuluğun önemi hakkındaki hadislerden bir kaç örnek vermek isteriz :

"Okuyan, oku sunan ve oku atan cennetlidir".

"Çocuklarınıza Kur'an okumayı ve ok atmayı öğretin".

"Ok atmak nâfile ibâdetten daha hayırlıdır".

"Ok atılan yer ile okun düştüğü yer arasında size cennetten bahçeler vardır (verilecektir)".

"Ok atmayı öğrenen, sonra da terk eden bizden değildir".

Bu ve buna benzer diğer hadislerle dayanılarak ok atmanın "sünnet" olduğu kabul edilmiştir.

Uhud gazasında, Hazret-i Muhammed yanında ok atmakta olan Sa'd ibn abu Vakkas'a ok verirken, başarısı karşısında "At, ya Sa'd! anam babam sana feda olsun" demiştir. Sa'd ibn abu Vakkas, Hz. Muhammed devrinin en usta okçusu idi. Bu yüzden kemankeşlerin pîri sayılmış ve pîrlik kuşağını kendisine bizzat Hz. Muhammed'in kuşattığına inanılmıştır.

Kısaca temas ettiğimiz bu dinî inançlar, okçuluğun yaygın bir merak ve hüner haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim aşağı yukarı H. 1000 yıllarında, ok ve yayın bir silâh olarak yerini tüfeğe bırakmasından sonra da yaygın ve

¹ Oğuz Kağan Destanı (Haz. W. Bang - G. R. Rahmeti), İstanbul 1936.

² Abdullah b. Mehmed Salih el-Eyyûbî. Tezkiret er-Rumat (Hadis-i Erbain). Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. E. H. 1418.

³ Aynı eser, v. 3 b-4 a., Kur'an, Enfal Sûresi, 60.

sevilen bir spor olarak XIX. yüz yıl sonuna kadar devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan itibaren, en önemli savaşlara ait tarih kayıtlarında, ok ve yayın orduda geniş ölçüde kullanıldığını görmekteyiz. At üzerinde rahatlıkla kullanılması sebebiyle, öncü ve keşif birliklerinde ok ve yay tesirli bir silâh olabiliyordu. Uzak mesafe silâhi olarak da ok ve yay, düşmanla karşı karşıya gelinceye kadar geçen muharebe safhalarında kullanılmakta idi.

Ateşli silâhlar orduya büyük ölçüde girdikten sonra da bir süre ok ve yay terk edilmemiş, birlikte kullanılmıştır. Hattâ Kanunî devrinde, yeniciler, tüfeğin ağırlığından, vakit alan kullanılışından ve pisliğinden yakınmakta, ok ve yayı tercih etmekte idiler⁴.

Bunun yanında okçuluk, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan itibaren padişahların, devlet memurlarının, yenicilerin ve çeşitli meslekte kişilerin geniş ölçüde ilgilendikleri bir spor olarak yakın zamanlara kadar devam etmiştir. Türk okçuluğunun son parlak dönemi olan ve çalışma konumuzu teşkil eden Sultan Mahmud II. devri okçuluğunu incelerken bu hususu daha yakından göreceğiz.

Kaynaklar:

Okçuluğun önemi, fazilet ve sevâbı, usûl ve kaideleri, atılan menzillerin yer ve ölçütleriyle ilgili bilgiler veren bir hayli eser kaleme alınmıştır⁵. Bunlara genellikle "Kavs-nâme" denilmektedir. Aralarında Arapçadan tercümele de bulunmakla beraber çoğu devrinin ünlü kemankeşleri tarafından telif edilmiştir.

Mahmud II. devrinde, Padişahın Kahveci-başısı Mustafa Kâni Bey'in yazdığı "Telhîs-i Resâil er-Rumat"⁶ adlı risalesi

⁴ Busbecq. (Terc. H. Cahit Yalçın) Türk Mektupları. İst. 1939, s. 161-2.

Perihan Arbak. Ok ve Okçuluk Hakkında Bibliyografya (Türk Kültürü, sayı 22 Ağustos 1965. s. 134-136).

⁶ Mustafa Kâni b. Mehmed. Telhîs-i Resâil er-Rumat. Matbaa-i Âmire, İstanbul 1263 (1847). Bu risalenin müellif hattıyla olan nüshasının hâlen Ok-

bütün diğer okçuluk risalelerinin tetkiki sonunda hazırlanmış, kendisi de kemankeş olan bu zatın kişisel gözlemlerinin de ilâvesiyle mükemmel bir el-kitabı niteliği kazanmıştır. Yazar eserini, Sultan Mahmud II.'un emriyle hazırlamıştır. Kitapta Mahmud II.'un okçulukla ilgisi, kabza alışışı ve ok atışları hakkında ayrı bir bölüm vardır (s. 222-267).

Bu devri içine alan diğer kaynaklar şunlardır :

— Sultan Mahmud-u Sâni Zamanındaki Kemankeşler. (Bu anonim risale —yakın benzerlikler sebebiyle— Telhîs-i Resâil er-Rumat'ın bir kısmının kopyası sayılabilir. Yalnız Mahmud II. devri değil, daha önceki devir okçuluğu hakkında da bilgiler bulunmaktadır). Üniversite Ktb. T. Y. 2694.

— İlyas Efendi. Letâif-i Enderun. Mat bu. İstanbul 1276 (1859). Mahmud II. devri olaylarını içine alan bu rûz-nâmede, Padişahın ok atışları ve kabza alma töreni hakkında bazı bilgiler bulmaktayız.

— Mustafa Kâni Bey'in, 1236 (1820/1) yılı atış mevsimi süresince, kurşun kalemle tuttuğu "Atış Günlüğü", bu devir okçuluğunu aksettiren önemli bir belgedir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi : E. 3702/1-17.

Okmeydanı'ndaki menzil taşlarından, Mahmud II.'a ve devrine ait olanların tetkiki de bu konuya girmekle beraber, bu gün çoğu kaybolmuş, kalanlar da gecekondu sakinlerinin işgaline uğrayan yerlerde kalmış olması sebebiyle incelenememiştir.

Türk okçuluğunun Sultan Mahmud II. devrinden önceki durumu :

Bir spor olarak okçuluğun, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk devrinde ne durumda olduğunu bildiren belgelerden yoksunuz. Okçuluğun, sulh zamanlarındaki askerî idmanlarla ve av sporu ile birleş-

çuluk Federasyonu Başkanı Sayın Fazıl Özok'da bulunduğunu öğrendik, fakat henüz göremedik. 1254 (1838) tarihli diğer bir yazma Üniversite Ktb. T. Y. 6891'de kayıtlıdır.

miş olduğu düşünülebilir. Türkmen kabilelerinin etnolojisi hakkında kıymetli malûmata rastladığımız Dede Korkut Kitabı'nda, Türkmen gençlerinin boş vakitlerini ok atışmakla geçirdiklerini¹ kuvvetlilik iddiasındaki yiğitlerin ok yarıştırmak yolunu seçtiklerini², evlenen bir yiğitin bir ok attığını, okun düştüğü yere gerdek çadırını kurduğunu³, düğün eğlentilerinde damat ile arkadaşlarının ok atıştıklarını⁴ öğrenmekteyiz. Bu âdetlerin Osmanlıların ilk devirlerinde de devam etmekte olduğunu tahmin ediyoruz.

Yıldırım Bayezid devrinde (1389-1402) Padişahın, Bursa'da kendi adını taşıyan külliyyeyi yaptırırken, doğu yönündeki alanı da ok talim ve atışlarına tahsis ettiği bilinmektedir⁵. Böylelikle okçuluk, teşkilâtı olan bir spor niteliği kazanmış oluyor. Elimizdeki kayıtlardan, Bursa Okmeydanı'nın XVI. yüz yılda da önemini muhafaza ettiğini, ünlü kemankeş Bursalı Şüca'nın İstanbul'a gelmeden önce orada yetiştiğini, Tozkoparan İskender'in menzil bozmak üzere Bursa'ya gittiğini öğreniyoruz⁶.

İkinci büyük Okmeydanı Edirne'de tesis olunmuştur. Bulunduğu yere o vakitler "Saray Ovası" veya "Saray Önü" denilmekte idi. Abdullah el-Kâtib'in risalesinde, Edirne menzil taşları anılırken, en eskileri olarak Murad II. devrinde (1421-1444; 1445-1451) dikilenler zikredilmektedir. Edirne Okmeydanı'nın Murad II. devrinde mi, daha önce mi tesis edilmiş olduğunu bilmiyoruz. Bayezid II. devrinde (1481-1512), Edirne ve İstanbul okçuları arasında büyük bir rekabet vardı. Bu rekabete Padişah da katılmış, İstanbul okçula-

rı tarafını tutmuş, yolluklarını temin ederek, armağanlar koymuştur⁷.

XV. yüz yılda önemli bir Türk ili olan Gelibolu'da da bir ok meydanı bulunuyordu. Deniz kenarında idi. Burada Tozkoparan İskender, Poyraz havasıyla bir menzil dikmiş, bu menzili Kanunî devrinde Mîr-i Alem Ahmed Ağa bozmuştur.

Üçüncü ve en önemli okmeydanı, fetihden hemen sonra tesis olunan İstanbul Okmeydanı'dır. Rivayete göre, "Fatih, İstanbul muhasarasında Okmeydanı'nın bulunduğu yere gelmiş ve üzerine sonradan Atıcılar Dergâhı'nın yapıldığı yere çadırı kurulmuştur. Fetih buradan müyesser olmakla gazilerin ve halkın ok atması... için bu meydanı vakfeylemiştir"⁸. Meydanın sınırları tesbit edilerek sınır taşları dikilmiştir. Meydana tecavüz edilmemesi, su yolu, mezarlık, bağ ve bahçe yapılmaması için atıcı taifesinin eline fermanlar verilmiş, korucu'lar tayin olunmuş ve bu işlerden Yeniçeri Ağası sorumlu tutulmuştur⁹.

Bayezid II. devri (1481-1512), Türk Okçuluğunun en parlak zamanıdır. Bayezid II.'in okçuluğa büyük merakı vardı. Amasya'da vali iken, Bayezid Usta'dan¹⁰ okçuluk dersi almış, padişahlığı sırasında da Okmeydanı'ndaki atışları yakından izlemiştir. Menzil bozan, yani bir menzilde rekor kıran kemankeşi huzuruna çağırır, kürk giydirir, arazi verir, yeniçeri ise terfi ettirirdi. Tozkoparan, Edirne menziline bozunca, üç yıl süren bu yaman rekabetin mükâfatını kendisine fazlasıyla vermiştir¹¹.

Hadikat ül-Cevâmî'ye göre, Okmeydanı Mescidi'nin bânisi Fatih Sultan Mehmed'dir. Önceleri meydanda atıcıların otu-

¹ Dede Korkut Kitabı. (Haz. Dr. Muharrem Ergin) Ankara 1958. s. 123.

² Aynı eser s. 125.

³ Aynı eser s. 129.

⁴ Aynı eser s. 142 vd.

⁵ Halim Bakı Kunter, Atıcılar Kanun-nâmesi (Türk Tarih Vesikaları, Ankara 1942. C. II, sayı 10, s. 255).

⁶ Abdullah el-Kâtib. Tezkiret er-Rumat. Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. Yeniler 36, v. 52 b-53 a.

⁷ Aynı eser. v. 45 a-47 b.

⁸ Evliya Çelebi. Seyyahatnâme C. I. s. 112.

Halim Bakı Kunter. Fatih'in İstanbul'da ilk eseri (Ülkü, yeni seri. 1942, C. III, sayı 25, s. 12).

⁹ Abdullah el-Kâtib. aynı eser. v. 2 a-b.

¹⁰ Bayezid Usta ünlü bir yayıcı idi. Sultan Bayezid II.'e atıcılık yanında yay yapmayı da öğretmiştir. Bu gün Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan "Amel-i Sultan Bayezid" imzalı yaylar bu ustanın eseridir. Bu mesele hâlen münakaşalı olup, ayrı bir inceleme konusu teşkil eder.

¹¹ Abdullah el-Kâtib. aynı eser. v. 47 b.

rabilmeleri için sadece bir çardak mevcuttu. Bayezid II. devrinde, bu çardağı vezir İskender Paşa bir sebeble yıktırması, sonra pişman olarak yerine Atıcılar Tekkesi'nin yaptırmıştır. Tekke'ye taamiye bağlanmış, meydan molozlardan temizlenerek genişletilmiş, inzibat işleri yeni fermanlarla takviye olunmuştur.

Bu devirde, saray erkânı da bu konu ile yakından ilgilenmekte idi. Atıcılar Tekkesi'nin şeyhi, aynı zamanda Şeyh ül-Hattâtîn olan Amasyalı Şeyh Hamdullah'tır. Şeyh Hamdullah, Padişah'ın Amasya'dan dostu olup, İstanbul'a geldikten sonra da yakınlıkları devam etmiş, Bayezid II.'in Okmeydanı ve atıcılarla olan münasebetlerinde aracılık yapmıştır. Kendisi ünlü bir ok ustası olduğu kadar iyi bir atıcıydı da. Yıldız havası ile atılan Şir-i Merd, nâm-ı diğer Delikli-kaya menziline 1105,5 gezlik¹² bir nişan taşı vardır.

Bayezid II. devrinin iki ünlü kemankeşi Bursalı Şüca' ve Tozkoparan İskender, aynı zamanda Türk okçuluğunun da ulaşılması imkânsız rekorlarını kıran kişilerdir.

Bursalı Şüca'nın, Gündoğrusu havasıyla Arkurı Menzili'nde 1271 gezlik, Lodos havasıyla Mîr-i Alem Ahmed Ağa Menzili'nde 1243,5 gezlik iki nişan taşı vardır.

Tozkoparan İskender, Gündoğrusu ile Arkurı Menzili'nde 1281,5 geze, Yıldız ile Delikli-kaya Menzili'nde 1279,5 geze ok atmış ve nişan dikmiştir¹³.

Kanunî devrinde (1520-1566), okçuluğa ve Okmeydanı'na rağbet devam etmekte idi. Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin, Okmeydanı vakfının korunması ve devamı için bir fetva verdiğini biliyoruz.

Bu devrin ünlü kemankeşi Mîr-i Alem Ahmed Ağa, Bursalı Şüca' ve Tozkoparan İskender'le birlikte üçüncü en büyük Türk

¹² Gez, okçulukta kullanılan mesafe ölçüsüdür; 66 cm. kadardır.

¹³ Perihan Arbak. Fatih'den Mahmud II.'a kadar Okmeydanı'nda menzil almış okçuların kısa hal tercümeleleri. İst. Üniv. Tarih Bl. Lisans Tezi. İstanbul 1955. Tez No. 2473.

okçusudur. Odun yüklü bir eşiği sırtına alabilecek güçde bir pehlivandı. Lodos havası ile kendi adını taşıyan menzilde 1271 gez mesafeye okunu atarak rekor kırmıştır.

XVI. yüz yıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde okmeydanı bulunan illerin sayısı 34 idi. Bunların en önemlileri : Mekke, Cidde, İskenderiye, Lazkiye, Şam, Maraş, Amasya, Tokat, Ankara, Kütahya, Tire, Akhisar, Vardar Yenicesi, Avlonya, Gelibolu, Diyarbakir, Konya, Bergama, Balıkesir, İpsala, Halep, Manisa, Sofya, Üsküb, Belgrat, Bursa, Bağdat, Edirne, İstanbul okmeydanlarıydı¹⁴.

Kanunî devrinden sonra Türk okçuluğunda bir gevşeme göze çarpar. Selim II. ve Murad III.'ün ok atmağa meraklı olduklarına bair bazı kayıtlara rastlanmakta ise de bunun kısa süreli, geçici bir heves olmaktan ileri gitmediğini tahmin ediyoruz¹⁵.

Davudpaşa semtinde, Mehmed III.'ün 1012 (1603/4), Ahmed I.'ün 1016 (1607/8) tarihli birer menzil taşı bulunduğu göre bu iki padişahın da okçulukla meşgul oldukları anlaşılıyor¹⁶.

Murad IV. zamanında (1623-1640), Türk okçuluğu yeniden canlanır. Padişah, diğer bütün sporlara ilgi duyduğu gibi okçuluğa da düşküdü. Devrin en ünlü kemankeşi Hacı Süleyman'dan ders almış ve okçuluk gelenek ve kaidelerine tamamen sadık kalarak, Yıldız Menzili'nde 1030 gez mesafeye ok atıp menzil dikmiştir¹⁷.

Sadrazâm Kemankeş Kara Mustafa Paşa (1638-1644), Okmeydanı'na sık sık

¹⁴ Mustafa Kâni. Telhis-i Resâil er-Rumat. s. 222.

¹⁵ Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. H. 2134 numaralı albümde Nakkaş Nigârî'nin, Selim II.'i ok atarken gösteren bir minyatürü vardır. Filiz Öğütmen. Minyatür Sanatından Örnekler. İstanbul 1966. s. 26 A. Süheyl Ünver. Ressam Nigârî. Ankara 1946. s. 18, 20.

¹⁶ Süleyman Kâni İrtem. Türk Kemankeşleri. İstanbul 1938. s. 101.

¹⁷ Seyyid Mehmed Vahid. Minhac er-Rumat. Üniversite Ktb. T. Y. 1655, v. 33 b.

giden, idman ve atışlar yapan bir okçu idi. Yine bu devirde bir yıl (1623-1624) Sadrazâmlık yapmış olan Kemankeş Ali Paşa'nın da okçulukla uğraştığını biliyoruz.

Murad IV.'in 1048 (1638) yılında yaptırdığı tahrirde İstanbul'da "Esnâf-ı Kemankeşân"ın 3000 kişi olduğu tesbit edilmiştir¹⁸. 1093 (1682) yılından önceye aid "Atıcılar Sicili", 1255 (1839) da Tekkede çıkan bir yangında yandığı için bu 3000 kişiden ne kadarının "Defterli" yani sicil defterine kayıtlı olduğunu bilemiyoruz. Onda birini kabul etsek yine de küçümsemeyecek bir rakkamla karşılaşırız. Buna rağmen okçuluk XVI. yüz yıldaki önemini kaybetmiştir. Bu devirde yaşayıp, bir de Kavs-nâme kaleme almış olan Kemankeş Mustafa, Bayezid ve Kanunî devri okçuluğunu özlemle anmakta, kitabının başlarında " . . . . ve dahi sana pendim budur ki, bu asırda zarb ve menzil atmağa heves etmeyesin . . . . . Zira evvel zamanda hüner gösterenlere rağbet var idi. Padişahlar, vüzerâ ve kibâr ve âyân ok atıcıları severlerdi ve rağbet ederlerdi"¹⁹.

Mehmed IV. (1648-1687), okçuluğa meraklı idi. Okçular Tekkesine taamiye dahi bağlamıştı. Buna rağmen rağbet gittikçe azalmıştır.

1090 (1679) da Atıcılar Şeyhi olan Yenicami Kâtibi Abdullah Efendi, Kanun-nâme-i Rumat adlı eserinde : "Sebeb-i te'lif budur ki bu fenn-i azîm dîn rağbet olmak ile erbâbı kalil ve tarîk-i remy nesyen mensiyyen olub ve âyîn-i meydân bozulub kavanîn-i meydân ba'zılar lisânında câri ve taş dîkmede niza'dan hâli olmayub, fesada nice zuhurât ve ihtilâl-i menâzil ve tekye ve meydan olub, hatta atıcı killetinden tekyeyi ve meydânı yaycı ve okçu fuzûlî zabtidüb üç dört sene . . . . . (bu durum devam etmiştir)²⁰ demektedir. Müellif rağbetin ve atıcı sayısının azalmış olmasını bu çöküşe sebep diye göstermektedir.

¹⁸ Evliyâ Çelebi. Seyyahatnâme. C. I. s. 581-2.

¹⁹ Kemankeş Mustafa. Kavs-nâme. Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. E. H. 1408, d. 14 a.

²⁰ Atıcılar Kanun-nâmesi. (Haz. Halim Bakı Kunter). (Türk Tarih Vesikaları. İlkânun 1942. C. II. sayı 10. s. 263).

15-20 yıl içinde büyük bir gerileme olduğu anlaşılmaktadır. Abdullah Efendi bu durumu düzeltmeğe uğraşmış, meydanın gelenek ve disiplinini devam ettirebilmek için Kanunnâmeyi kaleme alarak, başta Darüssaade Ağası, Yeniçeri Ağası ve İstanbul Kaymakamı olmak üzere 41 yetkili şahsa imzalatmış ve Süleyman II. (1687-1691)'in emri ile yürürlüğe konmuştur²¹.

Ahmed II. devrine (1691-1695) aid "Evasıt-ı Şevval 1103 (Haziran 1692)" tarihli bir ferman, Okmeydanı ve vakfında görülen aksaklıkların düzeltilmesi gayesiyle yazılmıştır²². Bu yıllarda da durumun pek iyi olmadığı anlaşılıyor.

Ahmed III. devrinde (1703-1730), Okmeydanı büyük bir sünnet düğününe sahne oldu. Eğlentileri saray hanımlarının da seyredebilmesi için Atıcılar Tekkesi ve Köşkü onarıldı. Çadırlar kuruldu. Eğlenceler sırasında ok atışları da yapıldı²³.

XVIII. yüz yıla aid menzil kayıtlarını tetkik ederken, menzil atıp nişan taşı diken okçuların daha çok saray mensubu olduklarını görüyoruz. Darüssaade, Hazine, Harem ve Silâhtar Ağaları çoğunluktadır. Tekkenin idare ve disiplini zayıfladığı, okçuların taamiye, araç ve gereçleri parasız olarak gereği kadar sağlanamadığı için, okçuluk, Kemankeş Mustafa'nın da "Ok atmak altın atmaktır" sözü ile ifade ettiği gibi, paralı kişilere mahsus bir merak haline gelmiştir.

Sadrâzam Silâhtar Mehmed Paşa, 1138 (1725) tarihinde, Yıldız havası ile kendi adına bir menzil açmış 1087,5 gezze nişan taşı dikmiştir²⁴.

Mahmud I., 1143 (1730) tarihli bir fermanla Okmeydanı'na yeniden bir çeki-düzen vermek gerekliliğini duymuştur²⁵.

²¹ Aynı eser. s. 258, 264-5.

²² Halim Bakı Kunter, Fatih'in İstanbul'da İlk Eseri. s. 15.

²³ Bu düğün hakkında Levni'nin minyatürlediği Surnâme-i Vehbî'de geniş malûmat bulunmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi, Ahmed III. Ktb. 3593.

²⁴ Sultan Mahmud-u Sâni Zamanındaki Kemankeşler. Üni. Ktb. TY. 2694 v 26 b.

²⁵ Ahmed Refik. Hicri 12 inci Asırda İstanbul Hayatı. İst. 1930 s. 112 vd.

“Abdülhamid I. (1774-1789) yay ve ok yapmakla uğraşmaktan çok zevk alırdı. Kendi eliyle hayrete değer mükemmellikte bir çok yay ve oklar imâl etmiştir”²⁶.

Selim III. (1789-1807), okçuluğa meraklıydı. Okmeydanı'nda, Yıldız - Poyrazı ile 1012 gezlik bir atış yapmış ve taş dikmiştir. Kendisi sık sık Okmeydanı'na gelir, atışlar yapar sonra da Aynalı - kavak Köşkü'nde istirahat ederdi. Atış günlerinde verilmesi âdet olan yemek işiyle ilgilenmiş, 1000 kuruş tahsisat bağlatmış ve on sofrada, onar çeşit yemek çıkartılmasını emretmiştir²⁷.

Kahveci-başı Hüseyin Ağa, Tacir-zâde Mehmed Emin Ağa, Kaptan-ı Derya Gazi Hüseyin Paşa, Musahib Halil Ağa, Musahib Bilâl Ağa, Hazinedâr Ali Ağa, Selim III. zamanının ünlü kemankeşleridir.

Sultan Muhmud II. devrinde okçuluk:

Türk Okçuluğu, Mahmud II. zamanında (1808-1839), 20 yıl kadar süren son parlak devrini yaşamıştır. Padişah'ın, güzel yazı yazmak, ata binmek ve tüfek atmak¹ gibi merakları yanında, okçuluğa karşı da özel bir ilgi duyması bu canlılığın en önemli sebebidir.

Maḥmud II., özellikle 1233-1251 (1818-1835) yılları arasında başarılı ok atışları yapmış, nişan taşları diktirmiştir. 1251 (1835) yılında bir meydan günü² Kahveci-başı'sı Mustafa Kâni'ye verdiği emirden, kendisinin bu konu ile nazarı olarak da

²⁶ Morodja d'Hosson. Tableau General de l'Empire Ottoman. Küçük bası, Cild 4, s. 230. Bu referansı Süleyman Kâni İrtem'in "Türk Kemankeşleri" kitabından (s. 129) aldık; adı geçen eseri görmüş değiliz. Topkapı Sarayı Müzesindeki yay koleksiyonunda adı geçen Padişaha aid bir yaya tesadüf etmiyoruz. Okçuluk risalelerinde de Abdülhamid I.'in adı geçmemektedir.

²⁷ Seyyid Mehmed Vahid. Minhac er-Rumat. Üniversite Kütüphanesi T. Y. 1655, v. 34 a-35 a.

¹ Mahmut II. un tüfek atışları ile ilgili, ihlâmur Mesiresi'nde, Havuzbaşı'nda 1226 (1811) ve Çamlıca'da 1227 (1812) tarihli nişan taşları vardır.

² Kemankeşlerin ok atmak için, Okmeydanı'nda toplandıkları, haftanın iki gününe (Pazartesi-Perşembe) "Meydan günü" denirdi. Önceden kararlaştırılarak, diğer günlerde toplanıldığı da olmuştur.

hayli uğraşmış olduğunu anlıyoruz. Mahmud II.'un okçuluğa dinî önemi - sünnet oluşu - sebebiyle de ilgi duyduğu, aynı emrin metninde dikkati çekmektedir³.

Mahmud II.' un Okçuluk Talimleri ve Kabza Alma Töreni:

Mahmud II., okçulukla 1233 (1818) yılı Muharrem'inde uğraşmaya başlamıştır. O vakit 34 yaşında idi. Altı ay kadar, dikkatle okçuluk tâlimleri yapmıştır ki bu süre ciddî ve düzenli çalışılırsa yeterlidir⁴. İlyas Efendi, Padişah'ın "hakkıyla kemankeşlik tahsil (ettiğini), usûl ve fîru'unu tekmiil öğrendiğini" yazmaktadır⁵. Mustafa Kâni ise : Padişah'ın okçuluk idmanları yaptığı 6 ay süresince, hava ve durum elverişli oldukça, 10-12 kere Okmeydanı'na gelerek atışlar yaptığını ve attığı oklardan 40 tanesinin 900-963 gez mesafeler arasına düştüğünü bildirmektedir⁶. Ne yazık ki, Mahmud II.'un hangi ustadan okçuluk dersleri aldığını gösteren bir belge bulunamamıştır.

Mahmud II., 6 Receb 1233 (12 Mayıs 1818) günü kabza almıştır⁷. Bu maksatla bazı hazırlıklar yapılmıştır. Sultan Abdülmecid'in Kabza Töreni programı'

³ Bu emrin metni ilerde verilecektir.

⁴ Kemankeş olmak isteyen kişi, önce kendisine bir usta seçer ve onun nezaretinde okçuluk tâlimleri yapardı. "Kepade" denilen gevşek yayı, bir süre ok atmadan çekip bırakır, daha sonra yavaş yavaş yayın kuvvetlisine geçer, atışlar yapardı. Kendisinden uzağa atmak kadar, usûlüne uygun atmağa dikkat etmesi de istenirdi.

⁵ İlyas Efendi. Letâif-i Enderun. s. 152.

⁶ Mustafa Kâni. Telhîs-i Resâil er-Rumat. s. 119.

⁷ Kabza almak, okçulukta, Şeyh'den ve Usta'dan icazet almak anlamına kullanılan bir deyimdir. Okçuluğa hevesli kişi yeterince öğrenim ve talim yaptıktan sonra Meydan'a gider, şahidler önünde 900 gezden aşırı ok atardı. Atıştan sonra yemek yenirdi. Yemeğin sonunda, talib, Şeyh ül-Meydan'ın huzuruna çıkarılır, Şeyh şahidlerden okun usûlüne uygun olarak 900 geze düşüp düşmediğini sorardı. Dört şahid "düştü" diye ifade verirlerse, talib diz çöker, hürmetle yayı alır ve Şeyh'in elini öperdi. Sonra Vekilharç talibi ustasının önüne götürür talib diz çöküp ustasının elini öper, bunun üzerine usta sağ eliyle talibin sağ elini tutarak, kulağına "kemankeşlik sırrı" nı söylerdi.

ndan, Mahmud II.'un Kabza Töreni sırasında Atıcılar Tekkesi'ne tamir konduğunu, genel toplantılara mahsus olan Meydan Odası döşemesinin tamamen yenilenmiş olduğunu öğreniyoruz⁸.

Kabza ziyafeti için Matbah Emîni Gümrükçü Osman Ağa görevlendirilmişti. Hazırlıkların tamamlandığı Silâhtar Ağa tarafından Padişah'a arz edilmiş, Mahmud II. ile okçuluğa meraklı Saray mensubları bir kaç gün sonra Okmeydanı'na gelmişler, Şeyh ül-Meydan ve Kemankeşler tarafından karşılanmışlardır. İlyas Efendi, ziyafetin muhteşem olduğunu söylemektedir⁹. Ziyafetlerde, padişahın yemeğini Hünkâr Köşkü'nde yemesi âdeti. Diğer davetliler Meydan Odası'nda otururlardı. Bu törene Sadrâzam gelmediği için gelenek icâbı, baş köşede Şeyh ül-Meydan, sağında davetliler, solunda kemankeşler oturmuş olmalıydılar¹⁰. Ziyafetten sonra Gümrükçü Osman Ağa huzura çağırılmış, gördüğü hizmetin mükâfatı olarak, beline Padişah tarafından 100 bin kuruş değerinde mücevherli bir bıçak takılmıştır.

Arkasından, "Okmeydanı Şeyhi 1100 cü¹¹ Üsküdarlı Hâfız Efendi huzura davet olundu". İlyas Efendi'nin bu ifadesinden Padişah'ın kabzayı Hünkâr Köşkü'nde almış olduğu anlaşılıyor. İlyas Efendi ve Mustafa Kâni bu törenin nasıl yapıldığından bahsetmemektedirler. Bunun sebebi, törene herkesin alınmış olmamasıdır sanıyoruz.

Sultan Mahmud II.'un maiyetinde bulunan, okçulukla uğraşıp 900 geze ok atmış kabza taliblerinden, Hazineli Lezki Mehmed Ağa, قطور Hasan Ağa, Meleş-zâde İzzet Bey, Gülşen Nuri Bey, Kızıl Emin

Ağa, Kilerli Sağır Naşit Ağa, Cündî Haydar Ağa, Cündî Tahir Ağa, Seferlili Sisli Mustafa Ağa, Cündî Hüseyin Efendi, Şemsi Mehmed Ağa, Hazine Cündî Aşkar Ağa, Cündî Halil Efendi, Kâtib Tayyar Efendi, Tüfekçi yamağı Atâ Bey, müsahiblerden Paşa çırağı Abdullah Ağa, Elmas Ağa, Baş-çukadar mabeyinci Bekir Efendi, Kahveci-başı Mustafa Beyefendi, Berber-başı Ali Ağa ve Hazine Kethüdası İlyas Ağa . . . . olmak üzere 24 kişiye de o gün merasimle kabza verilmiştir¹².

Âdet olduğu üzere Kabza Töreni'nden sonra kemankeşlere, havacı ve koruculara hediyeler dağıtılırdı¹³.

Aynı gün, "Topaşı Bedeli" tabir olunan ayak yerine¹⁴ gidilmiş, toplu halde ok atışları yapılmıştır. Mahmud II., o gün 11 tane ok atmış ve bunlardan 5 tanesini 900, 930, 940, 951 gez mesafelere düşürmüştür. Bu sonuçlar, yeni kabza almış bir atıcı için başarılı görülmüş, takdir ve hayranlık uyandırmıştır¹⁵.

1233 Yılında Yapılan Diğer Atışlar:

22 Receb, Perşembe (28 Mayıs) günü Mahmud II.'un da iştirakiyle yapılan 1000 ciler koşusunda¹⁶ Toptaşı'ndan Cin Daresine doğru atıldı ve hava 981 geze Mahmud II.'da kaldı¹⁷. Padişah taş dikmeyip koşuyu, kendisine en yakın atan Buldanlı İbrahim Ağa'ya bağışlamıştır.

26 Şaban Salı (1 Temmuz) günü, Sultan Mahmud II. havanın elverişli olduğu düşünce ile Okmeydanı'na gelmiş, mevcut bulunan kemankeşlerle Hacı İsmail Aykırısı denilen yerden Güreş Meydanı'na doğru atışlar yapmıştır. Padişahın attığı

⁸ İlyas Efendi. Letâif-i Enderun. s. 152.

⁹ Okun düşeceği yerde bekleyip haber veren kişilere "havacı" denilirdi. "Korucular" ise, Okmeydanı'nı her türlü tecavüzdten korumakla görevli kişilerdi.

¹⁰ Kemankeşin ok atarken durduğu yere "ayak yeri", bu yeri belirten taş da "ayak taşı" denilirdi.

¹¹ Mustafa Kâni. Telhîs-i Resâil er-Rumat. s. 119.

¹² Koşu, okçulukta, müsabaka anlamında kullanılan bir deyimdir.

¹³ Hava . . . kalmak, bir koşu sonunda en uzak atışı yapmak, anlamına kullanılan bir deyimdir.

⁸ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi : E. 2288.

⁹ İlyas Efendi. Letâif-i Enderun. s. 152.

¹⁰ Sadrâzam Okmeydanı'na gelirse yemekte Şeyh yerini ona bırakır, hemen sağında yer alırdı.

¹¹ Kemankeşler 900 cü, 1000 ci ve 1100 cü olarak ehliyetlerine göre üç sınıfa ayrılırdı. Bir 900 cü bir 1000 ci ile, bir 1000 ci bir 1100 cü ile birlikte atış yapamazdı. 1100 cülük en yüksek derece olup, okunu 1100 gezden aşırı atmış kemankeşlere mahsustu. Okmeydanı Şeyhlerinin seçiminde 1100 cü olmaları da göz önünde tutulmuştur.

oklardan üçü 1000, 1001 ve 1019 gez me safelere ulaşmıştır. 1000 ci kemankeşlerin hepsinden aşırı attığı dikkate alınarak kendisinin 1100 cü'lere dahil edilmesi kabul edilmiştir.

Sultan Mahmud II., aynı yıl 28 Şevval, Pazartesi (31 Ağustos) günü 1100 cülerle koşuya durmuştur. Havanın yönü¹⁸ sebebiyle Lenduha ayak yerinden atış yapıldı. O günkü atışları Şeyh ül-Meydan 1100 cü Hâfız Efendi kazanmış, Mahmud II.'da ona bedel sayılacak kadar yakın atmıştır.

O gün Amerikan Elçisi, atışları seyretmek için Okmeydanı'na gelmişti. Padişah'a haber verildi. Mahmud II., itibar gösterilmesini söyleyerek, Ser-etibbâ Kemankeş Abdülhak Molla'yı misafiri ağırlamakla, okçuluk hakkında bilgi vermekle görevlendirdi. Elçi, Molla'ya : "Parişahınızın 1200 geze yakın ok attığı söyleniyor, hiç ok o kadar uzağa gider mi!" diye şüphesini açıklayınca, kendisini Padişah'ın emri ile hava yerine götürdüler. Elçi orada bilgi alırken, Mahmud II.'un attığı bir ok gelip bir arşın kadar yakınında yere saplandı. Çok korkmuştu. Takdirlerini Padişah'a arz ederken bu korkusunu da gizlememiştir¹⁹.

Yine aynı yıl, Padişah'ın emriyle, Mehmed Paşa köşküne²⁰ bir biniş yapıldı. Ok atışları tertiplendi. Bu atışlar da 1100 cü Hâfız Efendinin etba'mından İçağası Bekçi Kara Molla 1100 cüler koşusunu aldı. 900 cü Meleş-zâde İzzet Bey ise 1000 cilerden aşırı atarak takdir toplamıştır.

¹⁸ Ok atışları, rüzgârla aynı yönde yapılırdı. Menziller, "Menzil-i Lodos", "Menzil-i Yıldız" gibi atıldığı rüzgârın adı ile de anılırdı. Kemankeşler o günkü rüzgârın yönüne göre menzil seçerlerdi.

¹⁹ Mustafa Kâni. Telhîs-i Resâil er-Rumat. s. 120-1.

²⁰ S. Kâni İrtem (Türk Kemankeşleri. s. 136), Mehmed Paşa Köşkü'nün nerede olduğunu belirtmemektedir. Bu biniş hakkında başka yerden bilgi edinmek mümkün olamadı. Adı geçen Köşk, vaktiyle Üsküdar'da Karaca Ahmed Mezarlığı yakınındaki İzzet Mehmed Paşa Köşkü olsa gerektir. Selim III. Rûznâmesi. TSM Arşivi. D. 10749.

1234 Yılında Yapılan Atışlar :

1234 (1819) yılında Mahmud II., Göksu'ya biniş emretti. Göksu Meydanı'nda ok atışları yapılmış, Meleş-zâde İzzet Bey üst üste havayı almıştır²¹.

Aynı yıl, Dolmabahçe'de yapılan bir müsabakada, 1100 cü Şeyh Hâfız Efendi koşuyu kazanmıştır. 1000 cilerden Behçet Ağa, Kara Molla Ağa ve Astarıcı İbrahim Ağa da başarılı atışlar yapmışlardır²².

Okçular Tekkesi'ndeki Cami'e aynı yıl tamir konmuş, yıkılmış olan minaresi devrin uslûbunda yeniden yaptırılmıştır. Bu gün Cami tamamen ortadan kalkmış, minare ise külâhı yıkılmış halde durmaktadır²³.

1236 - 7 Yıllarında Yapılan Atışlar :

1236 yılı Zilkade (1871 Ağustos) ayından 1237 yılı Muharrem (1821 Ekim) ayı sonuna kadar, Mahmud II.'un iştirakiyle yapılan ok atışları hakkında elimizde bir "Atış Günlüğü" bulunmaktadır²⁴. Defterin tetkikinden, bu atışların menzil bozmak, taş dikmek amacı ile yapılmadıkları görülüyor. Belli bir menzil seçilip oradan atılmadığı gibi, sonuçlar da menzil bozacak ölçülerde değildir. Mahmud II.'un bunları ilerde yapacağı başarılı atışlar için bir hazırlık saydığı anlaşılmaktadır.

8 Zilkade 1236 (7 Ağustos 1821) günü, Nişantaşı'nda Sakızağacı'ndan Tüfek Taşları'na doğru hâki yayı²⁵ ile yapılan

²¹ S. Kâni İrtem, aynı eser. s. 136-7.

²² Aynı eser. s. 137.

²³ Cemaleddin S. Revnakoğlu. Fatih'in kurduğu Okmeydanı ve "Okçular Tekkesi". (Tarih Konusuyor 1966 C. 5 sayı 26, s. 2170).

²⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi No. 3702/1-17, E. 960 (3702/18 no. ya nakil) Ayrı ayrı küçük kâğıtlara, kurşun kalemle alınmış notlar halinde olan Günlük'ün, Mustafa Kâni'ye ait olduğunu kuvvetle tahmin ediyoruz. S. Kâni İrtem (Türk Kemankeşleri s. 7), 1938 yılında, o zamanki Okspor Kurumu Genel Sekreteri Safi Toksöz'de, Mustafa Kâni'nin el yazısı ile meydan günlerine dair bir mevsim için tutulmuş bir rûznâmesini gördüğünü yazmaktadır. TSM Arşivi'ndeki notların, bu rûznâmenin müsveddeleri olması mümkündür.

²⁵ Hâki yayı kuvvetçe Pişrev'den sonra gelen bir çeşit menzil yayıdır. İddialı atışlarda Pişrev yayı

ok atışlarında koşu, 930 gezle Sulatn Mahmud II.'da kalmış, Ağa²⁶ 900, Buldanlı İbrahim Ağa 890 geze atmışlardır²⁷.

15 Zilkade (14 Ağustos) günü, Yıldız yakınında Bağbaşı'nda, hâki yayı ile, iki koşu düzenlenmiş, ilkinin 810 gezle Sultan Mahmud II., diğer koşuyu 825 gezle Cündî Tahir Ağa kazanmıştır²⁸.

16 Zilkade (15 Ağustos) günü, Okmeydanı'nda Toptaşı'ndan, hâki yayı ile yapılan atışlarda, Sultan Mahmud II. 930 geze, Şeyh ül-Meydan Hâfız Efendi 880 geze, Ağa 840 geze ok atmışlardır²⁹.

20 Zilkade (19 Ağustos) günü, Yıldız'da Bağbaşı'ndan atışlar yapılmıştır. Dereceler : Sultan Mahmud II., 860 gez; Ağa 815 gez; Buldanlı İbrahim Ağa 760 gez³⁰.

22 Zilkade (21 Ağustos) günü, Nişantaşı'nda Yeni Ayak'tan Sakızağacı'na oğru, Selim Usta yayı ile yapılan koşuda, Sultan Mahmud II. 885 gez, Ağa 835 gez, Ahmed 820 gez mesafeye ok atmışlardır³¹.

23 Zilkade (22 Ağustos) günü, iki ayrı koşu tertiplenmiştir :

1 — Yıldız'da Bağbaşı'ndan hâki yayı ile : 1 inci Sultan Mahmud II. 900 gez, 2 inci Hasan Bey 865 gez, 3 üncü Ağa 850 gez.

2 — Yıldız'da Kahvenin önünden : 1 inci Sultan Mahmud II. 710 gez, 2 inci

Ağa 680 gez, 3 üncü Kilerli Sağır Naşit Ağa 660 gez³².

24 Zilkade (23 Ağustos) günü, Yıldız'da Bağbaşı'ndan, hâki yayı ile yapılan atışlarda, 900 gezle Sultan Mahmud II. birinci, 825 gezle Ağa ikinci, 815 gezle Nazif Ağa üçüncü olmuşlardır³³.

25 Zilkade (24 Ağustos) günü, Nişantaşı'nda bir koşu düzenlenmiş, Yeni Ayak'tan Selim Usta işi yayla yapılan atışlarda Mahmud II. 840, Buldanlı İbrahim Ağa 825, Ahmed 750 gez mesafeye ok atmışlardır³⁴.

27 Zilkade (26 Ağustos) günü, Nişantaşı'nda İhlamurluk'dan Poyraz havası ile yapılan üç ayrı atışta, Mahmud II. 660, 720 ve 740 gezle hep birinci olmuştur³⁵.

27 Zilhicce 1236 (25 Eylül 1821) günü, Nişantaşı'nda tertiplenen koşuda Poyraz havası ile atışlar yapılmıştır : Birinci 900 gezle Mahmud II., ikinci 840 gezle Sağır Naşit Ağa, üçüncü 830 gezle Ağa³⁶.

7 Muharrem 1237 (4 Ekim) günü, Okmeydanı'nda Ali (Hacı) Bali Menzili ayak taşından Lodos havasıyla kemankeşler dört gurup halinde atışlar yapmışlardır. 1100 cüler koşusunda : Sultan Mahmud II. ile Şeyh ül-Meydan Hâfız Efendi 916 gezle berabere kaldılar. 1000 cüler koşusunda : 905 gezle İç-ağası Bekçi Kara Molla birinci, Buldanlı İbrahim Ağa 850 gezle ikinci, Ali Ağa 830 gezle üçüncü oldular. 900 cüler koşusunda Berber-başı Ali Ağa ve Musahib İbrahim Ağa 840 geze, Sağır Naşit Ağa 835 geze ok attılar. Aşağı koşu'da³⁷ ise El-Hac Hüseyin Efendi 550 gez mesafeye atmıştır³⁸.

14 Muharrem 1237 (11 Ekim) günü, Okmeydanı'nda Hacı İsmail ayak taşın-

ve oku tercih edilirdi; önemli bütün rekorlar bu yayla atılmıştır. İstisna olarak Okmeydanı'nda Lodos havası ile atılan bir Hâki Menzili vardırki bu Menzil'e duruldukta yalnız Hâki yayı ve oku ile atmak şarttı. Yeni bir menzil açmak istenilirse ilk taş 900 gezden aşağı olamazdı; Hâki yayı ile menzil açmak için —daha zayıf olduğu düşüncesiyle— bu ölçü 800 gez kabul edilmişti.

²⁶ "Günlük" teki cetvellerde, sadece Ağa diye kayd edilen kemankeş, Mahmud II. devri Yeniçeri Ağası Hüseyin Paşadır. Bu zat devrinde sadece "Ağa" diye anılırdı.

²⁷ Aynı vesika. 3702/7. (Atış cetvellerindeki bütün isimleri vermek çok yer alacağı için I., II, ve III. leri göstermekle yetineceğiz).

²⁸ Aynı vesika. 3702/4-5.

²⁹ Aynı vesika. 3702/13.

³⁰ Aynı vesika. 3702/14.

³¹ Aynı vesika. 3702/10.

³² Aynı vesika. 3702/3, 8.

³³ Aynı vesika. 3702/11.

³⁴ Aynı vesika. 3702/12.

³⁵ Aynı vesika. 3702/17.

³⁶ Aynı vesika. 3702/16.

³⁷ 900, 1000, 1100 koşularından başka, meydana ihtiyarları için Aşağı Koşu denilen bir müsabaka tertib olunurdu. Bunda en ihtiyar kemankeşin çekebildiği yayla atış yapılırdı. Mesafe hususunda bir sınırlandırma yoktu.

³⁸ Aynı vesika. 3702/3.

dan, Poyraz havasıyla yapılan dört gurup atışta : 1100 de Sultan Mahmud II., 947, Şeyh ül-Meydan Hâfız Efendi 933 geze; 1000 de : Ali Ağa 925, Buldanlı İbrahim Ağa 865, Kara Molla 840 geze; 900 de : Berber-başı Ali Ağa ve Sağır Naşit Ağa 905 geze, Hasan Bey 895 geze ok attılar. Aşağı koşu'yu 500 gezle Mustafa Efendi almıştır³⁹.

Atış günlüğü'ndeki tarihsiz bir atış cetveli de Muharrem ayma aid olmalıdır. Okmeydanı'nda tertiblendiğini tahmin ettiğimiz bu koşu'da : 1100 cü Sultan Mahmud II. 880, Şeyh ül-Meydan Hâfız Efendi 870 geze; 1000 ci Kara Molla 860, Berber-başı Ali Ağa ile Behçet Bey ona bedel; 900 cü Üryan î-zâde Aziz Molla 830, Min-kali-zâde Ali Bey 825 geze ok attılar⁴⁰.

(Atış günlüğü'nde bir husus dikkatimizi çekmektedir. Bir mevsimde yapılan bütün atışlarda Sultan Mahmud II., galib gelmiştir. Bu, Padişah'a iltimas yapılmış olması ihtimalini hatıra getiriyor. XIX. yüz yılda okçuluk kaidelerine ve kemankeşler arasında ata-sözü hâline gelen : "Atıcılık fenninde şah ü gedâ birdir" ifadesine eskisi kadar riayet edilmediğine dair elimizde bazı kayıtlar bulunmaktadır. Sultan Mahmud II., zaman zaman bunu fark etmiş, okun düştüğü yeri haber veren havacı taifesinin bir Kıptî gurûhu hâline geldiğini göyerek, bunları uzaklaştırmıştır. İltimas yapıldığından şüphelendiği bazı rekorlarında taş diktirmemiştir⁴¹.

Yine 1327 (1821) yılında, Üsküdar'da İzzet Mehmed Paşa Köşkü'ne gidilerek ok atışları yapılmış, havayı 900 cü Şemsi Mehmed Ağa almıştır⁴².

1240 Yılında Yapılan Kabza Töreni:

Mahmud II. devrinde, Padişah'ın da kabza aldığı 1233 (1818) yanındaki törenden sonra, 19 Safer 1240, Pazartesi (13 Ekim 1824) günü, Okmeydanı'nda ikinci büyük kabza töreni yapılmıştır. Sultan Mahmud II.'un okçulukla uğraştığı 7-8 yıl süresince

saray mensuplarından bu konuya ilgi duyanlar artmıştı. Bunlardan biri de Letâif-i Enderun yazarı İlyas Efendi'dir. Sarıkçı-yamağı Mustafa Ağa'yı usta edinmiş ve ondan okçuluk dersleri almıştır. O gün kendisiyle beraber kabza tâlibi olan, Hazinede Cündî Abdülkerim Ağa, Soğukçeşmeli Bekir Efendi-zâde Seferlili Rıza Bey, Kilerde Cündî İsmail Ağa, Aşçılar Kethüdası-zâde Cündî Mehmed Efendi, Seferliden Silâhtar Ağa kölesi Reşid Ağa da törende kabza almışlardır. Tören sonunda kabza alan kemankeşlere tahsis edilen çuhalar dağıtıldı. Daha sonra, tertiblenen 900 cü, 1000 ci, ve 1100 cü koşularında atış yapan okçulara, havacı ve koruculara da hediyeler verildi. Bütün masraf Ceb-i Hümayûn'dan karşılanmıştır. Atışların sonunda birlikte Beşiktaş Sarayı'na dönüldü⁴³.

1245 Yılında Yapılan Atışlar:

Sultan Mahmud II., ilk önemli rekorunu 18 Rebiyül-evvel 1245 (17 Eylül 1829) günü kırmıştır. Okmeydanı'nda Yıldız havası ile atılan Cerrah Menzili'nde, Ser-taht-ı Revânî Hasan Ağa'nın 1146 gezlik nişan taşından 11,5 gez aşırı atmış ve 1157,5 geze taş diktirmiştir⁴⁴.

1247 Yılında Yapılan Atışlar:

Sultan Mahmud II., 12 Cemaziyel-âhır 1247 (18 Kasım 1831) günü, Okmeydanı'nda, Batı Lodos'u ile atılan Emin Menzili'nde, Tâcir-zâde Mehmed Emin Ağa'nın 1160 gezlik taşından 39 gez aşırı atarak 1199 geze taş diktirmiştir⁴⁵. Bu menzilin mermer ayak taşı üzerinde tâlik ile yazılmış kitabenin tarih beyiti şudur :

"Bu yerden attı Sultan-ı Kevn eslâfı
hep geçti
Hüner meydanına Şâh-ı Cihan taş
dikdi zeybefzâ"⁴⁶.

Sene : 1247

³⁹ Aynı eser. s. 137.

⁴⁰ İlyas Efendi. Letâif-i Enderun. s. 316.

⁴¹ Mustafa Kâni. Telhîs-i Resâil er-Rumat. s. 121, 248.

⁴² Sultan Mahmud-u Sâni zamanındaki kemankeşler. Üniversite Kütüphanesi, T. Y. 2694. v. 23 a.

⁴³ Neşet Köseoğlu. Okmeydanı'na dair Ferma-lar ve Dikili Taşlar. (Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleten'i İstanbul 1953. sayı 132).

³⁹ Aynı vesika. 3702/18 (E. 960).

⁴⁰ Aynı vesika. 3702/1.

⁴¹ S. Kâni İrtem. Türk Kemankeşleri. s. 133,

⁴² S. Kâni İrtem. Türk Kemankeşleri. s. 133, 140.

1248 Yılında Yapılan Atışlar :

Sultan Mahmud II., 1248 (1832/3) yılında, Okmeydanı, Cerrah Menzili'nde olan 1157,5 gezlik nişan taşından, 14,5 gez daha aşırı atarak taşını 1172 geze sürmüştür ⁴⁷.

Sultan Mahmud II., aynı yıl Okmeydanı'nda, Yıldız Poyraz'ı ile atılan Ekşi Menzili'nde, Tâcir-zâde Mehmed Emin Ağa'nın 1190,5 gezlik taşından 6 gez aşırı atarak 1196,5 gez yere taş diktirmiştir ⁴⁸.

Yine 1248 (1832/3) yılında, Okmeydanı Tekkesi'ne tamir konmuş ve yeni ilâveler yapılmıştır. Bunun sonunda Tekke, 18 oda, 4 sofa, bir hünkâr köşkü, bir mutfak, bir mesçit, 6 kuyu ve bir sarnıçtan ibaret yapı kompleksi halini aldı ⁴⁹. Bu tamirler dolayısı ile Keçeci-zâde İzzet Molla şu tarih kıt'asını yazmıştır :

“Eylesün İzzet yed-i kudrette Hakk
Kuvvetde bâzusun ol Şâh'ın mezîd
Bâbına nakş eyledim tarihini
Tekye-i Meydân-ı Tîr oldu cedîd” ⁵⁰.
Sene : 1248

1249 Yılında Yapılan Atışlar :

Sultan Mahmud II., 1249 (1833) yılında, bir meydan günü, Gün-doğrusu havası ile 1215,5 gez mesafeye bir ok atmış, ayak ve nişan taşı diktirmiştir ⁵¹.

1250 Yılında Yapılan Atışlar :

Sultan Mahmud II., 20 Cemaziyelâhır 1250 (24 Ekim 1834) günü, Okmeydanı'nda, Lodos havası ile atılan Nakkaş Menzili'nde, Tâcir-zâde Mehmed Emin Ağa'nın 1095 gezlik taşından 7,5 gez aşırı atarak menzil bozmuş ve 1102,5 geze nişan taşı diktirmiştir ⁵².

⁴⁷ Bir menzil sahibi, tekrar kendi menziline dup ok atar ve geçerse, taşını eski yerinden çıkartıp yeni menzile diktirir; buna “taşını sürmek” denir.

⁴⁸ Sultan Mahmud-u Sâni zamanındaki kemankeşler, v. 18 b.

⁴⁹ S. Kâni İrtem. Türk Kemankeşleri. s. 133.

⁵⁰ Cemaledin S. Revnakoğlu. Fatih'in kurduğu Okmeydanı ve “Okçular Tekkesi”. (Tarih Konuşuyor Mart 1966, C. 5 sayı 26 s. 2170).

⁵¹ Mustafa Kâni. Telhîs-i Resâil er-Rumat. s. 122

⁵² Sultan Mahmud-u Sâni zamanındaki kemankeşler. v. 16 b.

Sultan Mahmud II., bir yıl önce, Gün-doğrusu havası ile attığı menzili 10 gez geçerek, 1225,5 geze taşını sürdü ⁵³.

Sultan Mahmud II., 10 Receb 1250, Salı (12 Kasım 1834) günü, Okmeydanı'nda Lodos havası ile atılan Abdullah Efendi Menzili'nde, Tâcir-zâde Mehmed Emin Ağa'nın 1093 gez menzili 18 gez geçerek 1111 geze ok atıp taş diktirmiştir ⁵⁴.

Sultan Mahmud II., aynı yıl, bir meydan günü, Okmeydanı'nda, Lodos havası ile atılan Yeksüvar Menzili'nde, Silâhşor Nazîfî-zâde Nazîfî Mustafa Ağa'nın 1072 gezlik taşından 103 gez aşırı atmıştır. Padişah, Mustafa Ağa'nın devalete büyük hizmetler edip vazife başında ölmesi sebebiyle, hürmeten kendi taşını dikmemiş, orada hazır bulunan merhumun oğlu Osman Bey'e : “Eser-i pederini sana bahş ettim” diye lâtife etmiştir ⁵⁵.

1251 Yılında Yapılan Atışlar :

1251 (1835) yılı, Sultan Mahmud II.'un okçuluk alanında en başarılı yıldır. Üç önemli menzilde taşını sürmüştür. Yine bu yıl devrin kemankeşleri başarılı rekorlar kırmışlardır.

Sultan Mahmud II., 14 Cemaziyülevvel 1251 Perşembe (7 Eylül 1835) günü, 1248 (1832/3) yılında Okmeydanı, Ekşi Menzili'nde 1196,5 geze diktirdiği nişan taşından 23 gez aşırı atıp, 1219,5 geze taş sürmüştür ⁵⁶.

Sultan Mahmud II., 21 Cemaziyülevvel 1251 Perşembe (14 Eylül 1835) günü, Okmeydanı'nda, Yıldız havasıyla atılan Top Yeri Menzili'nde, Pehlivan Ali Bey'in 1213,5 gezlik taşından 7,5 gez aşırı 1221 geze nişan taşı diktirmiştir ⁵⁷. Nişan taşının kitabesi Yesarî-zâde Mustafa İzzet hattıyla olup tarih beyiti şöyledir :

⁵³ Mustafa Kâni. aynı eser. s. 122.

⁵⁴ Sultan Mahmud-u Sâni zamanındaki kemankeşler. s. 22 b.

⁵⁵ Mustafa Kâni. aynı eser. s. 232.

⁵⁶ Sultan Mahmud-u Sâni zamanındaki kemankeşler. v. 18 b.

⁵⁷ Mustafa Kâni. aynı eser. s. 245.

“Kuvvet ü şevkle alıp kemanın kabzaya
Attı tîrin bin iki yüz yirmi bir gez
Padişah”⁵⁸

Sene : 1251

Yine bu münasebetle Padişah, merhum Pehlivan Ali Bey'in, Kasr-ı Hümâyûn önünde harab bir halde duran mezarını da tamir ettirmiştir.

Sultan Mahmud II., 29 Cemaziyel-âhur 1251 Perşembe (23 Ekim 1835) günü, Okmeydanı, Cerrah Menzili'nde, 1248 (1832/3) yılında 1172,5 geze sürdüğü taşını, tekrar 12 gez fazlasıyla 1184,5 geze sürmüştür⁵⁹.

Aynı yıl (1251) bir meydan günü, Sultan Mahmud II., atışlar sırasında yanında bulunan Kahveci-başı'sı kemankeş Mustafa Kâni Bey'e okçuluk konusunda bir risale yazmasını emretmiştir. Bu sayede bu güne kadar yazılmış Kavs-nâme'lerin en mükemmeline sahib bulunuyoruz. Sultan Mahmud II.'un bu emrini —kendisinin okçuluk konusundaki nazarî bilgisini de yansıtmayı bakımından— buraya almakta fayda görüyoruz :

“(Sultan Mahmud II.) . . . . . bu fenn-i celîl üş-şâmı dahi müceddeden ihyâ ve bendegân-ı sairelerine kabza itâ buyurulduğu misillû, bu abd-i dirînelerine dahi (kabza ihsan) buyurulmuş olup tarih-i Hicretin 1251 (1835) inci sâl-i ferhunde fâlinde Meydân-ı Tîrendazîde :

“Bu fenn-i celîl hakkında Hüseyin Yununî ve Ebu Musa el-Serhasî ve Ebu Cafer bin Hasan el-Herevî ve Ebu Musa el-Horasanî ve Said bin Hanîf Semerkandî ve Mehmed bin Yusuf el-Râzî ve Abdullah bin Meymun ve İmam Taberî ve el-Hac Mustafa el-Bosnavî ve Şeyh ül-Meydân-ı Tîrendâzî el-merhum Kâtib Abdullah Efendi müşârtün-ileyhimin Reasil-i Rumâtiye'lerinden mâ'dâ manzum ve mensur Arabî ve Farişî ve Türkî risale-i kesire-i vefireler tertib olunmuş ise de bu

fenne hevesyâb olanların cümlesi cümlesini tedârik mümkün olamayıp, olunsa bile mütâlea ve istifade olunmak emr-i asîr ve ekserî darb urma ve sâir hüner-i bi-faide-i fûnûn-ı metrûke ile mutavvelce ve muğlâk olub, muahharen Vahid Efendi tertibi olan risalenin dahi nüshası misillû fevâidi kalîl olub bu suretle nûket-i mezâyâ ve fe-zâili ve ta'lim ve taallümü lisandan lisana carî ise de tâlibân-ı fenn kûnh ve hakikatine mahrem olamayarak emrâr-ı eyyâm ile muhtefî olacağı melhuz olmağla . . . . . bu süneni . . . . . sâye-i şâhânemde tâlibân etrafıyla kesb-i ma'lûmât ederek, sây-i belîğ ile derecât-ı dârîne ve kütüb-ü ehâdis ve sâir seyrleri mütâlea ederek ve bizzat, zât-ı Hümayûnumdan havsala-i istidadınca tahsîl edebildiğin ma'lûmatlarını muhtasar ve müfid . . . . . fî zamanî-nâ müstâmel olan usulleri cem' ve tahrîr ile bir risâle-i rumatiye tertib eyle”. deyu bu kullarına sâdir olan fermân-ı cihan (üzerine bu risaleyi tertib ettim)”⁶⁰.

1251 Yılında Yapılan Diğer Atışlar :

Hüsameddin Paşa, 14 Cemaziyül-evvel 1251 Pazartesi, (7 Ağustos 1835) günü, Okmeydanı'nda, Yıldız havası ile atılan Seyyid Emin Efendi Menzili'nde, Şeyh ül-İslâm-zâde Selim Molla'nın 951 gezlik taşından 40 gez aşırı 991 geze ok atıp taş diktirdi. Daha sonra kendi taşından 41 gez aşırı 1032 geze, ve 34 gez aşırı 1066 geze iki kere taşını sürdü. 29 Cemaziyül-âhur 1251 (23 Ekim 1835) günü, tekrar kendi menzilinde atışa durmuş, 6 gez daha aşırı atarak 1072 geze tekrar taşını sürmüştür⁶¹.

Mehmed Ali Bey, 25 Cemaziyül-evvel 1251 (18 Eylül 1835) günü, Okmeydanı'nda Yıldız havasıyla atılan Silâhtar Mehmed Paşa Menzili'nde, Silâhtar Mehmed Paşa'nın 1087,5 gezlik menzilinden 5 gez aşırı atarak 1092,5 geze taş diktirmiştir⁶².

⁵⁸ Neşet Köseoğlu, Okmeydanı'na dair Fermanlar ve Dikili Taşlar. (Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleten'i, Sayı 132.)

⁵⁹ Mustafa Kâni, aynı eser. s. 248.

⁶⁰ Mustafa Kâni, Telhis-i Resâil er-Rumat. s. 3-4.

⁶¹ Sultan Mahmud-u Sâni zamanındaki kemankeşler. v. 25 b.

⁶² Aynı eser. v. 26 b.

Mehmed Ali Bey, aynı yıl bir meydan günü Okmeydanı'nda Poyraz havasıyla atılan, El-Hac Beşir Ağa Menzili'nde, Kaptan-ı Deryâ Gazi Hüseyin Paşa'nın 1016 gezlik menzilini, 24 gez aşırı 1040 geze ok atarak bozmuş ve taş diktirmiştir. Bir süre sonra, 14 gez daha aşırı 1054 geze taşı sürmüştür⁶³.

İzzet Bey, aynı yıl bir meydan günü, Okmeydanı'nda, Poyraz havasıyla atılan El-Hac Beşir Ağa menzilinde (Bu yukarıdaki Beşir Ağa Menzili'nden ayrıdır), Darüssaade Ağası Beşir Ağa'nın 945,5 gez menzilini 10 gez aşarak 955,5 geze taş diktirmiştir. 1 Cemaziyül-âhır (24 Eylül) günü, 15 gez daha aşırı atarak kendi taşı 970,5 geze sürmüştür⁶⁴.

Âşir Efendi-zâde Mehmed Taceddin Molla, 1 Cemaziyül-âhır 1251 Perşembe (24 Eylül 1835) günü, Okmeydanı'nda, Gün-doğrusu havası ile atılan Ebu Bekir Ağa Menzili'nde, Hasan Usta işi ok ve Küçük İbrahim işi yay ile, Muhzır Ebu Bekir Ağa'nın 700 gezlik taşından 30 gez aşırı atıp 730 gez menzile taş diktirmiştir⁶⁵.

Kâtib Nüman Bey-zâde Vassaf Efendi, aynı yıl Okmeydanı'nda, Poyraz havası ile atılan Şişman Paşa Menzili'nde, Nâmik İbrahim Ağa'nın 933 gezlik Menzili'nden 32 gez aşırı atıp, 965 geze taş diktirmiştir⁶⁶.

Silâhtar Ali Ağa, Okmeydanı'nda bir menzil açmak üzere bir ayak taşı dikmiş, fakat menzil atamadan ölmüştür. Sultan Mahmud II., merhumun oğlu Tevfik Bey'e aynı ayak taşından atması için ruhsat verdimiş ve Tevfik Bey, 1 Cemaziyül-evvel 1251 (24 Eylül 1835) günü, buradan ok 1251 (24 Eylül 1835) günü, buradankı ok atarak 965,5 geze nisan taşı diktirmiştir⁶⁷.

1252 Yılında Yapılan Atışlar:

Sultan Mahmud II., 1 Receb 1251 (24 Ekim 1836) günü, Okmeydanı'nda, Yıldız

havası ile atılan Top Yeri Menzili'nde, daha önce diktirdiği taşı 7 gez aşırarak 1228 gez menzile nişan taşı diktirmiştir⁶⁸.

“Okmeydanı Tekkesi Şeyhi 1100 cü Hâfız Efendi, gerilmiş bir ip altından yüksek bir hedefe ok isabet ettirmiştir. Sultan Mahmud II., aynı tarz atışı 1252 (1836) yılında denemiş, ip altından attığı oklardan 6 tanesini puta sepetine⁶⁹ saplamağa muvaffak olmuştur”⁷⁰.

“Sadrâzam Halil Hâmid Paşa-zâde, ulemâdan Mehmed Arif Bey 1197 (1783) yılında kabza almıştır. İki defa Rumeli Kazaskeri olmuştur. Yaşı seksene varmışken Sultan Mahmud II., Okmeydanı'nda bir eseri bulunsun diye, atabildiği yere taş dikmesini arzu etmiş, yaşlı kemankeş 1253 (1837) yılında, bir meydan günü, Poyraz havası ile Salâ Menzili ayak taşından 400 geze ok atmış ve taş diktirmiştir”⁷¹.

Sultan Mahmud II.'un alâka ve himayesi ile 20 yıl kadar bir zaman Türk Okçuluğu yeniden canlanmış, fakat Padişah'ın ölümü ile (1839) tekrar hızlı bir çöküş başlamıştır.

Abdülmeccid (1839-1861), Okçulukla ilgilenmiş ve törenle kabza almış ise de, bu ilgisi devam etmemiş, Tekke kendi hâline bırakılmıştır. Abdülmeccid'in kabza töreni programında : 1100 cü atıcı kalma-dığı için bu koşunun iptâl edildiğini görüyoruz. Bu vesikada “meydan müdavimleri” diye adları geçen, Kadri Bey-zâde Ali Bey, Silâhtar Ağa-zâde Tevfik Bey, Kağdıcıbaşı-zâde Hacı İzzet, Bedestâni El-

⁶³ Mustafa Kâni. Telhîs-i Resâil er-Rumat. s. 245-6.

⁶⁹ Okçulukta, hedef'e “puta”, hedefe ok atmağa da “puta atışı” denilirdi. İp altından ok atmak (remy-i sedad) ise bir atış çeşitidir; 2,5 zira'-ı mimarî (189,5 cm.) yüksekliğe bir ip gerilir. Atıcı ipten 2,5 zira'-ı mimarî uzaklıktan durarak atış yapar. Oku, ip altından geçmesi için 30° nin aşağısında tutarak atmak gerekir. Bu durumda uzağa atmak çok güçtür. Bu usulle hedefe atmak ise daha büyük ustalık ister. (M. Kâni Telhîs-i Resâill er-Rumat. s. 89-90).

⁷⁰ S. Kâni İrtem. Türk Kemankeşleri. s. 140.

⁷¹ Aynı eser. s. 140.

⁶³ Aynı eser. v. 27 b.

⁶⁴ Aynı eser. v. 29 b.

⁶⁵ Aynı eser. v. 31 b. 700 ve 730 geze ancak hâki yayı ve oku ile menzil dikilebilirdi.

⁶⁶ Aynı eser. v. 32 a.

⁶⁷ Aynı eser. v. 32 b.

Hac Mustafa Efendi, Vâkîf Efendi olsa olsa amatör birer kemankeş idiler ⁷².

“Sultan Abdülaziz’in (1861-1876), Okçubaşı’sı Seyfeddin Bey’in bir defaya mahsus olmak üzere 1100 gez ok atmağa muvaffak olduğu rivayet edilir” ⁷³.

⁷² Topkapı Müzesi Arşivi. E. 2288.

⁷³ Süleyman Kâni İrtem. Türk Kemankeşleri. s. 143.

Abdülhamid II. zamanında (1876-1909) ise Tekke’de son Şeyh ül-Meydan Muti’ Efendi ile bir kaç müstahdem ve amatör okçu kalmıştı. Padişah’ın 1895-6 Ermeni olayları üzerine toplantıları ya-saklamasıyla bu zayıf faaliyet de sona ermiştir.

- CELAL ESAT ARSEVEN : Türk sanat tarihi.
Etnoğrafya Dergisi Sayı : 4, 1961.
CELAL ESAT ARSEVEN : Sanat Ansiklopedisi.
Edirne (600 cü fetih yıldönümü hatıra kitabı), T. T. K. Yayınları, 1965.
NURETTİN CAN : Eski eserler ansiklopedisi.
ERNST DIEZ - OKTAY ASLANAPA : 1955 Türk sanatı.
OSMAN PEREMECİ : Edirne tarihi.
DR. RIFAT OSMAN : Edirne Rehnüması.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULLAH EL-KÂTİB : Tezkiret er-Rumat. Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. Yeniler : 36.
(ABDULLAH EL-KÂTİB) : Atıclılar Kanun-nâmesi. (Haz. Halim Bakı Kunter), (Türk Tarih Vesikaları İkkânun 1942. C. II sayı 10, s. 253-274)..
ABDULLAH B. MEHMED SALİH EL-EYYUBİ : Tezkiret er-Rumat (Hadis-i Erbain) Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. E. H. 1418..
AHMED REFIK : Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı. İstanbul 1930.
ARBAK, PERİHAN : Fatih’ten Mahmud II.’ye kadar Okmeydanı’nda Menzil Almış Okçuların Kısa Hal Tercü meleri. İstanbul 1955. İst. Üniv. Tarih Bl. Lisans Tezi. No. 2473.
ARBAK, PERİHAN : Ok ve Okçuluk Hakkında Bibliyografya. (Türk Kültürü, Ağustos 1965. sayı 22, s. 134-136).
BUSBECQ (Terc. eden : HÜSEYİN CAHİT YALÇIN) : Türk Mektupları. İstanbul 1939.
Dede Korkut Kitabı (Haz. DR. MUHARREM ERGİN) : Ankara 1958.
EVLIYA ÇELEBİ : Seyyahatnâme I (Haz. NECİP ASIM) İstanbul 1314 (1898).
İLYAS EFENDİ : Letâif-i Enderun. İstanbul 1276 (1859).
İRTEM, SÜLEYMAN KÂNİ : Türk Kemankeşleri. İstanbul 1938.
KÖSEOĞLU, NEŞET : Fatih Sultan Mehmed ve Okmeydanı. (Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni. İstanbul 1953. sayı 131).
KÖSEOĞLU, NEŞET : Okmeydanı’na dair Fermanlar ve Dikili Taşlar (Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni. İstanbul 1953. sayı 132)
KUNTER, HALİM BAKI : Fatih’in İstanbul’da ilk Eseri. (Ülkü, yeni seri, 1942. C. III, sayı 25, s. 12-15).
(MUSTAFA KÂNİ) : Atış Günlüğü - 1236-7/1821 - Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi : No. 3702/1-17, E. 960 (3702/18).
MUSTAFA KÂNİ B. MEHMED : Telhîs-i Resâil er-Rumat. Matbaa-i Âmire. İstanbul 1263 (1847).
MUSTAFA (Kemankeş) : Kavs-nâme. Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. E. H. 1408.
Oğuz Kağan Destanı (Haz. W. BANG - R. R. RAHMETİ). İstanbul 1936.
REVNAKOĞLU CEMALEDDİN SERVER : Fatih’in Kurduğu Okmeydanı ve “Okçular Tekkesi”. (Tarih Konuşuyor. Şubat-Mart-Nisan, 1966, C. 5 sayı 25, 26, 27. s. 2067-71, 2169-72, 2227-30).
SELİM III. Rûznâmesi. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi. D. 10749.
SEYYİD MEHMED ZÂHİD : Minhac er-Rumat. Üniversite Ktb. T. Y. 1655.
Sultan Mahmud-u Sâni Zamanındaki Kemankeşler. (Anonim). Üniversite Ktb. T. Y. 2696.